

T.C
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

AYET SONLARINDAKİ ESMÂÜ'L-HÜSNÂ'NIN
AYETLE OLAN MÜNÂSEBETİ (FÂTİHA, BAKARA,
ÂL-İ İMRÂN VE NİSÂ SURELERİ BAĞLAMINDA)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

KEZİBAN DUT

17810601158

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ AYŞE BETÜL ORUÇ

KONYA-2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Keziban DUT		
	Numarası	17810601158		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Tefsir		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	AYET SONLARINDAKİ ESMÂÜ'L-HÜSNÂ'NİN AYETLE OLAN MÜNÂSEBETİ (FÂTİHA, BAKARA, ÂL-İ İMRÂN VE NİSÂ SURELERİ BAĞLAMINDA)		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

İmzası
Keziban DUT

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR.....	VI

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve KAPSAMI	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	2
3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM	3

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. TENÂSÜB İLMİ	5
1.1. Lugat ve İstılah Anlamı	5
1.2. Münâsebetü'l-Kur'ân İlminin Tarihçesi	8
1.3. Münâsebeti Tespit Etme Usulleri	11
1.4. Münâsebetin Meydana Geliş Şekilleri.....	11
2. ESMÂ-İ HÜSNÂ	13
2.1. Lugat ve İstılah Anlamı	13
2.2. Esmâ-i Hüsnânın Sayısı Meselesi.....	15
2.3. İlgili Rivayetlerin Birbirleriyle Olan Kıyas ve Tahlili	16

İKİNCİ BÖLÜM

AYET SONLARINDAKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN AYETLE OLAN MÜNÂSEBETİ

1. ALLAH İSM-İ A'ZAMI (الله)	24
2. AFÜV İSMİ (العفو).....	25
3. ALÎ İSMİ (العلي)	27
4. ALÎM İSMİ (العليم).....	29
5. AZÎM İSMİ(العظيم)	45
6. AZÎZ İSMİ(العزیز).....	46
7. BASÎR İSMİ(البصير)	54
8. GAFÛR İSMİ(الغفور).....	58
9. GANÎ İSMİ(الغني)	68

10. HABÎR İSMİ (الخبير)	70
11. HAKÎM İSMİ (الحكيم)	75
12. HALÎM İSMİ (الحليم).....	76
13. HAMÎD İSMİ (الحميد)	77
14. HASÎB İSMİ (الحسيب)	77
15. HAY İSMİ (الحي).....	79
16. KADÎR İSMİ (القدير).....	80
17. KAYYÛM İSMİ (القيوم)	85
18. KEBÎR İSMİ (الكبير)	86
19. MÂLİK İSMİ (المالك).....	87
20. MUHÎT İSMİ (المحيط)	88
21. MUKÎT İSMİ (المقيت).....	91
22-23. NÂSİR ve NASÎR ESMÂSI (الناصر- النصير)	92
24. RAB İSMİ (رب)	94
25-26. RAHMÂN ve RAHÎM ESMÂSI (الرحمن- الرحيم)	96
27. RAKÎB İSMİ (الرقيب).....	100
28. RAÛF İSMİ (الروف).....	101
29. SEMİ' İSMİ (السميع)	103
30. SERÎU'L-HİSÂB İSMİ (السريع الحساب)	111
31. ŞÂKİR İSMİ (الشاكِر)	113
32. ŞEHÎD İSMİ (الشهيد)	115
33. TEVVÂB İSMİ (التواب)	117
34. VÂSİ' İSMİ (الواسع)	121
35. VEHHÂB İSMİ (الوهاب).....	124
36. VEKÎL İSMİ (الوكيل)	125
37. VELÎ İSMİ (الولي).....	128
38-39. ZÛ FAZL ve ZÛ'L-FAZL ESMÂSI (ذو الفضل- ذو الفضل)	133
40. ZÛ'NTİKÂM İSMİ (ذو انتقام)	138
SONUÇ.....	142
KAYNAKÇA	146

ÖZET

Bu tez çalışmasında, ayet sonlarında bulunan esmâ-i hüsnânın ayetle olan bağlantısı incelenmektedir. Kur'ân'ı diğer kitap ve eserlerden ayıran en büyük özelliklerden birisi, O'nun nazmı ve terkididir. İslâm alimlerince, ayetlerin vahye dayalı olarak yerlerine yerleştirildiği konusunda ittifak söz konusu olduğuna göre; her ayet ve sûrenin, her ifadenin bir ahenk çerçevesinde konulduğu, aralarında bir bağ olduğu tartışılmaz bir gerçektir.

Bu bağın en fazla kurulması gerektiği yerlerden birisi de ayet içi bağıdır. Örneğin; çalışmamıza da konu da olan ayet sonlarındaki esmânın en çok kendi ayetiyle, nadiren de diğer ayetlerle bağlantıları bulunmaktadır. Bu esmânın ayet sonlarında zikredilme nedenine baktığımızda bunların; müminleri müjdeleme, kafirleri tehdit etme, ayette bahsi geçen konuyu teyit edip konulan hükme dair bir sebep bildirme vb. nedenlerle zikredildiğini görmekteyiz.

Çalışmamızda ayrıca tenâsüb ve esmâ kavramlarına da yer vermiş olmakla beraber, ilk dört sûre çerçevesinde sadece hadis-i şerîflerde geçen esmâyı değil, Allah'a layık ve uygun olan tüm sıfatların ayetle olan bağlantısını klasik tefsir kaynaklarından faydalanarak incelemeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Münâsebet, Esmâ-i hüsnâ.

ABSTRACT

In this master thesis, the connection of the Asmâ-i Husnâ at the end of the verse is examined. One of the most important features that distinguish the Holy Quran from other books and works is its verse and composition. Since there is an agreement by the Islamic scholars that the verses were placed in their revelation; even though it is an indisputable fact that every verse and surah and every expression is put in harmony and there is a connection between them, even if it seems disconnected.

One of the places where the connection should be established most is the bond within the verses. For example; the essence at the end of the verses, which is also the subject of our work, has connections mostly with its own verse and rarely with other verses. When we look at the reason why this name is mentioned at the end of the verses; heralding believers, threatening unbelievers, confirming the issue mentioned in the verse and giving a reason for the ruling, etc. It can be seen that it is mentioned for reasons.

In this work, the concepts of tenasub and asmâ are also included, and examination of the connection of all attributes worthy and appropriate to Allah with the verse, not only in the Hadith-i Sharîfs with in the framework of this thesis, by using classical Tafsir sources.

Key Words: Quran, Tafsir, Connection, Asmâ-i Husnâ.

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'i bizlere dünya ve ahiret saadetimiz için indirmiş, onu anlayarak hayatımıza tatbik etmemizi emretmiştir. Ayetlerin Kur'ân-ı Kerim'deki mevkileri tevkifi olup, Hz. Peygamber s.a.v. katiplerine bunları uygun yerlerine yerleştirmelerini emretmiştir. Ancak Kur'ân-ı Kerim'in Allah kelamı olması, muhataplarının ise sınırlı idrak ve kuvvete sahip birer beşer olması hasebiyle -onun muciz oluşunun da bir sonucu olarak- Kur'ânî hakikatlar ve bağlamlar açık ve net bir şekilde anlaşılammakta; bu sahada Kur'ân ilimleri imdada yetişmektedir. Bu sebeple ilk dönem müfessirleri -her ne kadar münâsebet lafzını telaffuz etmeseler de- bu bağlamı tesbit ve tesis etmeye çalışmışlar, ayetin başı ile sonu arasındaki münâsebet ve ona bağlı olan “*ayet sonlarındaki esmâ-i hüsnânın ayet ile münâsebeti*” konusunu *münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin bir alt başlığında incelemişlerdir. Esmâî'den (öl. 216/831) rivayetle o, Mâide sûresinin (hırsızın elinin kesilmesine dair) 38. ayetini okurken ayet sonunda bulunan “*Allah azîzdir, hakîmdir*” ibaresini “*Allah gafûrdur, rahîmdir*” şeklinde okuması neticesinde orada olan bir bedevî kendisini ikaz etmiş, Esmâî'nin “*Yanlışımı nasıl anladın?*” sorusu üzerine bedevî “*Allah Teâlâ ayetin evvelinde el kesmeyi zikredip sonunda mağfiret ve rahmet etmeyi zikr etmez; ancak azîz ve hakîm olan zat el kesmeyi emreder*” demiştir. Bu vb. olaylar sonucu görüyoruz ki; ayet sonlarındaki esmânın aynı ayet ile sıkı ve doğal bir münâsebeti vardır. Bu sebeple biz de böyle bir çalışma yapmaya karar vermiş bulunmaktayız.

Tezimiz iki bölümden oluşup, ilk bölümde tenasübün kavramsal boyutunu, *münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin önemi ve tarihçesini, münâsebeti tespit etme usullerini ve çeşitlerini, esmâ-i hüsnâ tertibinin kavramsal boyutunu, sayısı meselesini, bu konuda gelen rivayetlerin kıyas ve tahlilini, en meşhur esmâ-i hüsnâ rivayetini ve son olarak da çalışmamızda zikri geçen 40 adet esmâ ve bunların dağılımını zikrettik. İkinci bölüm ise araştırma kısmı olup, ilk dört sûre bağlamında ayet sonlarındaki esmâ-i hüsnânın ayet ile olan münâsebetini bu alanda öne çıkan tefsir kaynaklarımızdan yararlanarak -esmâ temelinde- ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamız esnasında yardım ve desteklerini esirgemeyen danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Betül Oruç hocamıza teşekkürü bir borç bilirim. Allah'ın gerçek muradını yalnızca zat-ı pâkinin bildiğini kavramakla beraber bizi en doğru görüşe ulaştırmasını yine O'ndan dileriz.

Keziban Dut-2021

KISALTMALAR

- ör. : Örnek
- H.z. : Hazreti
- H. : Hicrî
- s.a.v. : Sallallâhu aleyhi ve sellem
- a.s. : Aleyhisselam
- y.y. : Yayıncı Yok
- yy. : Yüzyıl
- öl. : Ölüm
- b. : bin, ibn (Oğlu)
- bk. : Bakınız
- s. : Sayfa
- bs. : Basım, Baskı
- drl. : Derleyen
- vb. : ve benzerleri
- vd. : ve diğerleri
- nşr. : Neşreden
- thk. :Tahkik Eden
- ts. :Tarihsiz
- r.a. : Radıyallahu anh
- TDV : Türkiye Diyânet Vakfı

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU ve KAPSAMI

Kur'ân-ı Kerîm'in yüce kudretin katından, öteleyer aleminden gelişinin bir neticesi olarak onda açık ifadelerin yanında derin manalar da bulunmakta, insanoğlunun fitratındaki merak ve araştırma dürtüsü vasıtasıyla daima bu manaların araştırılması yoluna gidilmektedir. Gerek şahsi gerek toplu olan mütalaalarımız ve Kur'ân-ı Kerîm'i tilavetlerimiz esnasında onda birçok esmâ ve sıfatın zikredildiğini görmekteyiz. “*Her sözün bir makamı vardır*” düsturunca her ifadeler topluluğu diğerleri ile bağlantı içerisindedir. Şüphesiz bu bağlantı ve münâsebet kurulamazsa maksat tam anlaşılabilir ve tüm bu lafızlar birbirinden kopuk birtakım kelimeler yığını olmaktan öteye geçemez. İşte dünyevi birtakım yazışmalardaki lafız gruplarında bile bir bağlam ve münâsebetin bulunması beklenirken, ayetlerde bulunan esmâ-i hüsnânın da içinde bulunduğu ayetle bir bağının zorunlu olarak mevcut olduğu çoğu müfessirlerimiz tarafından vurgulanmıştır.

Çalışmamızın konusu *ayet sonlarında bulunan esmâ-i hüsnânın ayetle olan münâsebetini* kurmaktır. *Münâsebetü'l-Kur'ân* hakkında mevcut çalışmaların az sayıda olması, olan çalışmaların ise ayet sonlarındaki esmâ ile bağlantılı olmayıp genellikle *sûre-sûre arasındaki münâsebet* veya *ayetlerin kendi aralarındaki münâsebet* etrafında yoğunlaşmış olması, öte yandan esmâ-i hüsnâ konusunun ayetlerden bağımsız olarak incelenmesi gibi birçok sebep bizi bu konunun seçilmesine yönlendirmiştir.

Çalışmamızda *münâsebetü'l-Kur'ân* açısından ayet sonlarındaki esmâ-i hüsnâ hususunu ilk dört sûre kapsamında incelerken tüm tefsir kaynaklarımızdan istifade etmeyi arzulamış olmakla beraber münâsebet ilminin zor bir saha olması, bazı müfessirlerimizin bu konuya hiç değinmemiş olması, bazılarının ise ilgili ayette bulunan esmâ konusuna hiç temas etmemesi sebebiyle sınırlı sayıda tefsirden faydalanacağız. Kendilerinden alıntıda bulunduğumuz tefsirler arasında hiçbir ayrıma ve olumlu-olumsuz eleştiriye gitmeyecek olup şahsi birtakım yorum ve açıklamalara da yer vereceğiz. Kimi ayetlerde birkaç müfessirin farklı görüşüne yer verip, sadece bir tefsir kaynağı ile yetinmeyecek, böylelikle çalışmamızın farklı bakış açılarına sahip olmasını sağlamaya gayret edeceğiz.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Allah Teâlâ birçok ayette hem Kur'ân-ı Kerîm'in tilavetine hem de tefekkür ve tedebbüre davet etmiş, müminlerin bilinç ve şuur kazanmaları için teşviklerde bulunmuştur. Allah Teâlâ'nın bu emrine binaen hareket eden müminler yüce kelamı okumak istediklerinde şaşkınlığa ve hayrete düşmüşlerdir. Zira Kur'ân-ı Kerîm; konudan konuya ani geçişler yapması, konularının çok yönlü olması, aynı hadiselerin bir süre sonra tekrar zikredilmesi, kelama başlama geleneğinin Arap kültüründen çok farklılık arz ederek hurûf-ı mukattaa ile olması gibi daha birçok yönden tüm nesir ve nazım türlerinden uzak bir görünüm serdetmiş, muhatapları tarafından bu durum tam anlaşılammıştır. İslâm'a ve Kur'ân'a muarız olanlar ise, bunu aleyhte bir malzeme olarak kullanmaya çalışıp *"Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin, Allah'tan başka taptıklarınızı da yardıma çağırın; eğer iddianızda samimi iseniz!"*¹ hitabına maruz kalsalar da bu tehdidiye karşı ellerinden bir şey gelmemiş, bu durum onların en büyük aciziyeti haline gelmiştir.

İşte Kur'ân-ı Kerîm'in -Allah Teâlâ'nın tüm bu çağrılarına rağmen- bir benzerinin meydana getirilememesi, Kur'ân ilimleri içerisinde *I'cazü'l-Kur'ân* başlığı altında incelenmiştir. Bu hususla bağlantılı olarak diyebiliriz ki; her peygambere nübüvvetinin kanıtı olarak bir mucize bahşedilmiş, Hz. Peygamber'e s.a.v. ise diğer peygamberlere verilen mucizelerin benzeri mucizeler hem de onlardan farklı olarak muciz olan Kur'ân-ı Kerîm bahşedilmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in s.a.v. gerçek ve kalıcı olan mucizesi Kur'ân olmuş olup, onun muciz oluşu nazmındaki mana zenginliği, kelimelerindeki fesahat ve belâgatın üstünlüğüne, benzerinin getirilemeyeişine dayanmıştır.

Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm öyle bir düzen ve uyuma sahiptir ki; kişilerin kendilerince konuları belli bir düzene koymak istemesi, onun gerek sûre gerekse ayet tertibinde değişikliğe gitmek istemesi, ondaki tüm yapı taşlarını yerle bir edip, işi daha da anlaşılma hale getirir. Sadece bu husus bile onun alemlerin Rabbi katından olduğuna ve i'câzına dair delil olarak yeter de artar bile.

¹ *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014); el-Bakara 2/23.

Müfessirler bu ilmi H. 4. asırdan itibaren “*dirayet tefsiri*”nin tesir alanı içerisinde değerlendirmişlerdir. İşte Zerkeşî (öl. 794/1392) ve Suyûtî’nin (öl. 911/1505) “Münâsebet ilmi akıl işi olup; bu, akla arz edilince akıl onu kabul eder” şeklindeki yorumları bu ilmin dirayet yönüne işaret eder.² Öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzı konusunu müfessirler birkaç başlık altında incelemişlerdir. Şüphesiz *münâsebâtü’l-âyât ve’s-süver* ilmi de bu başlıklar altına dahildir. Çünkü ayetler ve sûreler arasında sistematik ilişkiler bulunduğunu savunan görüş, Kur’ân’ın lafzı gibi tertibinin de mu‘ciz olduğunu göstermeyi hedeflediği için *münâsebâtü’l-âyât ve’s-süver* konusu *I’câzü’l-Kur’ân* ilmiyle de ilgilidir ve onun alt disiplini kabul edilmiştir. Kur’ân’ın telifinin mucizliği, Kur’ân literatürüne “*ayetler ve sûreler arasındaki münâsebet*” olarak geçmiştir.³

Şüphesiz ki bu ilim genel bir kavram olup; kendi içerisinde de birkaç çeşit münâsebet ilmini de kapsamaktadır. Bunlardan biri de çalışmamızın bulunduğu *ayet sonlarındaki esmânın ayetle olan münâsebeti* konusudur. “Şüphesiz her kul, yüce bir kudrete sığınıp O’nu anma ihtiyacını hisseder. O’nu anmak ve tanımak ise ancak O’nun isim ve sıfatlarını bilmeye bağlıdır. İşte hiçbir şeyin kendisine benzemediği Allah’ı tanımada esmâ-i hüsnâ, anahtarlara benzer. Her bir isim bir sırrın ve bilinmezliğin kapısını aralamaktadır.”⁴ Tüm bu sebeplerden ötürü konunun araştırılması lüzumlu hale gelmiştir.

3. ARAŞTIRMADA KULLANILAN YÖNTEM

Çalışmamızda öncelikle bir nebze de olsa müminlerin Rablerini tanımalarına vesile olacak olan *esmâ-i hüsnâ ile ayetlerin münâsebeti* konusunu kendimize tez konusu olarak seçtik. Ayet ve hadislerde zikri geçen esmâ-i hüsnânın hem keyfiyet hem de kemmiyet bakımından birbirlerinden farklı olması hasebiyle çalışmamızda hangi esmâyı inceleyeceğimize karar verip ardından münâsebet ilmi hakkında bazı genel bilgiler vermeye, bu ilmin anlam ve önemine değinmeye çalışacağız. Sonrasında ise; bu ilme gönül vermiş ulemamız ve yazdıkları eserlerden örnek ve önder hale gelmiş olanları zikredip

² Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısri el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî, *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-Arabiyye, 1957), 1/35; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm (el-Hey’etü’l-Mısriyyeti’l-Âmme li’l-Kitâb, 1974), 3/371.

³ M. Faik Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 1.

⁴ Hayati Aydın, “Esmâ-i hüsnâ ve Kur’ân’daki Bağlam İlişkisi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 23/3 (2012), 110.

münâsebet ilminin tarihsel gelişimine yer vereceğiz. Öte yandan her ilimde bulunan usul ve kaidelerin bu alanda da bulunması hasebiyle, münâsebeti tespit etme yöntem ve kaidelerini, münâsebetin meydana geliş şekillerini -örnekler üzerinden- anlatmaya çalışacağız. Esmâ-i hüsnâ bölümünde ise; bu terimin lugat ve ıstılah manalarını verdikten sonra hem Kur'ân-ı Kerîm hem de -bakılması elzem olan hadis eserlerine başvurmak sûretiyle- hadisler bazında bir kıyas yaparak esmâ rivayetlerini inceleyip, bunlar hakkında kaleme alınan çalışmalardan faydalanmaya çalışacağız.

İkinci bölüm bizim asıl çalışmamız olup, bunda ilk dört sûre bağlamında ayet sonlarındaki esmâyı tespit edeceğiz. Bu tespitte hadîs-i şeriflerdeki esmâ ile yetinmeyip Allah Teâlâ'ya verilmesi uygun olan tüm esmâ-sıfatın ayetle olan bağlantısını klasik tefsir kaynaklarımıza başvurarak göstermeye gayret edip, esmânın ayetlere göre hangi anlamlara geldiğini ortaya koymaya çalışacağız. Faydalandığımız tefsirleri, müfessirlerin ayet sonlarındaki esmâya olan genel yaklaşımlarını ve *münâsebetü'l-Kur'ân* ilmine muarız olan alimleri ise sonuç bölümümüzde zikredeceğiz.

Esmâ-i hüsnânın ayetle olan münâsebeti kimi müfessirlerce açık ve net bir şekilde değil de dolaylı olarak ortaya konulduğu için bu bağlamın daha iyi anlaşılması uğrunda bazen parantez içi izahlar, bazen ise ek birtakım değerlendirmelerde bulunacağız. Dolayısıyla tezimizde araştırma ve açıklama, yer yer de karşılaştırma metodunu kullanacak olup bu konuda telif edilmiş kitap, makale, dergi ve çalışmalardan mümkün mertebe yardım alacağız.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. TENÂSÜB İLMİ

1.1. Lugat ve İstilah Anlamı

Tenâsüb ve münâsebet lafızları masdar kökenli Arapça kelimeler olup tenâsüb; tefâul babından, münâsebet kelimesi ise müfâale babındandır. “**N-s-b**: akrabalık münâsebetidir ki bu, soyun bir olmasıdır...Bunun özellikle baba tarafından olduğu da söylenmiştir. Nisbe kelimesi intisâbın masdarıdır. Nüsbe ise; isim manasındadır. *Tehzîb*’e göre neseb; bazen babaya, bazen beldeye, bazen de mesleğe nisbet etme (soyu yükseltme) dir...Çoğulu ensâbtır. انتساب ve استنساب; ‘Nesebini zikretti’ manasındadır. Ebû Zeyd şöyle demiştir: Bir adama nesebi sorulunca ‘istensib lenâ’ denir. Yani bu, ‘Nesebini söyle ki seni tanıyalım’ demektir. Diğer bir anlam ise; عزاء yani ‘Onu isnad etti, dayandırdı’ anlamıdır. Yine sen kişiyi büyük ceddine kadar nisbet edince ‘nesebtü fülânen ilâ ebîhi’ dersin.”⁵ Tüm bu ifadelerden anlaşılan odur ki; tenâsüpte ortak anlam; yakınlık, benzerlik, dayandırma, nisbet etmedir. Bu kavram sadece tefsir sahasında değil, farklı anlamlarda kullanılmak üzere fıkıh ve belâgat ilminde de bulunmaktadır.

Zerkeşî ve Suyûtî eserlerinde “*Münâsebet ilmi akıl işi olup; Allah Teâlâ umumilik-hususilik, aklilik-hissilik-hayali olma ve bunun dışında olan alaka çeşitlerinden biriyle veya sebep-müsebbeb, illet-malul, benzerlik- zıtlık gibi zihni bağlarla kurulan iki unsur arasındaki bağlantıyı en iyi bilendir.*”⁶ şeklinde bir açıklamada bulunarak aslında bu ilmin hem kapsamına hem de ıstılâhî anlamına işaret etmişlerdir. Yine Suyûtî’ye göre “*münâsebet; birbirine benzer ve yakın manalar bulup cümleler arasındaki bağı kuvvetlendirmektir.*” Ayrıca iki ayet arasında münâsebetin kurulması için umumi kaideler vardır. Bunlar: Surenin hangi gaye ile indiğini bilmek, bu gayeye götüren sebepleri araştırmak, bu sebeplerin birbirine yakınlık ve uzaklık durumunu incelemek, ayetlerin

⁵ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî (İbn Manzûr), *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1414), 1/755; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Dâru'l-Hidâye, ts.), 4/261.

⁶ Zerkeşî, *el-Burhân* 1/35; Süyûtî, *el-İtkân* 3/371.

birbirini takibinde dinleyenin merakını dikkate almak ve belâgatın gerektirdiği hususlara önem vermek gibi kaidelerdir.⁷

Ayet ve sûre kelimelerinin çoğulundan oluşan münâsebâtü'l-âyât ve's-süver terkinde münâsebet yerine aynı anlamda tenâsüb de kullanılmaktadır. İşte tefsir ilminde bu disipline “*el-münâsebe beyne'l-âyât, et-tenâsüb beyne'l-âyât ve's-süver, tenâsübü'l-ây ve's-süver, münâsebâtü'l-Kur'ân*” da denilmektedir. Burada münâsebetten kasıt; tek bir ayet içerisinde bulunan iki cümle arasında veya farklı ayetler içerisinde ayet-ayet arasında veya sûreler arasındaki ilişkidir.⁸

Bir şeyin veya bir cümlenin diğeriyle olan münâsebeti, o iki şeyin şekli, yapısı ve ifade ettiği mana bakımından birbirine yakın, benzer ve uygun olması, aralarında bir irtibat veya alaka bulunması, birbirine şekil veya muhteva yönüyle benzemesidir. Kelimenin manası, bir veya birkaç cümleye uygulandığında, birbirini takip eden cümleler arasında, o cümlenin kelimeleri ve ifade ettiği mana bakımından akla ve mantığa uygun bir yakınlık ve benzerlik olduğu görülür. İşte bu, cümleler arasındaki münâsebettir. Aynı durum Kur'ân'a tatbik edildiğinde, hususi bir mana ifade eder. Buna göre münâsebet; birbirine yakın ve benzer manalar bulmaktır.⁹

Tenâsübün genel tanımını verdikten sonra tenâsüb ve *münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin farkını belirtmekte fayda vardır. Şöyle ki; tenâsüb ilminin *münâsebetü'l-Kur'ân*'a göre daha umumi olduğu söylenebilir. Tenâsüb ilmi kelime ve cümlelerin yan yana dizilişindeki münâsebeti gösterirken, *münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin konusu sadece ayet ve sûreler arasındaki irtibat ve insicamın tesbit edilmesi olarak kabul edilmiştir.¹⁰

Ulema tarafından *tanzîr, mudâdde, istitrâd, tâhâllus, intikal, hüsnü'l-matlab, ihtirâs, teşâbühü'l-etrâf, hüsnü'l-hâtıme* gibi birkaç tenâsüb çeşidi vaz' edilmiştir. Bunlardan *tanzîr*; iki benzer şeyi birbirinin ardından zikrederek meseleyi izah etmektir. Bunun en güzel örneği Hicr sûresinde ¹¹ وَقُلْ إِنِّي أَنَا النَّذِيرُ الْمُبِينُ كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ayetlerinde göze çarpmaktadır. İkinci ayette geçen “*muktesimîn*”, Allah'ın kitaplarından bir kısmına inanıp

⁷ Süyûtî, *el-İtkân* 3/371-376.

⁸ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000), 96.

⁹ Sakıp Yıldız, “Ayet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, *Diyanet Dergisi*, 21/1 (Ocak 1985), 12.

¹⁰ Faruk Tuncer, *Tenasup İlmi Açısından Kur'an Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk* (İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2003), 23.

¹¹ “*Kuşkusuz ben apaçık bir uyarıcıyım*’ de. Nitekim biz, bölüp parçalayanları cezalandırdık” (el-Hicr 15/89-90).

bir kısmını inkar edenler üzerine azap indirilmesi hali ile inkarlarından dolayı Hz. Peygamber’le s.a.v. muhatap olanlara azap indirilmesi durumu tanzir yoluyla birbirine benzetilmiştir. *Mudâdde*; zıtlık vasıtasıyla ayetler arasında bağ kurmaktır. Kur’ân-ı Kerim’de tehditten sonra müjde, azaptan sonra rahmet vb. ifadeler bulunan ayetler arasında bu zıtlık ilişkisine örnekler vardır.¹² *İstitrâd*; bir konudan bahsederken -bir bağ sebebiyle- başka bir konuya geçtikten sonra tekrar aynı konuya dönmektir. Burada asıl gaye önceki konunun önemine vurgu yapmaktır. Örneğin Bakara suresi 189. ayette¹³ hilaller hakkında bilgi verildikten sonra hac mevsiminde evlere kapılarından değil de arka taraflarından girildiğine işaret edilerek bunun iyilik olarak adlandırılmayacağı hatırlatılmış ve asıl iyiliğin takva olduğu; asıl sorulması gereken şeyin de haramlardan nasıl kaçınılması gerektiği olduğuna -istitrâden- işaret vardır. *Tahallus*; bir konudan bahsederken -bir münasebetle- başka bir konuya geçmektir. Saffât suresinde tahallusun en güzel örneklerinden biri bulunmaktadır. Zira Allah Teâlâ 40. ayet ve sonrasında ihlaslı kulların vasıf ve mükafatlarına yer vermiş, akabinde tahallus yaparak zalimler ve onların hak edecekleri azabı tavsif etmiştir.¹⁴

İntikâl de münâsebet çeşitlerinden olup muhatabın ilgisini ve dikkatini çekmek için bir sözden diğerine “*hâzâ/bu...*” lafzını kullanarak geçmek anlamına gelir. Buna bir örnek verirsek; Sâd suresinin bir bölümünde Allah Teâlâ peygamber kıssalarından bahsetmiş,¹⁵ ardından 49. ayette “*Bu bir hatırlatmadır. Kuşkusuz Allah’a itaatsizlikten sakınanlara çok güzel bir gelecek, kapıları kendilerine ardına kadar açılacak adn cennetleri vardır*” buyurarak kulların dikkatini buraya çekmiştir.

Kelama bir giriş yaptıktan sonra asıl gayeyi belirtmeye çalışmak anlamına gelen *hüsnu’l-matlaba* dair en güzel örneği ise Fâtiha suresinde görmekteyiz. Zira Allah’ın kulları “*(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz*”¹⁶ dedikten sonra gerçek isteklerini dile getirmişler ve “*Bizi dosdoğru yola ilet*” niyazında

¹² Örneğin; Bakara suresi 5 ve 6. ayetler bu kabildendir: “*Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerinde olanlar ancak onlardır ve kurtuluşa erenler de yalnızca onlardır*” “*İnkâr edenleri* uyarsan da uyarımasan da onlar için birdir, asla iman etmezler”.

¹³ “*Sana hilâlleri soruyorlar. De ki: "Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Erdemlilik asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir; fakat erdemlilik kişinin Allah’a saygılı olmasıdır. Evlere kapılarından gelin; Allah’a saygılı olun ki kurtuluşa eresiniz*”

¹⁴ “*Ancak, Allah’ın samimi kulları bu cezanın dışındadır*” (es-Sâffât 37/40), “*Bu mu daha iyi bir ikramdır yoksa zakkum ağacı mı?*” (es-Sâffât 37/62).

¹⁵ bk. Sâd suresi 30-49. ayetler.

¹⁶ el-Fâtiha 1/5.

bulunmuşlardır.¹⁷ Öte yandan *ihtirâs*; kelamda asıl kastedilen mananın tersine bir anlam ortaya çıkmasını diye kelamın ortasına veya sonuna başka bir sözün ilave edilmesidir. Mesela; Neml suresinde zikri geçen *حَتَّىٰ إِذَا آتَوَا عَلَىٰ وَادِ النَّمْلِ قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمٌ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* “Nihayet karınca vadisine geldiklerinde, bir karınca şöyle dedi: ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin; aman, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesin!’ ” ayetinde¹⁸ *وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* ifadesi olmasaydı Hz. Süleyman’ın a.s haksız yere karıncaları ezeceği anlaşılabilirdi.

Münâsebetin diğer çeşitlerinden *teşâbüh’l-etraf* kelamın mana itibarıyla başlangıcına uygun bir şekilde son bulması anlamına gelirken *hüsni’l-hâtıme*; ister şiir ister nesir olsun sözün en güzel üslupla sona ermesidir. Görünen o ki; çalışmamızın ana konusunu teşkil eden *ayet sonlarında bulunan esmâ-i hüsnânın ayetle olan münâsebeti ihtirâs, teşâbüh’l-etraf ve hüsni’l-hâtıme* ile doğrudan alakalıdır. Gerek bu üçüne örnek olması gerekse de çalışmamızla bağlantılı olması hasebiyle Mâide suresi 118. ayet zikredilebilir. Ayette “*Şayet onlara azap edersen, şüphesiz onlar senin kullarıdır. Eğer onları affedersen, hiç kuşku yok sen hem izzet hem hikmet sahibisin*” buyurulmuştur. İlk bakışta ayetin *gafûr ve rahîm* ismiyle biteceği düşünülse de azaba müstehak olan birini affeden zatın ancak izzet ve hikmet vasıflarıyla muttasıf olması gerektiği anlaşılır. İşte ayet; ayet sonunda bulunan *فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ* ifadesi sebebiyle bu yanlış algıya engel olması bakımından *ihtirâs*, ayetin başındaki mananın sonuyla uyum içinde olması bakımından *teşâbüh’l-etraf* ve en güzel üslupla bitmesi yönüyle ise *hüsni’l-hâtıme* ile ilişkilendirilmiştir.¹⁹

1.2. Münâsebetü’l-Kur’ân İlminin Tarihçesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi gerek sûre gerek ayet bazında münâsebet kurma işlemi çok kolay bir iş olmadığından, bu ilmin gelişim seyri de diğer Kur’ânî ilimlerde olduğu gibi tedricen gerçekleşip, oldukça geç dönemlerde rayına oturabilmiştir. Sarf, nahiv, belâgat gibi diğer ilimler Kur’ân tefsiri için kaçınılmaz bir öneme sahiptirler. İslâm’da ilk müdevven ilmin hadis ve tefsir olduğu göz önünde tutulursa, diğerlerinin tedvini H. II. asrın ortalarından başlayarak V. asır ortalarına kadar sürmüştür. Şu halde her ilmin tekamülü,

¹⁷ el-Fâtiha 1/6.

¹⁸ en-Neml 27/18.

¹⁹ Tenâsüb çeşitleri hakkında geniş bilgi için bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/40-41; Suyûtî, *el-İtkân*, 3/372-376; Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 13-25; Tuncer, *Tenasup İlmî Açısından Kur’an Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*, 29-31.

usul ve eserleriyle bütünleşip sağlam bir yapıya kavuşması zamana bağlı kalmıştır. Münâsebet ilmi de i'caz, belâgat, meâni ve beyan ilimlerine büyük ölçüde dayandığı için gelişmesini haklı olarak bu ilimlerin gelişmesine bırakmıştır.²⁰

Rivayetlere göre *münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin önemine dair ilk tespitlerde bulunanlardan biri de müfessir Şeyh Ebû Bekir en-Nisâbûrî (öl. 381/992) olmuştur. Kendisi “Bu ayet, neden şu ayetin yanında gelmiştir? Bu sûrenin ardından neden şu sûre gelmiştir?” diye sorular sormuş, cevap veremeyen Bağdat ulemasını bu yüzden kınamıştır.²¹ Nisâbûrî'nin bu ilimden bahsetmesi önemlidir. Çünkü henüz H. 4. yy. içinde bulunulmakta, *münâsebetü'l-Kur'ân*'ın da şemsiyesi altına girdiği dirayet tefsirleri henüz tam olarak oluşturulmamıştır.

Nisâbûrî'den sonra *ayetler arasında bulunan ilişkiye* değinip dikkat çekmek sûretiyle bu ilimde temayüz eden Zemahşerî (öl. 538/1144) olmuştur. Takip eden dönemlerde müfessirler Zemahşerî'den oldukça etkilenmişler, artık hem ayetler arası hem de sûreler arası münâsebet eserlerde (daha sık) incelenir olmuştur. Her ne kadar böyle bir tasnife gidilse de bundan önceki tefsirlerde -münâsebet yönü zikredilmeden- dolaylı olarak münâsebetlere yer verilmiştir. Bunun en iyi örnekleri Râzî (öl. 606/1210) tefsirinde görülmektedir. Zira onun tefsiri H. 2, 3, 4 ve 5. asırlardan alıntılanan münâsebet vecihleriyle doludur.²² (Rivayet tefsiri olmasına rağmen -münâsebet adı zikredilmeden- Taberî tefsirinde de ayet içi bağlamlar kurulmuştur.)

Zemahşerî tefsirinde ayetler arası veya ayet içi münâsebetlerden erken dönemde bahsedenlerden olsa da bu alanda eser telif etmemiş, ilk müstakil eser Ebû Ca'fer b. Zübeyr'e (öl. 708/1308) ait olmuştur. İbn Zübeyr'in *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân* adlı eseri Bikâî'ye (öl. 885/1480) de kaynaklık etmiş, kendisi bazı münâsebetleri direkt olarak kitabına almıştır.²³ Ancak *münâsebetü'l-Kur'ân* deyince bu ilimde en önde gelen müfessir şüphesiz Bikâî'dir. O, bu sahadaki dirayetini en geniş şekilde göstermiş, benzeri daha sonra oluşturulamayan, alanında temâyüz eden bir eser kabul edilen, her türlü

²⁰ Yıldız, “Ayat ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”, 12.

²¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/369-370;

²² Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 34-35.

²³ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/369; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/35; Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 53.

münâsebetе bаzen uzunca bаzen kısaca değinen, bizim de kendisinden bolca istifade ettiğimiz *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âÿât ve's-süver* adlı eserini telif etmiştir.

Çoğu alanda gayret gösterip eserler kaleme alan Süÿûtî ise; *İtkân*'daki ifadesine binaen *Esrârü't-te'vîl*²⁴ adlı eserinin, i'câz ve belâgatı ihtiva etmekle beraber sûre ve ayetler arasındaki münâsebeti de içerdіğini ancak sonradan bu alana munhasır bir eser tertip edip adını da *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver* olarak koyduğunu vurgulamıştır.²⁵ Süÿûtî'nin ayrıca, sûrelerin başlangıç ve sonları arasındaki münâsebeti anlatan *Merâsidü'l-metâli' fî tenâsübi'l-makâti' ve'l-metâli'* adlı bir eseri de mevcuttur.²⁶ Açıkça görüldüğü üzere Bikâî ve onun öğrencisi olan Süÿûtî'nin bu ilme katkıları tartışılmazdır. O ikisinden sonra münâsebet ilmine oluşturulan eserlerde direkt olarak değil, dolaylı olarak yer verilmesi bunun en büyük kanıtıdır. Hem klasik dönem hem de modern dönemleri kapsayan *münâsebetü'l-Kur'ân'a* dair bir liste oluşturulmak istense, en temayüz eden alimler şunlar olur: İbnü'z-Zübeyr es-Sekafî (*el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân*), Bikâî (*Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âÿ ve's-süver, Delâletü'l-burhâni'l-kavîm 'alâ tenâsübi'âÿi'l-Kur'âni'l-'azîm ve Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâf 'alâ makâsidi's-süver*), Süÿûtî (*Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver, Merâsidü'l-metâli' fî tenâsübi'l-makâti' ve'l-metâli'*), Âlûsî (öl. 1270/1854 *Rûhu'l-me'ânî*), Hamîdüddin Ferâhî (öl. 1863/1930 *Tefsîru nizâmi'l-Kur'ân ve te'vîlü'l-furkâni bi'l-furkân ve Delâ'ilü'n-nizâm*), Muhammed Abdullah Dirâz (öl. 1894/1958 *en-Nebe'ü'l-'azîm*), Bedüzzaman Said Nursi (öl.1960 *İşârâtü'l-i'câz fî mazânni'l-icâz*), Muhammed Mahmûd Hicâzî (öl. 1392/1972 *el-Vahdetü'l-mevzû'iyye fî'l-Kur'âni'l-Kerîm*), Abdülmüteâl es-Saîdî (öl. 1894/1966 *en-Nazmü'l-fennî fî'l-Kur'ân*), Emîn Ahsen Islâhî (öl. 1904/1997 *Tedebbür-i Kur'ân*), Necati Kara (*Burhânuddin İbrâhim b. 'Omer el-Bikâ'î ve Tefsîrindeki Metodu*), Mehmet Faik Yılmaz, (*Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*), Faruk Tuncer (*Tenasup İlmi Açısından Kur'ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*).²⁷

²⁴ Eser, “*Esrâr-u Tertîbi'l-Kur'ân*” adıyla Kahire’de 2001 yılında Dâru'l-Fazîle tarafından basılmıştır.

²⁵ Süÿûtî, *el-İtkân*, 3/369. *Tenâsüku'd-dürer fî tenâsübi's-süver* adlı bu eser, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1986 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

²⁶ Halit Özkan, “Süÿûtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/202-204. *Merâsidü'l-metâli' fî tenâsübi'l-makâti' ve'l-metâli'* adlı eser, Mektebet-ü Dâri'l-Menhec tarafından H. 1426 yılında Riyad'da basılmıştır.

²⁷ M. Faik Yılmaz, “Münâsebatü'l-âÿât ve's-süver”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/569-571.

1.3. Münâsebeti Tespit Etme Usulleri

Bikâî, hocası Mağribî'den (öl. 849/1445) rivayetle özellikle ayetler arasındaki münâsebeti tesbit etmek için şu dört hususa bakılacağını söylemiştir:

“...1- Sûrenin serdedildiği maksadı bilmek. Bir sûredeki ayetler arasında münâsebet kurabilmek için o sûrenin maksadını, vermek istediği mesajı iyi anlamak gerekir. Sûrenin gayesi bir sonuç, ayetler de sebep kabul edilerek tündengelim metodu uygulanır ve ilişki böylece tesbit edilir. 2- Sûrenin maksadının muhtaç olduğu mukaddimleri tesbit etmek. Sûreyi meydana getiren ayet veya ayet grupları maksadın elde edilmesine yardımcı olan öncüllerdir. Nasıl ki kıyasta öncüllerden neticeye gidiliyorsa, burada da öncüllerden sûrenin maksadına ulaşılır. 3- Öncüllerin sûrenin maksadına uzaklık ve yakınlıklarına göre derecelenmesi. En yakın maksattan en uzağa doğru bir sıralama yapılmalıdır. 4- Tüm bu üç kaide uygulanırken, dinleyenin bazı hüküm ve bilgileri kavrama arzusunun, belâgat ilmi kaidelerine uymak sûretiyle yerine getirilmesi.”²⁸

1.4. Münâsebetin Meydana Geliş Şekilleri

Münâsebetü'l-Kur'ân ilmi birkaç şekilde tezahür etmiş olup, Süyûtî bunları birkaç başlıkta toplamıştır: *Sûrenin başı ve sonu ile olan münâsebeti, hurûf-ı mukattaa arasındaki münâsebet, sûrenin ismiyle olan münâsebeti.*²⁹ *Mebâhis* sahibi Mennâu'l-Kattân (öl. 1925/1999) ise; Süyûtî'den farklı olarak; *sûrenin diğer sûreler ile münâsebeti, muhatapların hallerini gözetmedeki münâsebet ve sûre başı ile sonu arasındaki münâsebet* şeklinde üçlü tasnifte bulunurken,³⁰ genel kabul gören tasnif, bunlara ek olarak; *ayet içi münâsebet, peşpeşe gelen sûreler arası münâsebet, sûrenin başı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebet* halinde gruplandırılır. Şimdi bunlara dair örnekler verelim:

Ayet içi münâsebete en güzel örneklerden biri Bakara sûresi 105. ayettir.

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ تَوَالِفُضُّ الْعَظِيمِ

²⁸ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kahire: y.y, 1413/1992) 1/18. (Münâsebeti tesbite dair hususları örnekler üzerinden anlamak için bk. Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 27-32)

²⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 3/379-387.

³⁰ Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, 98-99.

“Ehl-i kitap’tan kâfirler ve putperestler rabbinizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lutuf sahibidir.”³¹ “Bu ayette nübüvvetin bahşedilmesinin pek büyük ihsanlardan olduğunu bildirme vardır.”³² Allah Teâlâ ayetin evvelinde kafir ve müşriklerin Kur’ân-ı Kerîm’in indirilmesini istemediklerini buyurduktan sonra zatının pek ihsan sahibi olup bunun Allah katından bir lutuf olduğunu beyan etmiştir. İlk bakışta ayette kafirlerden bahsedilip sonrasında Allah’ın rahmeti ve fazlının zikredilmesi, birbiriyle tezat teşkil etmiş gözükse de; hayrın yani nübüvvetin bahşedilmesinin, aslında bu rahmet ve fazlın yansıması olduğu böylece anlaşılmış olur.

Sûreler arası münâsebetе dair bir örnek vermek istersek; Duhân, Câsiye, Ahkâf sûrelerini verebiliriz. Zira Allah Teâlâ Duhân sûresinde hurûf-ı mukattaadan sonra,

حَمِّ وَالْكِتَابِ الْمُبِينِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنذِرِينَ *“Hâ-mîm. Aydınlatan kitaba yemin olsun! Biz onu mübarek bir gecede indirdik; biz daima uyarmaktayız”* ayetleriyle Kur’ân’ın indirilişinden bahsetmiştir.³³ Duhân sûresinin ardından gelen Câsiye sûresinde ise aynı şekilde ilk ayetlerde Kur’ân’ın Allah Teâlâ’nın katından geldiği buyurulmuş,³⁴ hemen ardından gelen Ahkâf sûresinde de benzer bir durum gerçekleşmiş, Allah Teâlâ, *“Hâ-mîm. Kitabın indirilişi, sonsuz güç ve hikmet sahibi Allah’tandır.”*³⁵ buyurmuştur. Böylece bu üç sûre arasında *“Kur’ân’ın indirilişi”* bakımından bir münâsebet kurulmuş olur.³⁶

Sûrenin başı ile sonu arasındaki münâsebet konusu müfessirlerin daha çok ilgisini çekmiştir. Örneğin; En’âm suresi 6. ayette *“Görmediler mi ki, onlardan önce yeryüzünde size vermediğimiz onca imkânı kendilerine verdiğimiz, gökten üzerlerine bol bol yağmur indirip (evlerinin) altlarından ırmaklar akıttığımız nice nesilleri helâk ettik. Biz onları günahları sebebiyle helâk ettik ve onların ardından başka nesiller meydana getirdik”* buyrulmuş, yeryüzünden ve Allah’ın cezalandırmasından bahsedilmiş; benzer konuları içeren *“Sizi yeryüzününün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O’nun bağışlaması ve rahmeti boldur”*³⁷ ayetiyle de sure son bulmuştur. Yine Nahl suresi

³¹ el-Bakara 2/105.

³² Ebü’l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü’t-tenzil ve hakâ’iku’t-tevil*, thk. Yûsuf Ali Bedîvî - Muhyiddin Dibmestû (Dâr-u İbn Kesîr, 2018), 1/118.

³³ ed-Duhân, 44/1-3.

³⁴ *“Hâ-mîm. Kitabın indirilmesi izzet ve hikmet sahibi Allah’tandır”* (el-Câsiye 45/1-2).

³⁵ el-Ahkâf 46/1-2.

³⁶ el-Ahkâf 46/1-2.

³⁷ el-En’âm 6/165.

“Allah’ın emri yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştuıkları her şeyden uzaktır ve yücedir”, (en-Nahl 16/1) şeklinde acele edilmemesini tavsiye eden öğütle başlamış, “Sen sabret; sabır göstermen de Allah’ın ihsanı sayesinde olacaktır. Onlardan dolayı üzülmeye, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma” (en-Nahl 16/127) ayetiyle son bulmuştur. Benzer bir münâsebet İsrâ suresinde görülür. Zira sure tahmidle başlayıp tekbirle son bulur.³⁸

Sûrenin sonu ile sonraki surenin başı arasındaki münâsebete en güzel örnek; şüphesiz Hicr ve Nahl sûresi arasındadır. Allah Teâlâ Hicr sûresini “Kesin olan şey (ölüm) gelinceye kadar rabbine kulluk et.”³⁹ ayetiyle sona erdirirken, Nahl sûresine “Allah’ın emri (ölüm) yerine gelecektir; artık onun bir an önce gelmesini isteyip durmayın. Allah, onların ortak koştuıkları her şeyden uzaktır ve yücedir.”⁴⁰ buyurarak başlamıştır. Yine Tûr suresi “Gecenin bir kısmında ve yıldızlar çekildiğinde de O’nu tesbih et” şeklinde yıldızlardan bahseden 49. ayetle sonlanırken; hemen ardından gelen Necm suresi “Battığı sırada yıldızla andolsun ki bu arkadaşınız ne sapıtmış ne de eğri yola gitmiştir” ayetiyle başlar.

2. ESMÂ-İ HÜSNÂ

2.1. Lugat ve İstılah Anlamı

Kur’ân-ı Kerim’de isim tamlaması halinde geçen *esmâ-i hüsnâ* tabiri, Allah Teâlâ’nın isim ve isim-sıfatları için kullanılan özel bir kavramdır. Bu terkipteki *esmâ* lafzı, dilimizde kullanıla gelen “ad” kelimesinin işaret ettiği “bir varlığı hatırlatma” anlamındaki *ism* kelimesinin çoğuludur ve *isimler* demektir. Hüsnâ ise ism-i tafidil kalıbında müennes bir lafız olup “en güzel” anlamındadır. “Hüsn; çirkinliğin tersi ve zıddıdır. Ezherî’ye (öl. 370/980) göre hüsn, güzel olan şeye dair bir vasıftır...Cevherî’ye (öl. 400/1009) göre cemisi, kıyasa aykırı olarak mehâsindir.”⁴¹ İnsanoğlu akıl ve idrak bakımından sınırlı bir varlıkken Allah Teâlâ’nın kelamı olan Kur’ân-ı Kerim’de buyurduğu üzere⁴² tam olarak idrak edilmekten öte, her türlü nitelemelerden deruhtedir. Yüce Allah zatının tanınıp

³⁸ “Bir gece, kendisine bazı ayetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götürülen Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir” (el-İsrâ 17/1); “Çocuk edinmeyen, hâkimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten münezzehe olduğu için bir dayanağa da ihtiyacı olmayan Allah’a hamdederim” de ve tekbir getirerek O’nun şanını yücelt” (el-İsrâ 17/111).

³⁹ el-Hicr 15/99.

⁴⁰ en-Nahl 16/1.

⁴¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 13/114.

⁴² “Gökleri ve yeri yaratan O’dur. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da çiftler yarattı. Bu şekilde çoğalmanızı sağlamaktadır. O’na benzer hiçbir şey yoktur. O her şeyi işitir, her şeyi görür” (eş-Şûrâ 42/11).

sevilmesini, emirlerinin yapıp nehiyelerinden kaçınılmasını buyuruyorsa -ve de bir şeyi sevmenin yolu onu tanımaktan geçiyorsa- o halde sınırlı olan insan, sınırsız bir varlığı nasıl tanıyıp anlamalıdır? İşte insanın biricik yaratıcısını anlayabilmesi için ayet-i kerîmelerde ve hadîs-i şerîflerde gerek birbirinden farklılık arz eden isim-sıfat kalıpları, gerekse fiil kalıpları kullanılarak kulun Mevlâsını tecsim ve teşbih hatasına düşmeden tanınması, bilmesi sağlanmıştır. Bu işlem, hem bizzat Allah Teâlâ tarafından “*En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin, O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın.*”⁴³ ayetiyle, hem de birçok varyasyonları bulunan “*Allah’ın doksan dokuz ismi vardır. Bunları sayan cennete girer.*”⁴⁴ gibi hadîs-i şerîflerle teşvik edilmiştir.

Esmâ-i hüsnânın en önemli işlevi, Allah ile insan, insan ile Allah arasındaki münâsebetleri en ideal bir seviyede gerçekleştirmektir. Kur’ân, insanlığa indirdiği esmâ-i hüsnâ bağları ile şirkin ayrı ayrı tanrılara dağıttığı birçok kavramı, Allah ile münâsebate koyar. Böylece bu isimler, insanlık için mümkün olan en yüksek seviyede bir marifetullahı gerçekleştirir.⁴⁵

Esmâ-i hüsnâ terkibi Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde geçmektedir. Bunlardan ilki A’râf sûresinde,⁴⁶ ikincisi İsrâ sûresinde,⁴⁷ üçüncüsü Tâhâ sûresinde,⁴⁸ dördüncü ve son olan ise Haşr sûresinde⁴⁹ değişik birtakım mesajlar içererek geçmektedir. A’râf sûresinde mevzu bahis olan kavramda Allah Teâlâ kendisinin güzel esmâsı olduğunu, bunlarla O’na dua etmemiz gerektiğini ve O’nun esmâsı hususunda ilhada düşenlere itibar edilmemesi gerektiğini buyururken, İsrâ sûresinde ise Allah Teâlâ, Hz. Peygamber’in s.a.v. kendisine dua ederken onların da kullandıkları rahmân ismini zikretmesini eleştiren müşriklere bir cevap olarak; müminlerin ister rahmân diye ister Allah diye dua etmelerinde bir sakınca olmadığını beyan etmiştir. Tâhâ sûresinde ise tevhid akidesini tekit eder vaziyette zikredilen esmâ-i hüsnâ terkibi, Haşr sûresinde birden fazla esmâdan sonra zikredilmiş,

⁴³ el-A’râf 7/180.

⁴⁴ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Mısır: Şirket-ü Mektebe, 1395/1975), “Da’vât”, 82, (No. 3506).

⁴⁵ Kadir Paksoy, “Allah’ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11/1 (2011), 93.

⁴⁶ “*En güzel isimler Allah’ındır; bu güzel isimlerle O’na dua edin, O’nun isimleri hakkında doğru inançtan sapanları kendi başlarına bırakın. Onlar yaptıklarının cezasını çekecekler.*” (el-A’râf 7/180).

⁴⁷ “*De ki: ‘İster Allah diyerek, ister rahmân diyerek yakarın; hangisiyle yakarsanız olur, bütün çünkü güzel isimler O’na mahsustur.’ Namazında niyazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut.*” (el-İsrâ 17/110)

⁴⁸ “*Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; en güzel isimler O’na aittir.*” (Tâhâ 20/8).

⁴⁹ “*O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah’tır. En güzel isimler O’nundur. Göklerdekilere ve yerdekilere hep O’nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir.*” (el-Haşr 59/24).

adeta Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının sınırlı olmayacağı, adı geçen esmâdan daha da fazla olabileceğine dikkat çekilmiştir. Bizim çalışmamızla da bağlantılı olmakla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de esmâ-i hüsnânın dağılımına baktığımız zaman, genelde ayet sonlarında bulduklarını, ilk dört sûre baz alındığında ise; alîm isminin en çok zikredilen esmâ olduğunu, kimi esmânın yalnız başına kiminin ise diğer esmâ ile veya başka bir kelime ile izafet halinde geldiğini tespit etmiş bulduk.⁵⁰

2.2. Esmâ-i Hüsnânın Sayısı Meselesi

Esmâ-i hüsnânın mahiyetini ve adedini tesbit etmek için bunların taksimi konusunda birçok kriter belirlenmiş, yazılan eserlerde çok çeşitlilik göze çarpmıştır. “Esmâ-i hüsnânın muhtevasıyla ilgili olarak yapılan en önemli tasnif bunların zâta; sübûtî, selbî ve haberî olanlarıyla birlikte sıfatlara ve bir de ilâhî fiillere taksim edilmesidir.”⁵¹

Esmâ-i hüsnâ literatünü hadîs-i şerîfler bazında incelediğimizde ise; esmâ-i hüsnânın sayısı ve doksan dokuz olma meselesi, bu konuyla alakalı hadislerin değişik varyantlarda gelmesi, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen esmâ ile hadislerde bulunanların birbirlerinden farklı olması, yine Kur'ân-ı Kerîm'de isim ve sıfat kalıpları dışında gelen ve Allah Teâlâ'ya nisbet edilişi tartışmalı birtakım vasıfların esmâ-i hüsnâyâ dahil edilip edilmemesi meselesi, hadîs-i şerîflerde bulunan esmâyı “saymak”tan kastın ne olduğu gibi birçok soru ve problem barındırması sebebiyle esmâ-i hüsnânın mahiyeti daha da karmaşık bir hal almaktadır.

H. Peygamber'in s.a.v. “esmâ-i hüsnâyı sayan müminleri cennetle müjdelemesi” ile daha ilk dönemlerden itibaren İslâm alimlerinin ilgisi bu sahaya çekilmiştir. “Kaynaklar, H. II. (VIII.) yüzyıldan başlanılarak doğrudan Kur'ân'dan esmâ-i hüsnâ listelerinin çıkarıldığını gösterdiği gibi Kur'ân ve sünnet kaynaklı karma listelerin oluşturulduğunu da göstermektedir.”⁵² Meşhur müfessir Râzî, A'râf sûresinin ilgili ayetini tefsir ederken esmâ-i hüsnâ konusunu geniş çaplı olarak incelemiş, kendisinin bu alanda “*Levâmiu'l-Beyyinât fi Tefsiri'l-Esmâ-i ve's-Sıfât*” adlı bir eser yazdığını belirtmiştir.⁵³ Daha sonra Râzî, birkaç

⁵⁰ Bakara sûresinde 21, Âl-i İmrân sûresinde 10, Nisâ sûresinde 17 kez alîm ismi zikredilmiştir.

⁵¹ Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/411.

⁵² Sıtkı Gülle, “Kur'ân-ı Kerîm'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 126.

⁵³ Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beirut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000), 15/412.

yönden esmâ-i hüsnânın taksimi meselesine,⁵⁴ bu ifadenin hasır anlamına gelip gelmediğine,⁵⁵ ismin müsemmadan farklı bir manaya geldiğine örnekler vererek değinmiştir. (Günümüzde de esmâ-i hüsnâ ile alakalı eserler kaleme alınmıştır: Trabzonlu Cûdî Efendi, *el-Kenzü'l-esnâ fi şerhi'l-esmâ'i'l-hüsna*; Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*; Ahmed eş-Şerebâsî, *Lehü'l-esmâ'ü'l-hüsna*; Metin Yurdagür, *Allah'ın Sıfatları - Esmâü'l-Hüsna*; Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyyet*; Hüseyin Şahin, *Esmâ-i Hüsnâ ve Eserleri*; Musa Koçar, *İmam Mâtürîdî'de Esmâ-i Hüsnâ...*)

İslâm alimlerini meşgul eden diğer bir konu ise; esmâ-i hüsnânın tevkîfî (hadis-i şerifte geçtiği sayıda ve nitelikte) olup olmadığıdır. İbn Hazm⁵⁶ (öl. 456/1064) gibi bazı alimler asla 99 sayısının dışına çıkılamayacağını savunurken, meşhur 99 esmâ hadis-i şerifinde zikredilen bu esmânın Allah'a layık en kemal sıfatları içerdiğini, ancak başka esmanın da olabileceğini belirten Gazzâlî'nin⁵⁷ (öl. 505/1111) yanında Beyhakî⁵⁸ (öl. 458/1066), Râzî⁵⁹ gibi alimler ilk görüşün tersini savunmuşlar ve esmânın sayıya hasredilmeyeceğini söylemişlerdir.⁶⁰ Âlûsî gibi birtakım müfessirlere göre ise Allah'a tazîm ifade eden her isim-sıfat, O'na ait bir vasıf sayılır.⁶¹ Bu yaklaşımın gereği olaraktır ki; esmâ-i hüsnânın sayısı bazen 130 veya 165'e bazen de 313'e yükselmiştir.⁶²

2.3. İlgili Rivayetlerin Birbirleriyle Olan Kıyas ve Tahlili

Bu konuda ilk akla gelen şey sayıyı doksan dokuz olarak belirleyen meşhur hadistir. Ebû Dâvûd (öl. 275/889) ile Nesâî (öl. 303/915) dışında Kütüb-i Sitte'de, Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) el-Müsned'inde⁶³ Nesâî'nin es-Sünenü'l-kübrâ'sında,⁶⁴ Hâkim'in

⁵⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/412.

⁵⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/414.

⁵⁶ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (İbn Hazm), *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal* (Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, ts.), 2/117.

⁵⁷ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ'illâhi'l-hüsna*, (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1424/2003), 61.

⁵⁸ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Şerhu'l-esmâ'ü'l-hüsna (el-esmâ ve's-sıfat)* (Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993), 1/27.

⁵⁹ Râzî'ye göre Allah'ın hikmeti ve derecelerinin sınırı yoksa o halde O'nun esma ve sıfatlarının da bir sınırı yoktur. bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/142.

⁶⁰ Güllü, "Kur'an-ı Kerim'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları", 128-129.

⁶¹ Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsiri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'ü'l-mesânî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415), 5/113.

⁶² Güllü, "Kur'an-ı Kerim'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları", 129.

⁶³ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb Arnaût- Âdil Mürşid vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 14021/2001), 12/469 (No. 7502).

⁶⁴ Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şiblî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.), "Nu'ût", 1 (No. 7612).

(öl. 405/1014) el-Müstedrek'i⁶⁵ ile diğer hadis mecmualarında yer alan ve hepsi de Ebû Hüreyre'ye r.a. ulaşan rivayetlerin muhtevası iki kısma ayrılır: Bütün rivayetlerin kaydettiği birinci kısmın meâli şöyledir: *“Allah’ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen (ihsâ) cennete girer.”* Hadisin bu kısmını içeren bazı rivayetlerin sonunda, ‘O tektir, tek olanı sever’ şeklinde bir ilâve de mevcuttur. Metindeki “ahsâhâ” lafzı bazı rivayetlerde “hafızahâ” ibaresiyle nakledilmiştir.⁶⁶

Rasulullah’ın s.a.v. esmâ-i hüsnâ terkibi ile *ihsâ* lafızlarını kullanarak mü'minlere yapacakları ihsâ fiilinin karşılığında cennet va'dettiği hadisi, ihsânın nasıl yapılması gerektiği sorusunu cevaplamamızı, diğer bir ifade ile ihsâ sonucu cennete girmenin nasıl olacağını araştırmamızı gerekli kılmaktadır. Abdülkâhir Bağdâdî'ye (öl. 429/1037) göre Peygamberimiz'in s.a.v. *“kim onları sayarsa”* sözünden kastettiği kişi lafzen sayan kişi değildir. Zira cennet ehlinde olmadığı halde müşrik ve münafıklar bile bunları sayabilir. O halde kastedilen kişi bu esmâyı (mana ve öz itibarıyla) bilen ve inanan kişidir.⁶⁷ Mesela bir insan yaptığı bir işte Allah’ın kendisini gördüğünü, yaptıklarını bildiğini, ameline göre ödül veya ceza vereceğini düşünmesi ve ona göre hareket etmesi Allah’ın isimlerini *hıfz* ve *ihsâdır*.⁶⁸

Meşhur esmâ rivayetinde bulunan ihsâ lafzının kuru kuru saymaktan öte bir lafız olduğunu Kur’ân-ı Kerîm’de geçen bazı ayetlerden de anlamaktayız. Örneğin : *وَأْتِيَكُمْ مِنْ كُلِّ مَاءٍ وَاتَّبِعُوا نِعْمَتَهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللَّهِ لَا تَحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ* ("O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Şu bir gerçek ki insanoğlu çok zalim, çok nankördür!") (İbrâhîm 14/34), *وَأَنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَعَفُورٌ رَحِيمٌ* ("Allah’ın nimetini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız. Allah gerçekten bağışlayıcıdır, merhametlidir") (en-Nahl 16/18) ayet-i kerimelerinde hem *عَدَّ* hem de *حَصَى* fiillerini beraber görmekteyiz. Her ne kadar bu iki fiil birbirinin eş anlamlısı gibi zannedilse de “*حَصَى*” fiili *عَدَّ* fiilinden farklılık arz etmektedir. *عَدَّ* fiili normal her insanın sırasıyla sayabileceği bir sayma şekli iken *حَصَى* fiili hesaplayarak sayıp dökmek, muhafaza edip ezberlemek, kühünü kavrayarak, bilerek ve yakinen iman ederek saymak olup sıradan bir sayma eylemi

⁶⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdü’l-Kâdir Atâ (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1990), 1/62 (No. 41).

⁶⁶ Topaloğlu, “Esmâ-i hüsnâ”, 11/406.

⁶⁷ Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî, *Usûlü’l-dîn* (İstanbul: Matbaatü’l-devle, 1346/1928), 121.

⁶⁸ İsmail Karagöz, *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ* (İstanbul: DİB Yayınları, 2010), 46.

değildir.⁶⁹ İbn Manzûr (öl. 711/1311) ancak ilmen, imanen ve bu esmânın Allah'ın sıfatları olduğuna yakînen iman eden kişinin cennete dahil olacağını, Peygamber Efendimiz'in s.a.v. buradaki ihsâ ile عَدَّ fiilinin içeriğinde bulunan *saymayı* kastetmediğini söyler. Ayrıca burada müminlerin cennete dahil olabilmeleri için bu esmâyı zikrederken manasını akıllarına getirmeleri, onlara tazim ederek medlûlünü tefekkür etmeleri, anlamlarına itibar edip korku-ümit içinde onlar hakkında tedebbür etmeleri gerekmektedir.⁷⁰ O halde Allah'ın isimlerinin anlamlarına nüfuz edemeyen, gücü nisbetinde bu anlamlarla mücehhez olmaya çalışmayan, İslam'ın daima teşvik ettiği tefekkür görevine hayatında hiç yer vermeyen, bu derin manalı isimlerin işaret ettiği nimet ve ihsanları görüp şükredemeyen, ikan derecesinde bir imana sahip olabilme gayretinde olmayanların, Hz. Peygamber'in s.a.v. hadisindeki emrine ittiba etmekte oldukları ve cennete girmeye hak kazandıkları nasıl söylenebilir?⁷¹ Sonuç olarak hadiste cennete girmeye vesile olarak gösterilen “ihsâ” kelimesinin buradaki anlamı üzerinde Buhârî'den (öl. 256/870) itibaren önemle durulmuş ve kelimenin “saymak, ezberlemek, anlamak” şeklindeki sözlük anlamının ötesinde bir mâna taşıdığı görüşü ağırlık kazanmıştır.⁷²

Tüm bu esmâ-i hüsnâ rivayetlerinden Tirmizî'ninki⁷³ (öl. 279/892) öne çıkmış ve yaygınlık kazanmıştır. “Ancak unutulmamalıdır ki; Tirmizî'nin listesinde olmamakla birlikte kitap ve sünnette Allah'a birçok isim daha izafe edilmektedir. Örneğin; *er-Rab, el-Mennân, el-Vitr, eş-Şafî* kitap ve sünnette olmasına rağmen Tirmizî'nin rivayetinde bulunmamaktadır.”⁷⁴ Tirmizî rivayetindeki isimler şunlardır: *Allah, er-Rahmân, er-Rahîm, el-Melik, el-Kuddûs, es-Selâm, el-Mü'min, el-Müheymin, el-Azîz, el-Cebbâr, el-Mütekebbir, el-Hâlık, el-Bâri, el-Musavvir, el-Ğaffâr, el-Kahhâr, el-Vehhâb, er-Rezzâk, el-Fettâh, el-Alîm, el-Kâbid, el-Bâsit, el-Hâfid, er-Râfi', el-Muiz, el-Muzill, es-Semî', el-Basîr, el-Hakem, el-Adl, el-Latîf, el-Habîr, el-Halîm, el-Azîm, el-Ğafûr, eş-Şekûr, el-Alî, el-Kebîr, el-Hafîz, el-Mukît, el-Hasîb, el-Celîl, el-Kerîm, er-Rakîb, el-Mucîb, el-Vâsi', el-Hakîm, el-Vedûd, el-Mecîd, el-Bâis, eş-Şehîd, el-Hakk, el-Vekîl, el-Kavî, el-Metîn, el-Velî, el-Hamîd, el-Muhsi, el-Mübdi', el-Mu'îd, el-Muhyî, el-Mumît, el-Hayy, el-Kayyûm, el-Vâcid, el-Mecîd, el-Vâhid, es-Samed, el-Kadîr, el-Muktedir, el-Mukaddim, el-Muahhir, el-Evvel, el-*

⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/281-14/184.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/184.

⁷¹ Metin Yurdagür, “el-Esmâü'l-Hüsnâ'nın İhsâi ve el-Mukît İsmi'nin Düşündürdükleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1985), 359-372.

⁷² Topaloğlu, “Esmâ-i hüsnâ”, 11/406.

⁷³ Tirmizî, “Da'avât”, 87.

⁷⁴ Aydın, “Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'an'daki Bağlam İlişkisi”, 111.

*Âhir, ez-Zâhir, el-Bâtın, el-Vâli, el-Müteâl, el-Berr, et-Tevvâb, el-Muntakîm, el-Afîv, er-Raûf, Mâlikü'l-Mülk, Zül-Celâli ve'l-İkrâm, el-Muksit, el-Câmi, el-Ganî, el-Muğnî, el-Mâni', ed-Dârr, en-Nâfi', en-Nûr, el-Hâdi, el-Bedi', el-Bâki, el-Vâris, er-Raşîd, es-Sabûr.*⁷⁵ Birçok âlim, Ebû Hüreyre hadisinin ikinci kısmındaki doksan dokuz ismin asıl metinde bulunmayıp râvi tarafından eklendiği görüşündedir. Listenin Buhârî ile Müslim'de yer almayışı da bununla açıklanmıştır. Nitekim listeye yer veren iki muhaddisten Tirmizî'de bulunan yirmi beş isim İbn Mâce'de, onda bulunan 100 isimden yirmi altısı Tirmizî'de mevcut değildir. İki listenin toplamı ise 125 isme çıkmaktadır.⁷⁶

Bu alanda yazılmış eserlere bir göz attığımızda, Ebû Abdullah el-Halîmi'nin (öl. 403/1012) *Minhâc*'ı, bu konunun işlendiği ilk eserlerden biridir. Hatta Muhaddis Beyhakî (öl. 458/1056) *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfat* adlı çalışmasında bu eserden büyük çapta yararlanıp alıntılar yapmıştır. Ayrıca Tilmisânî'nin (öl. 690/1291); Beyhakî, Gazzâli ve İbn Berrecân'ın (öl. 530/1136) esmâ-i hüsnâ konusundaki çalışmalarını esas alarak hazırladığı *Şerhu Esmâi'l-Hüsna* adlı kitabı da mevcuttur.⁷⁷

Bu çalışmamızda, genel kabul gören “Allah Teâlâ'ya yakışan her türlü sıfatla O'nu vasıflamak uygundur” ve “Esmâ-i hüsnâda temel kriter, Allah'ı kusurlardan tenzih etmek ve yetkinlik kavramlarıyla nitelemekten ibarettir” kaidelerine göre hareket ederek -fiil kalıpları haricinde- Kur'ân'da zikri geçip isim ve sıfat olabilecek olan her türlü esmâyı incelemeye çalıştık. Bu konuda bulunan ihtilaflara binaen, herhangi bir sınırlama yapmadık. Böylece çalışmamızda ilk dört sûre çerçevesinde toplam şu 40 esmâ bulunmakta ve aynı zamanda ayetle münâsebetleri incelenmektedir: *Allah (722 kez), el-Afîv (3 kez), el-Alî (2 kez), el-Âlîm (48 kez), el-Azîm (1 kez), el-Azîz (14 kez), el-Basîr (11 kez), el-Gafûr (22 kez), el-Ganî (4 kez), el-Habîr (8 kez), el-Hakîm (23 kez), el-Halîm (5 kez), el-Hamîd (2 kez), el-Hasîb (2 kez), el-Hay (1 kez), el-Kadîr (13 kez), el-Kayyûm (1 kez), el-Kebîr (1 kez), el-Mâlik (1 kez), el-Muhît (4 kez), el-Mukît (1 kez), en-Nâsır (1 kez), en-Nasîr (5 kez), er-Rab (2 kez), er-Rahmân (2 kez), er-Rahîm (27 kez), er-Rakîb (1 kez), er-Raûf (3 kez), es-Semî' (15 kez), es-Serîu'l-hisâb (3 kez), eş-Şâkir (2 kez), eş-Şehîd (4 kez), et-Tevvâb (6 kez), el-Vâsi' (6 kez), el-Vehhâb (1 kez), el-Vekîl (4 kez), el-Velî (7 kez), Zû Fadl (4 kez), Zü'l-Fadl*

⁷⁵ Topaloğlu, “Esmâ-i hüsnâ”, 11/406-407.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i hüsnâ”, 11/407.

⁷⁷ Güllü, “Kur'ân-ı Kerîm'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, 126.

(2 kez), *Zü'ntikâm* (1 kez). Bu esmânın surelerdeki dağılımını bir tablo halinde şöyle ortaya koyabiliriz:

Tablo 1: 40 Esmâ ve İlk Dört Sûredeki Dağılımı

	Fâtiha	Bakara	Âl-i İmrân	Nisâ		Fâtiha	Bakara	Âl-i İmrân	Nisâ
<i>Allah</i>	2	282	209	229					
<i>Afûv</i>				3	<i>Alîm</i>		21	10	17
<i>Alî</i>		1		1	<i>Azîm</i>		1		
<i>Azîz</i>		6	5	3	<i>Gafûr</i>		8	4	10
<i>Basîr</i>		5	4	2	<i>Ganî</i>		2	1	1
<i>Habîr</i>		2	2	4	<i>Hakîm</i>		7	4	12
<i>Halîm</i>		3	1	1	<i>Hamîd</i>		1		1
<i>Hasîb</i>				2	<i>Hay</i>			1	
<i>Kadîr</i>		7	4	2	<i>Kayyûm</i>			1	
<i>Kebîr</i>				1	<i>Mâlik</i>	1			
<i>Muhît</i>		1	1	2	<i>Mukît</i>				1
<i>Nâsır</i>			1		<i>Nasîr</i>		2		3
<i>Rab</i>	1	1			<i>Rahmân</i>	1	1		
<i>Rahîm</i>	1	12	3	11	<i>Rakîb</i>				1
<i>Raûf</i>		2	1		<i>Semî'</i>		7	5	3
<i>Serîu'l-Hisâb</i>		1	2		<i>Şâkir</i>		1		1
<i>Şehîd</i>			1	3	<i>Tevvâb</i>		4		2
<i>Vâsi'</i>		4	1	1	<i>Vehhâb</i>			1	
<i>Vekîl</i>			1	3	<i>Velî</i>		2	2	3
<i>Zû Fazl</i>		2	2		<i>Zü'l-Fazl</i>		1	1	
<i>Zü'ntikâm</i>			1						

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in ilk dört suresine dikkatlice baktığımızda 14 esmânın (*el-Hasîb, el-Mâlik, el-Muhît, el-Mukît, en-Nâsır, er-Rab, er-Rakîb, es-Serîu'l-hisâb, eş-Şehîd, el-Vehhâb, el-Vekîl, Zû Fazl, Zü'l-Fazl, Zü'ntikâm* esmâsı) yalın halde bulunup, diğer esmâ ile terkip oluşturmadığını; kalan 25 esmânın ise diğer esmâ ile beraber zikredildiğini görmekteyiz. Şimdi bazen yalın halde bazen ise diğer esmâ ile terkip halinde olan esmâ ve surelerdeki dağılımlarını tablo olarak göstermeye çalışalım.

Tablo 2: Yalın veya Terkip Halinde Bulunan Esmâ ve İlk Dört Surede Dağılımı

	Fâtiha	Bakara	Âl-i İmrân	Nisâ		Fâtiha	Bakara	Âl-i İmrân	Nisâ
<i>Afûv+</i> <i>Gafûr</i>				2	<i>Afûv+</i> <i>Kadîr</i>				1
<i>Alî+</i> <i>Azîm</i>		1			<i>Alî+</i> <i>Kebîr</i>				1
<i>Alîm</i>		8	5	5	<i>Alîm+</i> <i>Hakîm</i>		1		8
<i>Alîm+</i> <i>Halîm</i>				1	<i>Alîm+</i> <i>Habîr</i>				1
<i>Azîz+</i> <i>Zü'ntikâm</i>			1		<i>Azîz+</i> <i>Hakîm</i>		6	4	3
<i>Basîr</i>		5	4		<i>Gafûr+</i> <i>Rahîm</i>		6	3	8
<i>Habîr</i>		2	2	3	<i>Gafûr+</i> <i>Halîm</i>		2	1	
<i>Ganî</i>			1		<i>Hay</i>			1	
<i>Ganî+</i> <i>Halîm</i>		1			<i>Kadîr</i>		6	4	1
<i>Ganî+</i> <i>Hamîd</i>		1		1	<i>Rahmân+</i> <i>Rahîm</i>	1	1		
<i>Raûf</i>		1	1		<i>Rahîm</i>				1
<i>Raûf+</i> <i>Rahîm</i>		1			<i>Semî'</i>			1	
<i>Şâkir+</i> <i>Alîm</i>		1		1	<i>Semî'+</i> <i>Alîm</i>		7	3	1
<i>Tevvâb+</i> <i>Rahîm</i>		4		2	<i>Semî'+</i> <i>Basîr</i>				2
<i>Vâsi'+</i> <i>Alîm</i>		4	1		<i>Vâsi'+</i> <i>Hakîm</i>				1
<i>Velî+</i> <i>Nasîr</i>		2		3	<i>Velî</i>			2	

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan esmâ-i hüsnânın yalın-terkip halinde olma, diğerk bazı isim-eşyaya izafe edilme, marife-nekre halinde gelme vb. durumlarıyla karşılaşmaktayız. Örneğink; Kur'ân-ı Kerîm'de rahîm ismi 60 yerde rahmân ismi ile birlikte kullanılmakta

olup bu bir bakıma Allah'ın kullarına karşı rahmet boyutunun büyüklüğünü, diğer sözde tanrıların aksine merhamet sıfatının Allah'ta kahır sıfatından daha ön planda olduğunu ortaya koymaktadır.⁷⁸ Bakara suresi 173. ayette⁷⁹ bir takım maddelerin yenmesi haram kılınmış, zaruret halinde bunlardan haddi aşmadan yiyenlerin günaha girmeyeceği vurgulandıktan sonra ayet Allah'ın gafûr ve rahîm olmasıyla son bulmuştur. Ayette zorunlu hallerde yasaklanan şeylerin yenmesi sonucunda bir sıkıntı olmadığı açıkça belirtildiyse o halde ayet sonunda gafûr ve rahîm esmasının getirilme hikmeti, *istemedenden de olsa fazlaya kaçarak bunları tüketenlere karşı Allah'ın affediciliğini vurgulamaktır.*

En çok dikkati çeken diğer bir terkip şüphesiz alîm-hakîmdir. Zira hakîm ismi yalın halde esmâ-i hüsnâ olarak Kur'ân-ı Kerîm'de bulunmamakta daima diğer esmâ ile beraber zikredilmektedir. Örneğin Yüce Allah Nisâ suresi 11. ayette⁸⁰ miras hükümlerini açıkça beyan ettikten sonra ayeti, alîm ve hakîm esmasıyla bitirmiştir. Çünkü koymuş olduğu bir hükmü kullarının uygulayıp uygulamadığını bilme kudretine sahip olan bir zat ancak işlerinde hikmet sahibi olabilir ve her işi en güzel surette hükme bağlayabilir.

Azîz ismiyle beraber diğer esmânın zikredildiği ayetlere baktığımızda azîz isminin beraber bulunduğu esmâ ile bir *dengeleme* ve *tekit* münasebeti içinde olduğunu görmekteyiz. Tekit etme yönüne Âl-i İmrân suresi 4. ayeti örnek olarak verebiliriz: “*O sana kitabı, gerçeğin ta kendisi ve öncekileri doğrulayıcı olarak indirmiştir; daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil'i indirmişti; furkanı da indirdi. Bilinmeli ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen (zü'ntikâm) mutlak güç sahibidir (azîzdir)*”. Burada Allah'ın kafirlere karşı olan tavrı, azîz ismi zikredilmek suretiyle adeta teyid edilmiştir. Öte yandan eğer ayetlerde azîz ismi rahmete delalet eden sıfatlarla beraber zikredilmişse artık dengeleme unsurunun ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Örneğin Fâtır suresinin “*Aynı şekilde, insanlardan, binek hayvanlarından ve eti yenen hayvanlardan da farklı tür ve renklerde olanlar var. Kulları içinden ancak bilenler, Allah'ın büyüklüğü karşısında heyecan*

⁷⁸ Aydın, “Esmâ-i Hüsnâ ve Kur'ân'daki Bağlam İlişkisi”, 121.

⁷⁹ “Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir” (el-Bakara 2/173).

⁸⁰ “Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder... Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir” (en-Nisâ 4/11).

duyarlar. Şüphesiz Allah üstündür, çokça bağışlayıcıdır” ayetinde⁸¹ Râzî’ye göre Allah’ın azîz oluşu O’ndan tam anlamıyla korkmayı gerektirirken, gafûr olması recâyı (ümitvar olmayı) gerektirir. Bu manada âlimlerin bildikleri ile amel etmemeleri onların ilmini yaralayan unsurlardandır.⁸² O halde sonuç olarak diyebiliriz ki; gerek yalın olarak gerekse terkip halinde gelen her esmâ -ayetin siyak ve sibakına göre değişen- bir anlam bütünlüğüne ve zenginliğine sahiptir.

⁸¹ Fâtır 35/28.

⁸² Râzî, *Mefâtîhu ’l-gayb*, 26/236.

İKİNCİ BÖLÜM

AYET SONLARINDAKİ ESMÂ-İ HÜSNÂNIN AYETLE OLAN MÜNÂSEBETİ

1. ALLAH İSM-İ A'ZAMI (الله)

Allah lafzı, Allah Teâlâ'nın öz adıdır. *Uluhiyyete has bütün kemal sıfatları kendinde toplamış olan Cenab-ı Hakk'ın kendine özgü ismi* olup Kur'ân-ı Kerîm'de en çok geçen (2698 kez) lafızdır. Allah lafzının etimolojisi hakkında ileri sürülen görüşler otuza yakındır. Ancak ilah kelimesinin başına “el” takısının getirildiği, sonraları ise kullanım kolaylığı sağlamak amacıyla asıl kelimenin hemzesinin kaldırıldığı görüşü genel kabul görmüştür.⁸³ Bu haliyle ilah kelimesi “kulluk etmek” manasındaki **elehe-ye'lehü** veya “hayret ve şaşkınlık içinde kalmak, gönülden bağlanıp sığınmak” anlamındaki **elihe-ye'lehü** ve **velihe-yevlehü** kökünden ism-i meful manasında bir masdar olup “tapınılan, yüceliğinin karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan” manalarını ifade eder.⁸⁴

“Allah” lafzı diğer esmâ ve sıfattan farklıdır. O'ndan her bir harfin eksiltilmesi sonucu yine Allah'a ait bir özellik ortaya çıkar. Bu hususiyet, Allah'ın isimleri içinde sadece “Allah” isminde bulunur. Bu hususiyet lâfız yönünden olduğu gibi mana yönünden de bulunmaktadr. Çünkü sen, Cenâb-ı Hakk'a “Rahmân” ismi ile dua ettiğinde, O'nu rahmet sıfat ile nitelemiş kahr sıfat ile nitelememiş olursun. O'na “Alîm” ismi ile dua edersen, O'nu ilimle tavsif edip, “kudret” sıfat ile tavsif etmemiş olursun. Fakat “Ya Allah” dediğinde, Hak Teâlâ'yı bütün sıfatlarıyla nitelemiş olursun. Çünkü “ilâh”, ancak bütün bu sıfatlar taşıdığı anda “ilâh” olur. Böylece, “Allah” sözumüzde, diğer esmâ-i hüsnâda bulunmayan bu hususiyetin varolduğu ortaya çıkar.⁸⁵ Allah lafzı Fâtiha suresinde 2, Bakara suresinde 282, Âl-i İmrân suresinde 209, Nisâ suresinde ise 229 kez zikredilmektedir.

⁸³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/467; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/143; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407), 1/5.

⁸⁴ Topaloğlu, “Allah”, 1/471.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/149.

2. AFÜV İSMİ (العفو)

Allah'ın isimlerinden afüv; **afv** masdarından gelip feûlün veznindedir. “Günahlardan vazgeçmek ve bunlardan dolayı kullarına azap etmeyi terk etmek” anlamındadır. Aslı ise; silmek, yok etmekten gelir ve mübalağa ifade eder. Gerçek af; Allah'ın mahlukatına karşı olan affıdır. O afüvdür, gafûrdur. (Ya Rabbi!) Sen kime hak ettiği halde azap vermeyi terk ettiysen onu affetmişsindir.”⁸⁶

Afüv, kullarının hataları ve günahları nedeniyle oluşan izleri silen ve onları cezalandırmayıdır. Kullar işledikleri günahları terk edip tevbe ettiklerinde ve Allah'tan bağışlanma dilediklerinde, Allah onların bu günahlarını affeder ve hatta onları iyiliklere çevirir. Allah, bu dünyada tevbe eden günahkar kullarını affeder. Günahlarda ısrar edip tevbe etmeyen mümin kullarını da ahirette affeder. Allah Teâlâ'nın afüv ismi Tirmizî rivayetinde⁸⁷ de yer almakla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de sadece beş ayette geçmiş olup dördü afüv ve gafûr ismi ile biri ise kadîr ismi ile beraber zikredilmiştir.⁸⁸ İlk dört surede ise diğer esmâ ile beraber hep Nisâ suresinde bulunmaktadır.

Afüv ve Gafûr Esmâsı

Nisâ Suresi 43. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّىٰ تَغْتَسِلُوا
وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا
بِأُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا عَفُورًا

*"Ey iman edenler! Siz sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken de - yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculuk halinde bulunursanız yahut sizden biriniz ayak yolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da -bu durumlarda- su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprağa yönelin (teyemmüm edin); yüzlerinize ve ellerinize sürün. Şüphesiz Allah çok affedici ve bağışlayıcıdır."*⁸⁹

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l- Arab*, 15/72.

⁸⁷ Tirmizî, "Da'avât", 87.

⁸⁸ el-Mücâdele 58/2, el- Hac 22/60, en-Nisâ 4/43-99-149.

⁸⁹ en-Nisâ 4/43.

“ (Ayette bulunan, *su bulunmazsa teyemmüm alınmasına dair*) Bu ifade, ruhsat verme ve kolaylık gibi kelamın açıkladığı şeyler hakkında hem bir sebep, (“Allah Teâlâ afûv ve gafûr olduğu için size bu kolaylıkları sağlamıştır”) hem de zikredilen ruhsat ve kolaylıkları onaylamadır. Zira hata işleyenleri sürekli affetmeyi ve günahkarları mağfiret etmeyi her daim icra eden zatın kolaylaştırıcı olması, zorlaştırıcı olmaması gerekir.”⁹⁰ Allah Teâlâ’nın kullarına bir kolaylık olarak, su bulunmaması halinde teyemmüm almalarını tavsiye buyurduktan sonra, afûv ve gafûr oluşu ile ayeti sonlandırması, aslında tüm bu kolaylıkları kullarına olan merhameti sebebiyle sağladığını göstermektedir.

Taberî (öl. 310/923) ise Allah’ın afûv ismini, eğer şirk koşmazlarsa O’nun kullarından birçoğuna azab etmemesi ile açıklamıştır. Buna göre müminler farz kılınan namazı -bir ara- sarhoş olarak ikame etseler de Allah onları bu isim ile affetmiştir. Gafûr isminin bir tecellisi ile de sarhoş olarak namaz kılmayı müminler üzerine hemen yasaklamamış, acele bir hüküm koymamıştır.⁹¹ Elmalî’ya göre ise şüphesiz ki Allah çok affedicî, çok bağışlayıcı olduğu için teyemmüme ruhsat verir. Fakat sarhoşluğa ve cünüp durmaya müsaade etmez.⁹²

99. ayet:

فَأُولَٰئِكَ عَسَىٰ اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَفُورًا عَفُورًا

*"İşte bunları, umulur ki Allah affeder; Allah çok affedicidir, günahları bağışlayıcıdır."*⁹³

“ Afüvdür; yani dilediği zaman günahı siler, (kulu) o günahı sebebiyle itâb etse de azap etmez. Gafûrdur; yani ne azarlayıp ne adını dahi anmadan baştan köke tamamen yok eder. Afv kelimesinin (98. ayette⁹⁴ bulunan) ricale, gufranın ise (aynı ayette olan) kadın ve çocuklara raci olması umulur.⁹⁵ Rivayete göre bu ayetler Mekke’den Medine’ye hicret etmeyip Mekke’de kalanlarla ilgilidir.⁹⁶ O zaman farz olan bu hicreti birtakım müminler

⁹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4/43.

⁹¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (Kahire: Müessesetü'r-risâle, 2000), 8/426.

⁹² Elmalîli Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1960), 2-1360.

⁹³ en-Nisâ 4/99.

⁹⁴ “Erkekler, kadınlar ve çocuklar içinden zayıf sayılanlar (yani) çaresiz kalanlar ve hiçbir kurtuluş yolu bulamayanlar müstesnadır.”

⁹⁵ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-fîkr, 2000), 4/375.

⁹⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/288.

yerine getirmeyince Mevlâ bu ayetleri inzal etmiş, bu farzdan istisna edilenleri beyan etmiş ve onları aff-ı mağfîret ettiğini buyurmuştur. Sonuç olarak afûv ve gafûr esmâsının bir önceki ayetle bağlantısını bu şekilde sağlamış olur.

Afûv ve Kadîr Esmâsı

149. ayet:

إِنْ تُبْدُوا خَيْرًا أَوْ تُخْفُوهُ أَوْ تَعْفُوا عَنْ سُوءٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُورًا قَدِيرًا

*"Bir iyiliği açıklar veya gizlerseniz yahut bir kötülüğü affederseniz şüphesiz Allah da ziyadesiyle affedicidir; O her şeye kâdirdir."*⁹⁷

"Yani intikam almaya gücü yettiği halde (iyiliği açığa çıkarma gibi) günahları affetmeye devam eder. O halde O'nun kanunlarına boyun eğmeniz gerekir."⁹⁸ Bu ayet-i kerimede hem kötülüğü açığa çıkarma gibi iyilik kabilinden amelleri, hem de iyiliği ortaya dökme gibi kusur kabul edilen birtakım fiiliyattan bahsedildikten sonra, af ve kudret sıfatlarının zikredilmesi manidardır. Zira kullarının ufak olsun büyük olsun gizlediği her kötü ameli affedecek olan yine onları yaratan Allah'tır. Ancak O, sonsuz affının yanı sıra (sevap ve ceza kabilinden her şeye) gücü yetendir.

3. ALÎ İSMİ (العلي)

Ulûv, sülûfün tersidir. Ulûv ise irtifa ve yükselme demektir.⁹⁹ Yükseklik ve yücelik; şan, şeref, kuvvet ve kudret sahibi olmak mânasındaki **ulûv** ve **alâ'** kökünden türetilmiş bir sıfat olup Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz yerde Allah'ın ismi olarak geçer. Bunların beşinde kebîr, ikisinde azîm, birinde de hakîm ismiyle beraber yer alır. Kebîr ile azîm, alî isminin mânasını teyit etmekte, hakîm ise çeşitli yollarla peygamberlere bildirilen vahyin yüce Allah'ın hikmetine uygun bir şekilde tecelli ettiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁰ Alî, Allah'ın isimlerinden biri olarak meşhur esmâ-i hüsnâ (Tirmizî) hadisinde¹⁰¹ yer aldığı gibi Resûl-i Ekrem'in s.a.v. kendi dualarında, ayrıca Hz. Ali'ye r.a. öğrettiği duada da¹⁰² yer almıştır.¹⁰³

⁹⁷ en-Nisâ 4/149.

⁹⁸ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/410.

⁹⁹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât-ü elfâzi'l-Kur'ân* (Dımeşk-Beyrut: Dâru'l- Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1412), 582.

¹⁰⁰ bk. eş-Şûrâ 42/4.

¹⁰¹ Tirmizî, "Da'avât", 87.

¹⁰² Tirmizî, "Da'avât", 80.

Alî ism-i celîli, Bakara ve Nisâ suresinde birer kez azîm ve kebîr ismi ile terkip halinde zikredilmiştir.

Alî ve Azîm Esmâsı

Bakara suresi 255. ayet:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ... وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

“Allah, O’ndan başka tanrı yoktur; diridir, her şeyin varlığı O’na bağlı ve dayalıdır. Ne uykusu gelir ne de uyur. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur... O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine almıştır. Onları korumak kendisine zor gelmez. O yücedir, mutlak büyüktür.”¹⁰⁴

“ O, -mülk ve otorite bakımından- çok yüce olup -izzet ve celali açısından da- pek uludur. Ya da ‘kendisine layık olmayan nitelermelerden beridir’ demektir. Azîm ise; “kendi şanına yaraşır sıfatlarla muttasıf” anlamına gelir. Rabbimizin bu iki sıfatı, tevhidî manayı en mükemmel manada kapsamaktadır.”¹⁰⁵ Böylece Neseî (öl. 710/1310) ve Saîd Havvâ (öl. 1409/1989), ayetin evvelinde bulunan tevhide dair ifadelerle bu iki sıfat arasında münâsebet kurup, alî ve azîm esmâsının Allah’ın birliğini de içine alan lafızlar olduğunu söylemişlerdir.

Alî ve Kebîr Esmâsı

Nisâ Suresi 34. ayet:

الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ فَالصَّالِحَاتُ قَانِتَاتٌ
حَافِظَاتٌ لِّلْغَيْبِ بِمَا حَفِظَ اللَّهُ وَالَّتِي تَخَافُونَ نُشُوزَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاصْرَبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا
تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا كَبِيرًا

“Allah’ın, (iki cinse) birbirinden farklı özellik ve lutuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah’a itaatkârdır; Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) baş kaldırmamasından endişe ettiğiniz

¹⁰³ Topaloğlu, “Alî”, 2/370-371.

¹⁰⁴ el-Bakara 2/255.

¹⁰⁵ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’t-tefsîr* (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1424), 1/596; Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/ 210.

*kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür.*¹⁰⁶

Neseî “Yani elleriniz onlara (ayette bahsi geçen kadınlara haksız yere) kalkarsa, Allah Teâlâ ziyade yüce ve büyüktür. Biliniz ki Allah’ın size olan kudreti sizin o kadınlara olan kudretinizden daha büyüktür. Dolayısıyla onlara zulmetmekten sakının.”¹⁰⁷ şeklinde bir yoruma yer vermek suretiyle ayet sonundaki esmâyı ayetin içeriğinde bulunan “eşler arasındaki bir takım hukuk”la ilişkilendirmiş; Âlûsî ise bu tevile ilave olarak “O Mevlâ şanının yüceliği ve zatının kemaline binaen nasıl sizin günahlarınızı görmezden gelip tevbe ettiğinizde tevbenizi kabul ediyorsa siz de onların (hanımlarınızın) hatalarını görmezden gelin, affedin. Veya (diğer bir mana şudur) O Mevlâ mutlak yüceliği ve kibriyasına rağmen sizi sadece gücünüzün yettiği ile mükellef kılıyorsa siz de hanımlarınıza ancak güçlerinin yettiğini yükleyin” yorumunda bulunmuştur.¹⁰⁸

4. ALÎM İSMİ (العليم)

Genel manada “**bilen**” anlamına gelen¹⁰⁹ alîm lafzı, ilâhî bir sıfat olarak “Allah’ın gerek duyular âlemine gerekse duyu ötesine ait bütün nesne ve olayları bilmesi” diye tanımlanabilir. Kur’an’da Allah’ın en yetkin şekliyle bilen bir varlık olduğu *alîm*, *habîr*, *şehîd*, *hâfız*, *muhsî*, *vâsi* gibi isimlerle ifade edilmiştir. Bu kavramlar çerçevesinde ilim “zaman ve mekân sınırı olmaksızın küçük büyük, gizli âşikâr her şeyi ve her hadiseyi müşahede etmişçesine hakkıyla bilmek” mânasına gelir. İlim Kur’ân-ı Kerîm’in yaklaşık 380 ayetinde isim, muhtelif fiil sîgaları ve sıfat (âlim, alîm, allâm, a’lem) şeklinde Allah’a nisbet edilmiştir.¹¹⁰ Alîm ismi hem Tirmizî hem de İbn Mâce rivayetlerinde¹¹¹ yer alırken Kur’ân-ı Kerîm’de ilk dört sure baz alındığında *yalın* haliyle Fâtiha suresinde bulunmamış; Bakara suresinde sekiz, Âl-i İmrân ve Nisâ surelerinde ise beşer kez *yalın* halde, sekiz kez hakîm ismiyle Nisâ suresinde, bir kez de Bakara suresinde; halîm ve habîr ismiyle ise Nisâ

¹⁰⁶ en-Nisâ 4/34.

¹⁰⁷ Neseî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/355.

¹⁰⁸ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 3/26.

¹⁰⁹ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el- Cevherî el- Fârâbî, *es-Sihâh Tâcü’l-luğa ve Sihâhu’l-Arabîyye* (Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâiyîn, 1407-1987), 5/1990.

¹¹⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfrehes li-elfâzı’l-Kur’ânî’l-Kerîm* (Kâhire: Dâru’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1364), 469-481; Yusuf Şevki Yavuz, “İlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/108-109.

¹¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (Beyrut: Dâr-u İhyâi’l-Kütübî’l-Arabî, ts.), 2/1269, “Du’â”, 10; Tirmizî, “Da’avât”, 87.

suresinde birer kez zikredilmiştir. Şimdi bu ismi ve bağlı bulunduğu ayetlerle ilişkisini incelemeye çalışalım:

Bakara Suresi

29. ayet:

هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَىٰ إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّيْنَهَا سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları, yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O’dur ve O, her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹¹²

“...O, her şeyi detayıyla bilendir. İşte bunun içindir ki her şeyi ve her varlığı en muntazam ve en muazzam bir şekilde yaratıp var etmiştir.”¹¹³ Görüldüğü gibi Neseî, ayetin başı ile sonunda bulunan alîm esmâsı arasında bir münâsebet kurup, Allah Teâlâ’nın her şeyi en ince ayrıntısıyla bilmesinin bir neticesi ve gereği olarak O’nun yeryüzündeki tüm mahlukatı yarattığını söylemiştir. Dolayısıyla O Mevla Teâlâ ne yaratacağını, nasıl yaratacağını, ne zaman ve ne şekilde yaratacağını en iyi bilendir. Bikâî de benzer bir te’vilde bulunarak, O’nun alîm olmasının kadîr olmasıyla aynı manaya geldiğini vurgulamıştır.¹¹⁴

95. ayet:

وَلَنْ يَتَمَنَّوهُ أَبَداً بِمَا قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Kendi elleriyle yapıp ettikleri işler sebebiyle hiçbir zaman ölümü temenni etmeyeceklerdir. Allah zalimleri iyi bilir.”¹¹⁵

“...Cenâb-ı Hak’kın ‘Allah zalimleri bilendir’ ifadesi bir zecr (azar) ve tehdit gibidir. Çünkü Cenâb-ı Hak gizli konuşmaları ve sırları bilip kendisinden hiçbir şeyi gizlemek mümkün olmadığı için, mükellefin bunu hesaba katması, günaha düşmekten onu alıkoyan sebeplerin en büyüklerinden olmuş olur.”¹¹⁶ Önceki ayette¹¹⁷ Allah Teâlâ İsrâiloğulları’ndan ahiret yurdunu ve cenneti sahiplenip büyüklük taslayanları ölümü

¹¹² el-Bakara 2/29.

¹¹³ Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/77.

¹¹⁴ “Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, 1/ 225-226.

¹¹⁵ el-Bakara 2/95.

¹¹⁶ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/608.

¹¹⁷ “Onlara, ‘Şayet Allah katında, âhiret yurdu diğer insanlara değil de yalnız size ait ise ve bu iddianızda doğrularsanız haydi ölümü isteyin bakalım!’ de.” (el-Bakara 2/94).

istemeye davet etmiş, sonraki ayette ise işledikleri onca günah sebebiyle bunu asla istemeyeceklerini alîm esmâsıyla bildiğini vurgulayıp onları azarlamıştır.

215. ayet:

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

“Sana ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: ‘Harcayacağınız mal, ana-baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolcular için olmalıdır. Hayır olarak ne yaparsanız muhakkak ki Allah onu bilir.’...”¹¹⁸

“Allah Teâlâ infak esnasında niyetlere hâlel (sevabına engel olan bazı yaralayıcı düşünceler) dahil olmasından dolayı bu ayeti ilim lafzıyla sona erdirdi. Çünkü nefsin kendisiyle övüdüğü şeylerin en önde olanı infaktır.”¹¹⁹ İnsanoğlunun yapmakta zorlandığı şeylerin başında şüphesiz Allah yolunda harcamak gelir. Nefis bunda niyetini çoğu kez bozar. İşte Allah Teâlâ kullarının kendi rızası için mi, yoksa başka bir şey için mi infakta bulunduğunu bilendir.

231. ayet:

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَعْنٌ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوعًا وَادْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurdıklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın. Onları zarar vererek haklarını çiğnemek için nikâh altında tutmayın. Bunu yapan bilsin ki kendine kötülük etmiştir. Allah’ın ayetlerini sakın alaya almayın. Allah’ın size bahşettiği nimetleri, kitaptan ve hikmetten size öğüt vermek üzere gönderdiklerini dilinizden düşürmeyin. Allah’tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilmektedir.”¹²⁰

“ Allah Teâlâ nikah ve nikah dışındaki tüm işleri bilendir. Yani son derece ilim sahibidir. (Buna binaen de) Kendisinin gizli-aleni tüm işlerini bilen bir zatın huzurunda bulunduğunun farkında olan kişinin sakınması gibi, O Mevlâ’dan siz de sakının.”¹²¹ Bu

¹¹⁸ el-Bakara 2/215.

¹¹⁹ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 3/217.

¹²⁰ el-Bakara 2/231.

¹²¹ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 3/322.

ayette de Allah Teâlâ iddeti biten kadınlara dair birtakım hükümler koymuş, kocaların uyması gereken hususları açıklamış, ayet sonunda ise zatının her şeye ziyadesiyle vakıf olduğunu, kullarına bir uyarı sadedinde zikretmiştir.

Seyyid Kutub'a (öl. 1385/1966) göre ise buradaki alîm ismi tehdit ve ikaz ifade etmektedir. Zira Allah Teâlâ ayet sonunda kendisinin her şeyi bildiğini zikretmekle müminleri korkutmuş, böylelikle onların kalplerine son bir dokunuşla dokunmuş, korku ve çekinme hislerini harekete geçirmiştir.¹²²

246. ayet:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ... فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

"Mûsâ'dan sonra İsrâiloğulları'nın ileri gelenlerini görmedin mi? Peygamberlerinden birine "Bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım" dediklerinde...Üzerlerine savaş farz kılınca da, içlerinden azı müstesna, yüz çeviriverdiler. Allah zalimleri iyi bilmektedir."¹²³

"Yani Allah Teâlâ, kendisine muhalefet edip, kendi katından emredilenlere vefa göstermemek sûretiyle nefesine zulmeden kişiyi bilendir. Sanki Allah Teâlâ kendi yolunda savaşmanın vacip olduğunu (bu ifadelerle) tekit etmiş, hemen ardından da bu gibi yasakları yapanların zalim olduklarını, Allah'ın ise zalimlerin neye müstehak olduklarını bildiğini buyurmuştur."¹²⁴

273. ayet:

لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أَحْصَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

"Kendilerini Allah yoluna adayan (bu yüzden) seyahat ve ticarete imkân bulamayan yoksullara verin. Yoksulluklarını gizli tuttukları için bilmeyen onları zengin sanır. Kendilerini simalarından tanırsın. Onlar insanlara asla el açmazlar. Hayır için yaptığınız her harcamayı Allah hakkıyla bilmektedir."¹²⁵ " ...Yani; O'nun için infak ettiğiniz

¹²² Seyyid b. Kutub b. İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzîlî, *Fî Zılâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1412), 1/202-203.

¹²³ el-Bakara 2/246.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/503.

¹²⁵ el-Bakara 2/273.

şeylerden hiçbiri O'na gizli kalmaz. Kıyamet gününde eksilen infak malını tamamlar. (Dünyada ise) Verdiğiniz karşılık en çok ihtiyacınız olan şeyi bolca ihsan eder.”¹²⁶

282. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ... وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رَجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُنَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى... وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فَسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın...Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar... Alış-veriş yaptığınızda şahit tutun. Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer zarar verirsiniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”¹²⁷

“...‘Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir’. (Bu ifadede) Allah Teâlâ'nın tüm malumatı ihata ettiğine, O'ndan hiçbir bilginin soyutlanamayacağına bir işaret, aynı zamanda fâsıkın da müttakinin de yaptıklarının karşılığını göreceğine bir gönderme vardır.”¹²⁸ Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmesinde borç alırken, alışveriş yaparken, şahitlikte bulunurken nasıl hareket edilmesi gerektiğine dair birtakım hükümler koymuş, ayet sonunda da tüm bu muamelattan, tarafların Allah'ın emirlerine riayet edip etmediğinden (yani nifaka düşüp düşmediğinden) haberdar olduğunu zikretmiştir.

283. ayet:

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَىٰ سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِمِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكُنْمُوا الشَّاهِدَةَ وَمَنْ يَكْنُفْهَا فَإِنَّهُ آتِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

“Şayet yolculuk halinde olur ve yazacak birini bulamazsanız, teslim alınmış rehinler (yeterlidir). Birbirinize güveniyorsanız, kendisine güvenilen borçlu emaneti yerine getirsin ve rabbi olan Allah'tan korksun. Tanıklığı gizlemeyiniz. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.”¹²⁹

¹²⁶ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme (y.y.:Dâru't-Tayyibe, 1999), 1/707.

¹²⁷ el-Bakara 2/282.

¹²⁸ Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/742.

¹²⁹ el-Bakara 2/283.

“... ‘Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.’ Bu (ifade), (ayette bulunan ‘Tanıklığı gizlemeyiniz’ emrine binaen) şahitliği gizlemeye yeltenmemeye dair bir uyarıdır. Çünkü mükellef kişi kalbinin gizlediği şeyin Allah’ın ilminden hiçbir zaman uzak olmayacağını bilince, Allah’ın emrine muhalefet etmekten korkup çekinir bir hale gelir.(Ve artık) O kişi, Allah’ın kendisini bu fiiliyat üzere hesaba çekeceğini -hayırsa hayır üzere şer ise şer üzere- bilir.”¹³⁰

Âl-i İmrân Suresi

63. ayet:

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِالْمُفْسِدِينَ

“Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir.”¹³¹

“Bu cümlede, hristiyanların şüpheleri hususunda verilen cevaplara işaret vardır. ‘Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir’ ifadesinin manası şudur: Eğer onlar (önceki ayette buyrulan) Allah’ın bir, azîz, galip, tüm mahlukat üzerine kâdir, hakîm olması ve işlerin sonucu ve nereye ulaşacağını bilmesine karşılık; İsmâ’nın a.s. tüm bunları bilmemesi gibi malumattan yüz çevirirlerse bil ki bu, onların inatçı olmalarındandır. O halde; (Ey habibim!) onlarla konuşma. İşlerini Allah’a havale et. Zira Allah Teâlâ fesatçıların fesadını bilen, kalplerdeki bozuk maksatlara muttali olan ve onları bunlar sebebiyle cezalandırmaya güç yetirendir.”¹³²

Bu ayetlerden evvel Allah Teâlâ İsmâ’nın a.s. ilah olduğunu iddia edenlere cevaplar vermiş,¹³³ onun yaratılışının Âdem’in a.s. yaratılışı gibi olduğunu beyan buyurmuştur. Bu ve önceki ayetlerde bulunan esmâ ile¹³⁴ ise zatının tüm bu iftiralara karşı azîz ve hakîm olup onların yaptıklarından haberdar olduğunu belirtmek suretiyle habibine tesellide bulunmuştur.

92. ayet:

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

¹³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/102.

¹³¹ Âl-i İmrân 3/62-63.

¹³² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/251.

¹³³ “Allah nezdinde İsmâ’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona ‘ol’ dedi ve oluverdi.” (Âl-i İmrân 3/59).

¹³⁴ “İşte bunlar gerçek haberlerdir. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir.” (Âl-i İmrân 3/62-63)

"Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir."¹³⁵

"Yani O, infak ettiğiniz her şeyi bilir ve ona göre sizi mükafatlandırır."¹³⁶ Bu ayette infakın önemine işaret edilmiş, gerçek iyiliğin gönülden vermek olduğu vurgulanmış, verilmese de verilse de Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı, verilen ne olursa olsun, niçin verilirse verilsin, miktarı az veya çok olsun Allah'ın hepsine vâkıf olduğu belirtilmiştir.

115. ayet:

وَمَا يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُكْفَرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ

"Ne hayır yaparlarsa bilsinler ki karşılıksız bırakılmayacaklardır. Allah kötülükten sakınanları bilir"¹³⁷

"Yani onların hallerini bilip (buna göre) onları mükafatlandırandır. Bu ifade, kendinden önce zikri geçen (müminlerin vasıflarına dair) ifadelerin içeriğini tekit eden bir açıklamadır."¹³⁸ Allah Teâlâ 114. ayette¹³⁹ müminlerin belli başlı vasıflarını açıklamış, 115. ayette ise bu güzel amellerin asla karşılıksız kalmayacağını, çünkü kendisinin alîm esmâsı ile bunlara vakıf olduğunu buyurmuştur. Sonuç olarak Âlûsî bu ayeti, 114. ayetin bir devamı olarak görmüş, aralarında böylece bir münâsebet kurmuştur.

119. ayet:

هَآ أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَفُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَصَوْا عَلَيْكُمْ الْآنَ تَمَلُّوْنَ مِنَ الْعَيْظِ قُلْ مُؤْتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

"Size gelince, bakın siz onları seviyorsunuz, ama onlar sizi sevmiyorlar. Siz kitabın tamamına inanıyorsunuz; onlar sizinle karşılaştıkları zaman "inandık" diyorlar; yalnız kaldıklarında ise size karşı öfkelerinden parmaklarını ısıyorlar. De ki: "Öfkenizden çatlayın!" Şüphesiz Allah kalplerde olanı bilmektedir."¹⁴⁰

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/92.

¹³⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/ 273.

¹³⁷ Âl-i İmrân 3/115.

¹³⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/250.

¹³⁹ "Bunlar Allah'a ve âhiret gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler ve hayırlarda yarışırırlar. İşte bunlar iyi kimselerdendir." (Âl-i İmrân 3/114).

¹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/119.

“ Bu ifadenin, sözü tamamlayan bir ifade olması muhtemeldir. Yani takdir şöyledir: Ey habibim de ki: Allah Teâlâ yalnız kaldıkları zaman parmaklarını ısırma gibi gizledikleri şeyleri bilendir.”¹⁴¹

Saîd Havvâ’ya göre ise bu ayette esmânın açıklayıcılık (tezyîl) vasfını da görmekteyiz. Alîm ismine eğer tezyîl (açıklama) anlamı yüklenirse mana şu şekilde olur: “Sana emrettiğim şey hususunda taaccüb etme, onunla amel et ve münafıkların hallerine dair sana haber verdiğim şeylere (o haberlerin doğruluğuna) güven. Zira ben gönüllerde olanı ziyade bilenim”.¹⁴²

154. ayet:

... قُلْ لَوْ كُنْتُمْ فِي بُيُوتِكُمْ لَبَرَزَ الَّذِينَ كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقَتْلُ إِلَى مَضَاجِعِهِمْ وَلِيَبْتَلِيَ اللَّهُ مَا فِي صُدُورِكُمْ وَلِيُمَحِّصَ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

"Sonra o kederin ardından Allah size bir güven, bir grubunuzu kendinden geçiren uyuklama hali verdi; bir grup da kendi canlarının derdine düşmüşler, Allah hakkında haksız yere Câhiliye düşüncelerine kapılarak, "Bu işten bize ne?" diyorlardı. De ki: "İşin tamamı Allah'a aittir." Sana açmadıklarını içlerinde gizliyorlar: "Bu işte bizim görüşümüz alınsaydı burada öldürülmezdik" diyorlar. De ki: "Evlerinizde dahi olsaydınız, yine de haklarında ölüm yazılmış olanlar ölüp düşecekleri yere geleceklerdi. Bu, Allah'ın içinizde olanı ortaya çıkarması ve kalplerinizdeki şüpheyi gidermesi içindir. Allah kalplerde olanı bilir."¹⁴³

“Bu ayette vaad ve vaîd vardır. Veya sadece biri vardır. Ayrıca Allah Teâlâ’nın imtihan edilmekten ganî ve beri oluşuna bir tenbih de bulunmaktadır.”¹⁴⁴ Allah Teâlâ Uhud Gazvesi hakkında müminlerin ve münafıkların hallerini haber vermeye bu ayette de devam etmektedir. Ayet sonunda zatının alîm olduğunu buyurması, müminler için bir müjde, münafıklar hakkında ise tehdittir. Allah Teâlâ böylece kullarından dikkatli olmalarını istemektedir.

¹⁴¹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/256.

¹⁴² Saîd Havvâ, *el-Esâs*, 2/866.

¹⁴³ Âl-i İmrân 3/154.

¹⁴⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/310-311.

Nisâ Suresi

32. ayet:

وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَتَبْنَا وَسَأَلُوا
اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

"Allah 'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri iç çekerek arzu etmeyin. Erkeklerin de kazandıklarından nasıpları var, kadınların da kazandıklarından nasıpları var. Allah'ın lutfundan isteyin; şüphesiz Allah her şeyi bilmektedir."¹⁴⁵

"O'nun ilmi tüm eşyayı kaplamıştır. O Mevlâ, kiminizi kiminize üstün kılmaya neden olan sebepleri ve gerek zenginlik gerekse fakirlik olsun sizden birinize en uygun olan hali bilendir. O halde siz de halinize itiraz etmekten sakının. Yine O Mevlâ kendisinden istediğiniz her şeyi bilip, bu isteklere icabet edendir."¹⁴⁶ Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmesinde kullarından kimsenin diğerinde olan üstünlüğe gözünü dikmemesini, bilakis kendi lutfundan istenmesini emretmiş, ayet sonunda ise; zenginlik, fakirlik vb. kullarına en uygun olan durumları bilen kendisi olduğunu vurgulamıştır.

39. ayet:

وَمَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقَهُمُ اللَّهُ وَكَانَ اللَّهُ بِهِمْ عَلِيمًا

"Allah'a ve âhiret gününe iman edip de Allah'ın kendilerine verdiğinden harcasalardı ne olurdu sanki! Allah onların durumunu hakkıyla bilmektedir."¹⁴⁷

"Bu ifade tehdit içeren bir haberdir. Allah Teâlâ onların (kafirlerin) içlerinde gizlediklerine muttali olup, onları buna göre cezalandıracaktır. Eğer onlar (ayetin evvelinde olan ifadeye binaen) iman edip infak etselerdi, Allah'ın onlara sevap vereceğine dair burada bir işaret vardır."¹⁴⁸ Her şeyi bilen bir zat bunu tekrar tekrar ifade ederse şüphesiz bu, hallerine çeki düzen vermeye dair O'na tabi olanlar için bir mesajdır.

¹⁴⁵ en-Nisâ 4/32.

¹⁴⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/619.

¹⁴⁷ en-Nisâ 4/39.

¹⁴⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/31.

70. ayet:

ذَلِكَ الْفَضْلُ مِنَ اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ عَلِيمًا

“Bu lutuf Allah'tandır; bilen olarak Allah yeter.”¹⁴⁹

“Kullarını ve fazilet ehlini (Yani 69. ayette¹⁵⁰ bahsi geçen itaatleri neticesinde kendilerine büyük ecirler verilen kişileri) bilendir. Ayet, Allah’ın kullarına verdiği her şeyin O’nun fazlı olduğunun delilidir.”¹⁵¹ Neseî, böylece bu ayette bulunan Allah Teâlâ’nın ilim sıfatını bir önceki ayetle ilişkilendirip Mevlâ Teâlâ’nın hem itaat ehlini hem de her şeyi bildiği yorumunu yaparken, Reşid Rızâ (öl. 1354/1935) burada alîm isminin tehdit-müjde anlamlarına vurguda bulunmuştur: “Ayetin sonunda ilm-i ilâhînin tekrar hatırlatılması amellerimizden ve niyetlerimizden hiçbir şeyin O’ndan kaçamayacağını bize hissettirmektedir. İşte bu (ifade), riyakar münafıklar sakınıp tövbe etsinler, sadık müminler ise dikkat edip mutmain olsunlar diye zikredilmiştir.”¹⁵²

127. ayet:

وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ ۗ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَىٰ بِالْقِسْطِ ۗ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا

“Senden kadınlar hakkında açıklama istiyorlar. De ki: “Onlara ait hükmü, Allah ve kitapta size okunan ayetler açıklıyor; onlar için yazılanı kendilerine vermediğiniz, nikâhlamak da istemediğiniz yetim kadınlar hakkında, çaresiz çocuklar hakkında, yetimlere âdil davranmanız hususunda size okunup duran ayetler (açıklıyor). İyilik olarak ne yaparsanız şüphesiz Allah onu eksiksiz bilmektedir.”¹⁵³

“Kadınlar, yetim kızlar, zayıf düşmüş çocuklar ve bunlara adaletle davranma meselesi (aynı ayette) geçince (Allah Teâlâ) hemen ardından zikrettiği kişiler sebebiyle kendisinin yapılan her türlü hayrı bildiğini ve ona göre sevap ve mükafatla karşılık

¹⁴⁹ en-Nisâ 4/70.

¹⁵⁰ “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, siddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”

¹⁵¹ Neseî, Medârikü’t-tenzîl, 1/372.

¹⁵² Reşid Rızâ, Tefsîrü’l-Menâr (y.y.:el-Hey’etü’l-Mısıriyye, 1990), 5/202.

¹⁵³ en-Nisâ 4/127.

vereceğini buyurdu.”¹⁵⁴ Bu ayette yetim ve güçsüzler hakkında müminlere hem bir ikaz hem de sevap vesilesi olması mahiyetinde Allah Teâlâ tüm amelleri bildiğini buyurmuştur.

176. ayet:

يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا التَّثَانُ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Senden fetva isterler. De ki: "Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Eğer (ölen) kız kardeşin çocuğu yoksa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa, bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş varsa, erkeğin hakkı iki kadın payı kadardır. Yanılmayasınız diye Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir."¹⁵⁵

Bikâî, Râzî¹⁵⁶, Âlûsî¹⁵⁷ Nisâ sûresinin son ayetinde bulunan alîm ismini ilk ayette olan rakîb ismiyle ilişkilendirmiş olup Bikâî'nin yorumu şu şekildedir: "Nisâ sûresinde ilk ayet *إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا* şeklinde sona ermiştir. Rakîb; yani hem sizin hallerinizi hem de başka şeyleri bilendir. Dolayısıyla küçük de olsa O Mevlâ'ya bir şeyin gizli kalacağını zannetmeyin. Böylece O'ndan çekinip sakınmanız daha kuvvetli olsun."¹⁵⁸

Alîm ve Hakîm Esmâsı

Alîm ismi hakîm ismiyle beraber Fâtiha suresinde bulunmazken Bakara suresinde bir kez, Nisâ suresinde ise sekiz kez geçmektedir.

Bakara Suresi

32.ayet:

قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ

¹⁵⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/85.

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/176.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/272.

¹⁵⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/211.

¹⁵⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/533.

“*Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin’ cevabını verdiler.*”¹⁵⁹

“...Bu izaha göre melekler sanki şöyle demişlerdir: ‘Sen her malumatı bilensin. Hz. Âdem’e öğretmen de mümkündür ve sen bunu yapmanda hakîmsin, isâbet edensin.’ İbn Abbâs’tan r.a. rivayet edildiğine göre meleklerin Allah’ı hakîm diye vasfetmelerinden kasıt, Allah’ın Âdem’i a.s. yeryüzünde halife kılmasıyla alakalı hükmü vermesidir.”¹⁶⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de genellikle alîm ve hakîm esmâsı beraber zikredilmiş, 30 ve 31. ayetlerde¹⁶¹ Allah Teâlâ Hz. Âdem’i yaratacağını buyurmuş, meleklerin bu durumdan endişe etmeleri karşısında ise her şeyi alîm ismiyle bildiğini belirttikten sonra da Âdem’e a.s. tüm isimleri öğretmiştir. İşte melekler tazarru ve niyazlarında bu iki esmâ ile Allah Teâlâ’nın ezeli ve ebedi olan bilgisine ve her işinde hikmet sahibi oluşuna vurguda bulunmuşlardır.

Nisâ Suresi

11. ayet:

يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ لِلذَّكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ... إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

"Allah size, çocuklarınız hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder...şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir." ¹⁶²

“ Alîmdir; yani neticeleri bilendir. Hakîmdir; yani şunu (ayette zikri geçen miras hükümlerini) sizin için menfeati celb edip, zararı def etmek için en mükemmel bir şekilde vaz’ eyledi ve en güzel sûrette tertip etti.”¹⁶³ Allah Teâlâ miras hükümlerini ve daha nice hükümleri hem en iyi bilen, hem de hikmetine binaen vaz’ edendir.

17. ayet:

إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولَئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا

حَكِيمًا

¹⁵⁹ el-Bakara 2/32.

¹⁶⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/425.

¹⁶¹ “Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tenzih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediğinizi bilirim’ buyurdu.” (el-Bakara 2/30), *Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip ‘Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin’ dedi.*” (el-Bakara 2/31).

¹⁶² en-Nisâ 4/11.

¹⁶³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/208.

"Allah'ın kabul edeceği tövbe, ancak bilmeden kötülük edip de sonra tez elden pişmanlık getirenlerin tövbesidir; işte Allah bunların tövbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."¹⁶⁴

"Onların (ayette zikri geçen ve bilmeden kötülük edip günah isleyenlerin) tevbeyle olan azmini bilendir, hakîmdir. Allah Teâlâ burada pişmanlığın tövbe olduğuna hükmetti."¹⁶⁵ Tevbede esas olan hemen pişman olmak ve günahı tekrar etmemektir. Böyle olan kulunun samimiyetini de samimiyetsizliğini de –alîm ve hakîm esmâsı neticesinde- Allah Teâlâ ilmiyle bilip, onun tövbesini kabul buyurandır.

24. ayet:

وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأُجَلَ لَكُمْ مَا وَرَاءَ ذَلِكَ أَنْ تَنْبَغُوا بِأَمْوَالِكُمْ
مُحْصِنِينَ غَيْرَ مُسَافِحِينَ فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا تَرَضَيْتُمْ بِهِ مِنْ بَعْدِ
الْفَرِيضَةِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا

"Elinizin altında bulunan câriyeler müstesna, evli kadınlar da size haram kılındı; Allah'ın size emri budur. Bunlardan başkasını, iffetli yaşamak ve zina etmemek kaydıyla, mallarınızla (mehir ile) istemeniz size helâl kılındı. Onlarla karı-koca ilişkisi yaşamanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir kesiminden sonra karşılıklı anlaşmanızda size günah yoktur. Şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir."¹⁶⁶

"Mahlukatın işlerinde en uygun olanı bilen, onlar için hüküm olarak koyduklarında da hikmet sahibi olandır. (İşte) İnsanların mal ve neseplerini koruyan nikah akdi de Allah'ın hüküm olarak koyduklarındandır."¹⁶⁷ Kullarını yaratan Allah Teâlâ onların yararına olan hükümleri koyan ve bu hükümleri bilendir. Bu ayette de cariyelerle evlenme hususunda belli hükümleri koymuş ve bunları bir hikmete binaen koyduğunu ayet sonunda vurgulamıştır. Mâtürîdî'ye (öl. 333/944) göre ise O Allah haram ve helal kıldığı hususlarda en kemal ilim sahibi iken eşyayı en uygun yerine vaz' etmesiyle de hakîmdir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ en-Nisâ 4/17.

¹⁶⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/342.

¹⁶⁶ en-Nisâ 4/24.

¹⁶⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/9.

¹⁶⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İmiyye, 1426/2005), 3/120.

26. ayet:

يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Allah size bilmediklerinizi açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yollarına iletmek, günahlarınızı bağışlamak istiyor. Allah hakkıyla bilmektedir, hikmet sahibidir."¹⁶⁹

“ Allah Teâlâ alîmdir, hakîmdir. Size ancak mükemmel hükmü (yani ayette buyurulan ‘Sizden öncekilerin yollarına iletme’ hükmünü) şeriat olarak koyar. Bu hükümlerle amel edin ki; sizi selamet yurduna erdirsin.”¹⁷⁰ Önceki ümmetlerin şerâitine benzer şerâiti bu ümmete de vaz’ etmesi hep O Mevlâ’nın hikmetindedir.

92. ayet:

وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَدِيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ فِدْيَةٌ مُسَلَّمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ تَوْبَةً مِنَ اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

"Yanlışlıkla olması dışında, bir müminin bir mümini öldürmeye hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin mümin bir köle âzat etmesi ve ölenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir; ancak ölünün ailesi diyeti bağışlarsa o başka. Öldürülen, mümin olmakla birlikte size düşman olan bir topluluktan ise mümin bir köle âzat etmek lâzımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir topluluktan ise ailesine teslim edilecek bir diyet vermek ve mümin bir köleyi âzat etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin Allah tarafından tövbesinin kabulü için iki ay peşpeşe oruç tutması lâzımdır. Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir."¹⁷¹

“ Alîmdir; yani hem dünyada ve ahirette sizin için en uygun olan şeyleri, hem de işin haddi zatında hataen mi amden mi olduğunu bilendir. Dolayısıyla kişi zahire göre hüküm verilmesiyle aldanmasın. Keffaret vb. sınırlandırmaları ihdas etmek sûretiyle de hakîmdir. O halde Mevlâ’nın ilim ve hikmet vasfına sahip olması sebebiyle kurtulmanız için O’nun emirlerine yapışın, sınırlarından uzak durun.”¹⁷² Allah Teâlâ 92. ayette hataen adam öldürme halinde yapılması gerekenleri, 93. ayette ise bilerek adam öldürme

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/26.

¹⁷⁰ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/208.

¹⁷¹ en-Nisâ 4/92.

¹⁷² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/364.

keffaretlerini zikretmiş, ayet sonunda ise alîm ismi ile kimin kimi hangi niyetle öldürdüğünü bildiğini, hakîm ismi ile de koyduğu bu (had, keffaret vb.) hükümlerde hikmet sahibi olduğunu buyurmuştur.

104. ayet:

وَلَا تَهِنُوا فِي ابْتِغَاءِ الْقَوْمِ إِنْ تَكُونُوا تَأْلَمُونَ فَإِنَّهُمْ يَأْلَمُونَ كَمَا تَأْلَمُونَ وَتَرْجُونَ مِنَ اللَّهِ مَا لَا يَرْجُونَ وَكَانَ اللَّهُ
عَلِيمًا حَكِيمًا

*"Düşman topluluğunu takip hususunda gevşeklik göstermeyin. Siz acı çekiyorsanız şüphesiz onlar da sizin çektiğiniz gibi acı çekiyorlar. Üstelik siz Allah'tan, onların beklemedikleri şeyleri umup bekliyorsunuz! Allah her şeyi bilmektedir, hikmet sahibidir."*¹⁷³

"O Allah, müminlerin hissettiği elemi bilen ve onların işlerine hükmetmede hakîm olandır."¹⁷⁴ Bir savaş yapıldığı zaman kafirler de en az mümin cenah kadar sıkıntı çekmekteydi. Allah Teâlâ ayet sonunda alîm ve hakîm esmâsıyla müminlerin çektiği sıkıntılara şahit olduğunu, hiçbir emeğin zayi olmayacağını buyurmuştur.

111. ayet:

وَمَنْ يَكْسِبْ إِثْمًا فَإِنَّمَا يَكْسِبُهُ عَلَى نَفْسِهِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

*"Kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olur. Allah her şeyi bilmektedir, büyük hikmet sahibidir."*¹⁷⁵

"Alîm ve hakîmdir. Dolayısıyla (başkasının yaptığı günah sebebiyle) günah işlemeyen kişiyi ise cezalandırmaz."¹⁷⁶ Ayet-i kerimenin mefhûm-ı muhalefesine göre kim bir günah işlerse onu ancak kendi aleyhine işlemiş olurken, hiç kimse de başkasının günahından sorumlu tutulamaz. Tüm bu hükümler de ancak O'nun hikmet sahibi oluşunun bir neticesidir. Hâzin'e (öl. 741/1341) göre ise Allah Teâlâ zırhı kimin çaldığını bilen, hırsızın elini kesmeyi hükmetmesiyle de hakîmdir.¹⁷⁷ Rivayete göre Tu'me adlı münafık bir zırh çalıp, suçu bir yahudiye atmıştı. Peygamber Efendimiz s.a.v. de yahudiyi

¹⁷³ en-Nisâ 4/104.

¹⁷⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/392.

¹⁷⁵ en-Nisâ 4/111.

¹⁷⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/394-395.

¹⁷⁷ Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl (Tefsîrü'l-Hâzin)* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 1/425.

cezalandırmak isteyince yahudinin suçsuzluğu ortaya çıkmıştı. 105. ayetteki¹⁷⁸ hainden kasıt; Tu'medir.¹⁷⁹ Dolayısıyla Hâzin, Neseî' den farklı olarak ayetteki alîm ve hakîm esmâsını önceki ayetlerle ilişkilendirmiştir.

170. ayet:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ
وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا

"Ey insanlar! Peygamber rabbinizden size gerçeği getirdi. Şu halde kendi iyiliğinize olarak iman edin. Eğer inkâr ederseniz bilin ki göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır. Allah sınırsız ilim ve hikmet sahibidir."¹⁸⁰

"O, iman edeni de inkar edeni de bilir. Aynı zamanda ceza vermede ikisi arasını eşit tutmayarak hikmet sahibidir."¹⁸¹ Şüphesiz ki Allah Teâlâ adaletli olup, imansız ve imanlıyı ilim ve hikmet sıfatlarıyla birbirinden ayırt etmiştir.

Alîm ve Halîm Esmâsı

Alîm ismi halîm ismi ile beraber terkip halinde Nisâ suresinde bir kez geçmiş, diğer üç surede zikredilmemiştir.

Nisâ Suresi 12. ayet:

وَأَلْكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَرْوَاجُكُمْ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُنَّ وُلْدٌ... وَصِيَّةً مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ

"Yapacakları vâsi'yetten ve borçtan sonra, eşlerinizin, çocukları yoksa, bıraktıklarının yarısı sizindir...Allah'ın hükmü budur. Allah her şeyi bilendir, hilim sahibidir."¹⁸²

"Allah Teâlâ zulmedeni veya vasiyetinde adaletli davrananı bilir. Kendisini cezalandırma hususunda acele etmemekle zulmedene karşı son derece halîmdir."¹⁸³ Allah

¹⁷⁸ "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!"

¹⁷⁹ Neseî, Medârikü't-tenzîl, 1/393.

¹⁸⁰ en-Nisâ 4/170.

¹⁸¹ Neseî, Medârikü't-tenzîl, 1/418.

¹⁸² en-Nisâ 4/12.

Teâlâ mirasa dair hükümleri zikretmeye bu ayette de devam etmiş, ayet sonunda ise bu hükümleri uygulayanı da uygulamayıp kendine zulmeden de bildiğini, ayrıca zulmeden kişiye karşı halîm olduğunu vurgulamıştır.

Alîm ve Habîr Esmâsı

Nisâ Suresi 35. ayet:

وَأِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا يُوَفِّقُ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ

عَلِيمًا خَبِيرًا

"Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."¹⁸⁴

“ Muhakkak ki Allah Teâlâ hakemlerin muratlarını bilendir ve iki zevceden hangisinin haksızlık ettiğinden haberdar olandır.”¹⁸⁵ Allah Teâlâ eşler arasında bir anlaşmazlık çıkarsa her iki taraftan da bir hakem tayin edilmesi gerektiğini zikrettikten sonra kimin haklı olup olmadığını bildiğini belirtmiştir. Kadı Beyzâvî (öl. 685/1286) ise Allah’ın eşler arasındaki münakaşaları nasıl ortadan kaldıracığı bilgisine de aralarının nasıl düzeltileceği bilgisine de sahip olduğunu söyleyerek esmâyı hakemlerle ilişkilendirmemiştir.¹⁸⁶

5. AZÎM İSMİ (العظيم)

Azîm “büyük olmak” manasındaki **ızam** kökünden sıfat olup “azametli, büyük” demektir.¹⁸⁷ Allah’ın isimlerinden olan azîm, “emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve aciz bırakılamayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu varlık” manasını ifade eder. Mutlak anlamda sadece Allah’a ad olabilir. Toplum işlerini idare eden insanlara yalnızca mecazi anlamda azîm adı verilir. Çünkü hiçbir zaman

¹⁸³ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/338.

¹⁸⁴ en-Nisâ 4/35.

¹⁸⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/356; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 8/333.

¹⁸⁶ Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/73.

¹⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/409.

aciz bırakılmayan kâdir-i mutlak ve gerçek manada azîm sadece Allah'tır.¹⁸⁸ Tirmizî ve İbn Mâce rivayetlerinde¹⁸⁹ yer alan azîm ismi imtihan, azap, ecr, yevm vb. kelimelere sıfat olarak Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde geçmektedir.¹⁹⁰ Ancak esmâ-i hüsnâ olarak diğer bazı surelerde¹⁹¹ bulunsa da ilk dört surede yalın halde bulunmayıp sadece alî ismi altında incelediğimiz Bakara suresi 255. ayettedir.¹⁹² Bu isim Kur'ân-ı Kerîm'de genel olarak “emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve aciz bırakılmayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılacak kadar ulu varlık” anlamında zikredilmiş, ilk dört surede geçtiği tek yer olan Bakara suresi 255. ayette de bu özellikler öne çıkmış ve azîm ismi, tevhide vurguyu da içererek azamet ve yücelik ifade etmiştir.

6. AZİZ İSMİ (العزیز)

Azîz, “dengi ve benzeri bulunmayacak derecede değerli ve şerefli olmak, güçlü ve yenilmez olmak; güç, şiddet, üstünlük” manalarına gelen **izz** veya **izzet** kökünden sıfat olup “değerli, şerefli, güçlü ve daima üstün gelen” demektir.¹⁹³ Zelilin karşıtı olan azîz ismi Allah'ın kudret ve kuvvetinin kadim olduğunu ve yaratıklardaki gibi değişikliğe uğramadığını ifade eder. Azîz ile beraber izzet de birçok ayet ve hadiste Allah Teâlâ'ya nisbet edilmiştir.¹⁹⁴ Doksan kadar ayette geçen azîz daima esmâ-i hüsnâdan hakîm, kavî, muktedir, rahîm, gafûr gibi başka esmâ ile beraber kullanılmıştır.¹⁹⁵ Azîz ile bu isimler arasında birbirini teyid etme ve dengeleme münasebeti vardır. Ayrıca azîz ismi Tirmizî ve İbn Mâce'de yer almaktadır.¹⁹⁶

Bu isim yalın halde incelediğimiz surelerde bulunmayıp Allah Teâlâ'nın *Zü'ntikâm* vasfıyla birlikte bir defa Âl-i İmrân suresinde; *hakîm* ismiyle beraber Bakara suresinde altı, Âl-i İmrân suresinde dört, Nisâ suresinde ise üç kez zikredilmiştir. Başka terkipler halinde diğer surelerde bulunsa da ilk dört surede bu terkipler bulunmamaktadır.

¹⁸⁸ Mustafa Çağrıncı, “Azîm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/329.

¹⁸⁹ İbn Mâce, “Du'â”, 10; Tirmizî, “Da'avât”, 87.

¹⁹⁰ Örneğin: “Daha önce inkâr edip de yaptıklarının cezasını tadanların haberi size ulaşmadı mı? Onlar için elem verici bir azap daha vardır.” (et-Tegâbün 64/5); “Allah resulünün yanında seslerini kısıyanlar var ya, işte onlar, Allah'ın gönüllerini takvâ yönünden denemeye tâbi tuttuğu kimselerdir. Onlar için büyük bağışlanma ve büyük bir ödül vardır.” (el-Hucurât 49/3).

¹⁹¹ Eş-Şûrâ 42/4, el-Vâkıa 56/74-96, el-Hâkka 69/33-52. Azîm ismi bu ayetlerin beşinde tenzih ifade eden “tesbih” veya “uluv” kavramlarıyla birlikte kullanılmıştır.

¹⁹² bk. sayfa 28.

¹⁹³ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 15/219.

¹⁹⁴ Suat Yıldırım, “Azîz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/331.

¹⁹⁵ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 459-461.

¹⁹⁶ İbn Mâce, “Du'â”, 10; Tirmizî, “Da'avât”, 87.

Azîz ve Zü'ntikâm Esmâsı

Âl-i İmrân Suresi 4. ayet:

مِنْ قَبْلُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَأَنْزَلَ الْفُرْقَانَ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ نُورَانِقَامِ

“Daha önce insanlara doğru yolu göstermek üzere Tevrat ve İncil’i indirmişti; furkanı da indirdi. Bilinmeli ki Allah’ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.”¹⁹⁷

“Bil ki Cenâb-ı Hak şu küçük lafızlara ilahi bilgiler ve nübüvvetle alakalı tüm hususları yerleştirdi, hemen ardından bu apaçık delillerden yüz çeviren kişileri bundan men etmek için bir tehdit ve vaîd zikrederek, ‘Bilinmeli ki Allah’ın ayetlerini inkâr edenler için şiddetli bir azap vardır. Allah suçlunun hakkından gelen mutlak güç sahibidir.’ buyurmuştur.”¹⁹⁸ Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmesinde diğer peygamberlere indirdiği gibi rasulüne Kur’ân-ı Kerîm’i indirdiğini beyan ettikten sonra, Allah’ın kalamını inkar edenlere bir tehdit olarak, azîz ve zü’ntikâm oluşuyla ayeti sonlandırmıştır.

Azîz ve Hakîm Esmâsı

Bakara Suresi

129. ayet:

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Soyumuz içinden, onlara senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.”¹⁹⁹

“...(Ard arda gelen) Üçüncü ayette ise Hz. İbrahîm ve Hz. İsmail’in a.s. kendi nesilleri içinden onlara kitabı ve hikmeti öğretecek, onları tezkiye edecek bir peygamber göndermesi için Allah Teâlâ’ya niyazda buldukları ifade edildikten sonra ‘Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin’ buyrulurken Allah’ın azîz ve hakîm sıfatları zikredilmiştir. Çünkü peygamber göndermek azîz olan Allah’ın iradesindedir ve O peygamberleri de bir hikmete mebni olarak göndermektedir. Bu sebeple burada azîz ve

¹⁹⁷ Âl-i İmrân 3/4.

¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/134.

¹⁹⁹ el-Bakara 2/129.

hakîm sıfatlarının zikri, ayetle çok mütenasiptir. Ayrıca burada müminlere dua etme usul ve tertibi de öğretilmektedir.”²⁰⁰

209. ayet:

فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Size açık seçik kanıtlar geldikten sonra yine de yalpalarsanız bilin ki Allah güç ve hikmet sahibidir.”²⁰¹

“Muhakkak ki ilim, maksatları gerçekleştirmeye en çok yardımcı olan şeydir. Kemal sıfatları zatında barındıran Allah Teâlâ azîzdir; zira zelleme (ayette zikri geçen yalpalamaya) düşen kişi, O’nu aciz bırakamaz. Doğru yoldan sapan kişi de O’nun azabından kurtulamaz. O hakîmdir ki; hiç kimse O’nun hükmünü nakzetmeye güç yetiremez.”²⁰² Kullarının sapkınlığa düşmesi de, hidayete ermesi de yine kulların zararına veya yararına. O’nun zatının hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O azîz ve hakîmdir.

220. ayet:

فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَاخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنْ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“Dünya ve âhiret hakkında (düşünesiniz diye Allah size ayetlerini böyle açıklıyor). Sana yetimleri de soruyorlar. De ki: Onların durumlarını iyileştirmek hayırlı bir iştir. Onlarla içli dışlı olursanız zaten onlar sizin kardeşlerinizdir. Allah düzeltenden bozanı ayırıp bilir. Allah dileyseydi sizi güçlüğe düşürürdü. Hiç şüphe yok ki Allah izzet ve hikmet sahibidir.”²⁰³

“Muhakkak Allah Teâlâ azîzdir; kullarına meşakkat vermeye, onları zor durumda bırakmaya gücü yetendir. Hakîmdir; onları ancak güç ve takatlerinin yettiği kadar sorumlu tutar.”²⁰⁴ Allah Teâlâ azîz ismi ile her şeye galip ve hakîm ismiyle her işinde hikmetli olup-dilediği gibi yapmaya gücü yeter iken- kullarını zorda bırakmayandır.

228. ayet:

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ... وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

²⁰⁰ Yılmaz, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, 114.

²⁰¹ el-Bakara 2/209.

²⁰² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 3/182.

²⁰³ el-Bakara 2/220.

²⁰⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/184; Saîd Havvâ, *el-Esâs*, 1/510.

“Boşanan kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç âdet süresince beklerler... Allah izzet ve hikmet sahibidir.”²⁰⁵

“Allah Teâlâ azîzdir; hükümlerine muhalefet edenden intikam almaya kadirdir. Hakîmdir; koyduğu hükümleri hikmet ve maslahat üzere tesis eder.”²⁰⁶ Allah Teâlâ ayetin başında boşanmış olan kadınlara ait birtakım hükümler ihdas etmiş, ayet sonunda da koyduğu hükümlere uymayanlara karşı azîz (üstün ve galib) olduğunu, her işinde hikmet sahibi olduğunu beyan etmiştir.

240. ayet:

وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

“İçinizden vefat edip de geride eşler bırakanlar, bir yıla kadar evlerinden çıkarılmaksızın eşlerinin geçimliğini vasiyet etsinler. Onlar çıkar giderlerse kendiliklerinden yaptıkları uygun şeylerde sizin için bir vebal yoktur. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”²⁰⁷

“Allah Teâlâ ayet-i kerîmeyi bu iki sıfatla sona erdirmiştir. O’nun azîz lafzına gelince bunun maksadı; (ayette) zikredilen ve geride kalan eşleri bir yıla kadar geçindirmeye yetecek miktarı vasiyet etmekten engelleyen veya evden çıkmayı tercih etmedikleri halde onları evden çıkararak kişilere karşı (Allah’ın) galibiyet ve üstünlüğünü izhar etmektir. Bu sebeple de bir tehdit intibai vermektir. Hakîm lafzına gelince bu; Allah Teâlâ tarafından konulan (kocasını ölen kadının beklemesi gereken iddete dair) hükümlerin bir hikmete binaen konulduğuna delalet eder.”²⁰⁸ Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmeyle kocası vefat eden kadının, kocasının evinde bir yıl iddet beklemesini, aynı zamanda maişetinin karşılanmasını emir buyurmuştur. Bu hüküm Bakara sûresi 234. ayetle nesh edilmiş, süre dört ay on gün olarak belirlenmiştir.²⁰⁹ Allah Teâlâ emrettiği hususlara riayet etmeyenlere azîz esmâsı ile uyarıda bulunmuş, hakîm esmâsı ile de vaz’ ettiği hükümleri daima hikmete binaen vaz’ ettiğini beyan etmiştir.

²⁰⁵ el-Bakara 2/228.

²⁰⁶ Beyzâvî, *Envârü’l-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl*, 1/141-142.

²⁰⁷ el-Bakara 2/240.

²⁰⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/554.

²⁰⁹ “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler.”

260. ayet:

وَأَذَقْنَا لِبَرِّهِمْ رَبِّ آرِنِي كَيْفَ نُنْحِي الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنُنَّ قَال بلى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي ... وَاعْلَمَنَّ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ
حَكِيمٌ

“İbrâhim ‘Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!’ deyince, rabbi ‘Yoksa inanmıyor musun?’ demişti. O ‘Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye’ cevabını verdi... Ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir’ buyurdu.”²¹⁰

“Denilmiştir ki; O Allah Teâlâ, ölülerin diriltilmesini inkar eden kimselerden intikam almak sûretiyle azîz, dağılmış kemikleri yeniden yaratmak sûretiyle de her işinde pek hikmet sahibidir.”²¹¹ Ayet-i kerime kişinin imanını sağlam temeller üzerine oturtmasının ne kadar gerekli olduğunu bir peygamberin yaşamından örnek vermiştir. Ayrıca ayet ahireti ve dolayısıyla öldükten sonra dirilmeyi inkar edenler için de tehditkar bir ifadeyle (azîz ve hakîm esmâsıyla) son bulması hasebiyle manidardır.

Âl-i İmrân Suresi

6. ayet:

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَّا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Sizi rahîmlerde dilediği gibi şekillendiren O’dur. Mutlak güç ve hikmet sahibi olan Allah’tan başka ilâh yoktur.”²¹²

“ Allah Teâlâ bu ayet ve daha öncesinde zikri geçen ilim ve kudret sıfatları²¹³ arasında bir münâsebet kurmuştur. Şöyle ki; ilim ve kudret ile vasıflanan zat, ancak uluhiyyet (‘Allah’tan başka ilah yoktur’ ifadesine binaen) vasfıyla muttasıf olabilir. Allah Teâlâ hemen ardından da, zatının bir benzeri olmayacağına delalet eden izzet vasfını ve en mükemmel bir sûrette eşyayı tasvir etmeyi gerekli kılan hikmet vasfını zikretmiştir.”²¹⁴ Yani ilim, kudret, izzet ve hikmet sıfatları birbirleriyle bağlantılı olup, kendisinden başka ilah olmayan Allah Teâlâ bunlarla muttasıf olandır.

²¹⁰ el-Bakara 2/260.

²¹¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/649.

²¹² Âl-i İmrân 3/6.

²¹³ “...Tanıklığı gizlemeyiniz. Kim onu gizlerse şüphesiz onun kalbi günahkârdır. Allah yaptıklarınızı eksiksiz bilmektedir.” (el-Bakara 2/283), “Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir.” (el-Bakara 2/284).

²¹⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/21.

18. ayet:

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O’ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.”²¹⁵

“Bu sıfatlar Allah Teâlâ’nın tek ve adil olmasını tekit eden sıfatlardır. Yani O Mevlâ, başka bir ilahın kendisine galip gelemeyeceği azîz, fiillerinde adaletten asla dönmeyen hakîmdir.”²¹⁶ Allah Teâlâ ayetin evvelinde bir ve adil olduğunu beyan etmiş, sonunda ise azîz ve hakîm oluşuyla bunu kuvvetlendirmiştir.

62. ayet:

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“İşte bunlar gerçek haberlerdir. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir.”²¹⁷

Taberî azîzin manası şu şekilde açıklar: “O Mevlâ kendisine isyan edip emrine muhalefet edene ve zatıyla beraber başka ilahlar olduğunu iddia edip O’ndan başkasına rab olarak ibadet edenden intikam almasıyla azîz; mahlukatının idaresinde hiçbir zayıflığa düşmemesiyle de hakîmdir.”²¹⁸ Râzî’ye göre ise “Bu cümlede, hristiyanların şüpheleri hususunda verilen cevaplara işaret vardır. (Bir sonraki ayet olan 63. ayette zikri geçen) ‘Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir’ ifadesinin manası şudur: Eğer onlar Allah’ın bir, azîz, galip, tüm mahlukat üzerine kâdir, hakîm olması ve işlerin sonucu ve nereye ulaşacağını bilmesine karşılık; Îsâ’nın a.s. tüm bunları bilmemesi gibi malumattan yüz çevirirlerse bil ki bu, onların inatçı olmalarındandır. O halde; (Ey habibim!) onlarla konuşma. İşlerini Allah’a havale et. Zira Allah Teâlâ fesatçıların fesadını bilen, kalplerdeki bozuk maksatlara muttali olan ve onları bunlar sebebiyle cezalandırmaya güç yetirendir.”²¹⁹ Bu ayetlerden evvel Allah Teâlâ Îsâ’nın a.s. ilah olduğunu iddia edenlere cevaplar vermiş,²²⁰ onun yaratılışının Âdem’in a.s. yaratılışı

²¹⁵ Âl-i İmrân 3/18.

²¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/344.

²¹⁷ Âl-i İmrân 3/62.

²¹⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 6/476.

²¹⁹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 8/251.

²²⁰ “Allah nezdinde Îsâ’nın durumu Âdem’in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona ‘ol’ dedi ve oluverdi” (Âl-i İmrân 3/59).

gibi olduğunu beyan buyurmuştur. Bu ve önceki ayetlerde bulunan esmâ ile²²¹ ise zatının tüm bu iftiralara karşı azîz ve hakîm olup, onların yaptıklarından haberdar olduğunu belirtip habibine tesellide bulunmuştur.

126. ayet:

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُم بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ

"Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir."²²²

“ O, mağlub olunamayan azîzdir. Hiçbir kişiyle savaşmaya –eğer savaşır da herhangi birinin yardımına- ihtiyaç duymaz. Hakîmdir ki; birinin güç bakımından yardımına ihtiyaç duymadan eşyayı en uygun yerine yerleştirendir. Yani size bu gazveden (Bedir) önce ve gündüzün evvelinde de yardım edendir. Ne sizin için ne de sizden başkası için O’ndan başka yardımcı yoktur.”²²³ Bedir gazvesinde Allah Teâlâ müminlere yardım etmişti. İşte Allah Teâlâ bu ifadelerle zatının yardım eden olup, asla yardım görmeyeceğini vurgulamış, azîz ve hakîm olduğunu buyurmuştur.

Nisâ Suresi 56. ayet:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا سَوْفَ نُصَلِّيهِمْ نَارًا كَلَّمَآ نَصِجَتْ جُلُودُهُمْ بِدَلْنَاهُمْ جُلُودًا غَيْرَهَا لِيَذُوقُوا الْعَذَابَ إِنَّ اللَّهَ

كَانَ عَزِيزًا حَكِيمًا

"Şüphe yok ki, ayetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka yenisiyle değiştiririz ki acıyı duysunlar. Allah daima üstündür ve hikmet sahibidir."²²⁴

“ (Azabı daha da hissetsinler diye derilerini yenilemek sûretiyle inkarcılardan) İntikam alan yegane galiptir, azîzdir. Mücrimler (kafirler) hakkında dilediğini yapmaktan hiçbir şey O’nu alıkoyamaz. Ayrıca kafirlere uyguladığı hükümlerde de son derece hikmet

²²¹ “İşte bunlar gerçek haberlerdir. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir. Eğer yine yüz çevirirlerse, kuşkusuz Allah bozguncuları çok iyi bilmektedir” (Âl-i İmrân 3/62-63).

²²² Âl-i İmrân 3/126.

²²³ Bikâî, Nazmü’ d-dürer, 5/59.

²²⁴ en-Nisâ 4/56.

sahibidir.”²²⁵ İzzet ve hikmet vasfı içerisinde her zaman üstün ve kâhîr oluşu da barındırdığından Allah bu ayeti kafirlere bir azap mahiyetinde azîz ve hakîm esmâsıyla sona erdirmiştir.

158. ayet:

بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ إِلَيْهِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

“Bilâkis Allah onu kendine kaldırmıştır. Allah izzet ve hikmet sahibidir.”²²⁶

“ Allah Teâlâ yahudilerden (Îsâ’yı a.s. öldürmeye çalışmalarından dolayı) intikam alması konusunda azîz, Îsâ’yı a.s. kendi katına yükseltmesi gibi bir hükmü vermesinde de hakîmdir.”²²⁷ Allah Teâlâ önceki ayette yahudiler her ne kadar Îsâ’yı a.s. öldürdüğünü iddia etse de onun öldürülmeyip kendi katına çıkarıldığını buyurmuş, bu ayette ise bu iftiralarından dolayı onları azîz ismiyle cezalandıracağını, bu şekilde hüküm vermekle de hikmet sahibi olduğunu buyurmuştur.

165. ayet:

رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

“Müjdeleyen ve uyarıcı peygamberler gönderdik ki, insanların peygamberlerden sonra Allah’a karşı tutunacak bir delilleri olmasın! Allah izzet ve hikmet sahibidir.”²²⁸

“ O, istediği şey hususunda galip olan azîzdir. Ve O, tüm fiillerinde olduğu gibi, inatçıların isteklerine icabet etmeyip kaçınmasında, peygamberlerini göndermek sûretiyle (Allah’ın aleyhine ortaya çıkabilecek olan) huccet riskinin tamamen yok edilmesinde, vahyi çeşitli sûretlerde indirip onları aciz bırakmasında hikmet sahibidir.”²²⁹ Allah Teâlâ ayetin başında da buyurduğu üzere, insanlar ‘Bize peygamber göndermedin’ diyerek kendisine karşı bir şikayette bulunmasınlar diye izzeti ve hikmeti gereği rasuller göndermiştir.

²²⁵ Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/366.

²²⁶ en-Nisâ 4/158.

²²⁷ Neseî, *Medârikü’l-tenzîl*, 1/414.

²²⁸ en-Nisâ 4/165.

²²⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 3/194.

7. BASÎR İSMİ (البصير)

“Görmek, bilmek ve sezme” anlamındaki **basar** kökünden türetilmiş bir sıfattır. Kur’ân-ı Kerîm’de elli bir ayette geçmekte olup bunların kırk birinde Allah’ın sıfatlarından biri olarak kullanılmıştır. İbnü’l-Cevzî (öl. 597/1201) Kur’an’da basîr sıfatının dört ayrı anlama geldiğini belirterek bunları “sezen”, “gözüyle gören”, “kesin delil (hüccet) sayesinde gerçeği idrak eden” ve “ibret gözüyle bakan” şeklinde sıralar.²³⁰ Basîr kavramı esmâ-i hüsnâdan biri olarak “görmeye konu olan şeyleri bütün özellikleriyle idrak edip gören” şeklinde tarif edilebilir.

İlim sıfatını teyit edici bir nitelik taşıyan basîr, Allah hakkında kullanıldığı on ayette yine ilimle ilgili olan **semî‘** (işiten), beş ayette de **habîr** (haberdar olan) ismiyle beraber yer almıştır. Kelime kuruluşu bakımından sıfat olan basîr bu ayetlerin bazısında mef’ul almadan, mutlak mânada “görme sıfatına konu teşkil eden her şeyi gören” şeklinde geniş kapsamlı bir kavram olarak geçmektedir. Çoğunda ise “kullarını gören, kulların günahlarından haberdar olan, yaptıklarınızı gören” şeklinde mef’uller olarak hâlik ile mahlûk arasındaki münasebeti kulun ilgi ve dikkatini çekecek bir şekilde vurgulamıştır. Bir ayet-i kerîmede de, “O ne mükemmel görendir!”²³¹ mânasında taaccüp fiili olarak Allah’ı nitelemiştir.²³² Bu isim yalın halde Bakara suresinde beş kez, Âl-i İmrân suresinde dört kez zikredilmiş; Nisâ suresinde ise semî’ ismiyle beraber iki kez geçmiştir.

Bakara Suresi 96. ayet:

وَلْتَجِدْنَهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَاتِهِ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرْحَرَجِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ

“Yemin olsun ki, onları insanların yaşamaya en düşkününü olarak bulursun; müşriklerden de çok; her biri ister ki bin sene yaşasın. Oysa çok yaşatılması hiç kimseyi azaptan kurtaramaz. Allah onların yapmakta olduklarını eksiksiz görür.”²³³

“...Takdir (Yani beklenen ifade) : ‘Çünkü onlar tüm ömürleri boyunca kötü ameller işlemişlerdir’ olunca Allah Teâlâ da ‘Allah onların amel ettiklerini görendir’

²³⁰ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Nüzhetü’l-a’yûni’n-nevâzir fî ‘ilmi’l-vücûh ve’n-nezâ’ir* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1404-1984), 199.

²³¹ el-Kehf 18/26.

²³² Topaloğlu, “Basîr”, 5/102-103.

²³³ el-Bakara 2/96.

buyurmuştur.²³⁴ Allah Teâlâ -önceki ayetlerle bağlantılı olarak- İsrâiloğulları'nın gerek dünya hayatındaki azgınlıkları gerekse de dünyaya olan düşkünlükleri nedeniyle uzun bir ömür sürmeyi arzuladıklarını, ancak ne kadar uzun yaşarlarsa yaşasınlar bunun onları azaptan uzak tutamayacağını buyurmuştur. Ayet sonunda ise bu azabın onlara amelleri sebebiyle yapıldığını ve zatının hem onların yaptıklarını hem de her şeyi gören olduğunu beyan etmiştir.

110. ayet

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Namazı kılın, zekâtı verin. Önceden kendiniz için ne hayır yaparsanız onu Allah katında bulursunuz. Şüphesiz Allah yaptıklarınızı eksiksiz görür.”²³⁵

Nesefî bu ayetin tefsirinde “...Muhakkak ki Allah yaptıklarınızı ziyadesiyle görür. O'nun katında hiçbir amel edenin (namaz kılan, zekat verenin) ameli zayi olmaz, yok olmaz²³⁶ demek suretiyle basîr ismini ayetin evveliyle ilişkilendirmiş ve Allah Teâlâ'nın kullarının tüm ibadetlerine ve amellerine vakıf olduğunu belirtmiştir.

233. ayet:

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَمِّمَ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ... وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمْ مَا آتَيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“Emzirmeyi tamamlamak isteyen için analar çocuklarını tam iki yıl emzirirler. Onların normal ölçülerde yiyecek ve giyeceklerini sağlamak da çocuk kendisinden olanın (babanın) borcudur...Kendisine miras kalan kimseye de benzer yükümlülük vardır. Ana baba karşılıklı danışarak ve anlaşarak çocuğu süttten kesmek isterlerse bundan dolayı onlar için bir sakınca yoktur. Çocuklarınızı sütannelere emzirtmek isterseniz münasip olan ücreti verdiğiniz takdirde sizin için bir günah yoktur. Allah'ın koyduğu kurallara aykırı davranmaktan sakının ve bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir.”²³⁷

“Bu (süt emzirme, miras vb.) ahkam, kendisinden sonra bulunan ayetlerden daha ince meseleleri içerip, (sorumluluk, görev ve yükümlülükler gibi) kalbi birtakım fiillerle

²³⁴ Bikâî, *Nazmü'd-dürrer*, 2/64.

²³⁵ el-Bakara 2/110.

²³⁶ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/120.

²³⁷ el-Bakara 2/233.

bağlantılanınca, Allah Teâlâ kendisinin basîr ve alîm oluşuna delalet eden sıfatlarla ayeti sonlandırmış ve ‘*Bilin ki Allah yaptıklarınızın tamamını görmektedir*’ buyurmuştur. Yani O son derece ilim sahibidir. O halde siz de buna göre amel edin.”²³⁸

237. ayet:

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يُعْفُونَ أَوْ يُعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“*Bir mehir belirlediğiniz halde onlarla birleşmeden kendilerini boşarsanız, belirlediğiniz mehirin yarısını ödemek size borçtur; ancak kadınların bağışlaması veya nikâh bağı elinde olanın hoşgörülü davranması müstesnadır. Hoşgörülü davranmanız takvâyâ daha uygundur. Aranızda lutufkâr davranmayı unutmayın. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir.*”²³⁹

“ Bu ifade (‘Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir’), mücazata yani Allah Teâlâ’nın yapılan tüm fiillere hak edilen karşılığı vereceğine dair bir işarettir. Ayrıca emrine muhalefet eden kişi için de bir tehdit ve uyarı niteliğindedir.”²⁴⁰ Allah Teâlâ ayet-i kerîmesinde, mehr-i müsemmâ olup zifaf gerçekleşmezse mehirin yarısını ödemeyi emretmiş, ayet sonunda ise bu emre itaati pekiştirmek ve tekit etmek için kendisinin her şeyi gördüğünü buyurmuştur.

265. ayet:

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَنْبِيئًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْهُ أَعْلَافُهَا ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطَلَّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“*Mallarını Allah rızâsını dileyerek ve içlerinden gelerek harcayanların misâli ise tatlı bir yamaçta bulunan, üzerine bolca yağmur yağan, bu sebeple ürününü iki misli veren bir bahçedir; şayet sağanak yağmazsa incecik yağar. Allah yapıp ettiklerinizi görmektedir.*”²⁴¹

“Ayetteki *basîr* kelimesi, alîm manasındadır. Yani mana; ‘Allah Teâlâ yapılan infakın nasıl olduğunu, miktarını, niçin yapıldığını bilir ve amelleri iyi ise onları mükafat-

²³⁸ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 3/339.

²³⁹ el-Bakara 2/237.

²⁴⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’ l-muhît*, 2/512.

²⁴¹ el-Bakara 2/265.

landırır. Kötü ise cezalandırır.’ şeklindedir.”²⁴²

Âl-i İmrân Suresi

15. ayet:

قُلْ أُوْنِبْتُكُمْ بِخَيْرٍ مِنْ ذَلِكُمْ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَأَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ
وَرِضْوَانٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“De ki: Size bunlardan daha iyisini bildireyim mi? Takvâ sahipleri için rableri katında, altlarından ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinden önemlisi) Allah’ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını eksiksiz görmektedir.”²⁴³

“... Yani Allah Teâlâ kullarının menfaatlerini çok iyi bilendir. Bundan dolayı kulların da kendilerini, Allah’ın onlar için seçtiği nimetlerden razı olarak ve Allah’ın onlardan terk etmelerini istediği dünyevi şeyleri bırakarak zühde yönelmeleri gerekir.”²⁴⁴ Şüphesiz ki cennet Allah Teâlâ’nın rıza makamı olup, müminler için en uygun mahaldir. Allah Teâlâ ayet-i kerîmesinde bu hususa değinip, kulları için en güzelini bilen ve gören oluşuyla ayeti sonlandırmıştır.

20. ayet:

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمْتُمْ فَقَدْ اهْتَدَوْا
وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“Eğer seninle tartışmaya girerlerse, de ki: "Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah’a teslim ettim." Ehl-i kitaba ve ümmîlere, "Siz de Allah’a teslim oldunuz mu?" de! Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.”²⁴⁵

“ Allah (azze ve celle) ‘Yok eğer yüz çevirdilerse, sana düşen yalnızca bildirimde bulunmaktır’ buyurdu. Yani risâleti tebliğdir. Allah Teâlâ kullarını görendir; iman edeni de (yüz çevirip) iman etmeyeni de bilendir.”²⁴⁶ Bu ifade ile Allah Teâla habîbine tesellîde bulunup, onun kalbini rahatlatmak için de üzülmemesini; zira zatının her şeyi gördüğünü haber vermiştir.

²⁴² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/50.

²⁴³ Âl-i İmrân 3/15.

²⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/165.

²⁴⁵ Âl-i İmrân 3/20.

²⁴⁶ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes‘ûd b. Muhammed el-Ferrâ’ el-Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzil*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut: Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420), 1/422.

156. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُزًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا لِيَجْعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ حَسْرَةً فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

"Ey iman edenler! Sizler, sefere çıkan veya savaşa giren kardeşleri hakkında -Allah sonunda bunu kalplerinde bir hasret acısı kılsın diye- "Onlar yanımızda olsalardı ölmezlerdi ve öldürülmezlerdi" diyen inkârcılar gibi olmayın. Hayat veren de öldüren de Allah'tır; Allah yaptıklarınızı görmektedir."²⁴⁷

"Bu ifadeden maksat insanları müminlerin yoluna teşvik etme, münafıkların yolundan da sakındırmaktır."²⁴⁸ Zira ayetin evvelinde Allah Teâlâ müminlere hitap etse de ayet ortasında inkarcıları zemmetmiştir. Ayet sonunda Allah Teâlâ'nın tüm yapılanları gördüğünü buyurması ise müminlere teselli olurken, münafıklara bir tehdittir."

163. ayet:

هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ

"Onlar (Allah'ın razı oldukları) Allah katında derece derecedir. Allah onların yaptıklarını görmektedir."²⁴⁹

"Bundan maksat şudur; Allah Teâlâ herkese amelinin miktarına göre karşılık vereceğini (161. ayette bulunan '...Sonra herkese kazanmış olduğunun karşılığı, kimse haksızlığa uğratılmaksızın tastamam ödenir.' ifadesiyle) belirtip bu hususta O'nun kullarının tüm fiillerini zan, şek ve şüpheden uzak bir sûrette, hem de en ince ayrıntısıyla bildiğini belirten ifadelerle ayeti tamamlayınca, hemen ardından bu anlamı tekit etmek için herkesi bildiğini (gördüğünü) zikretti."²⁵⁰

8. GAFÛR İSMİ (الغفور)

Gafûr kelimesi, sözlükte "örtmek, gizlemek, kirlenmekten korumak için bir şeyin üstünü örtmek" mânasındaki **gafır** (gufrân, mağfiret) kökünden sıfat olup "birinin kusurunu örten, suçunu bağışlayan" anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî, Allah'a nisbet edilen gufran ve mağfireti O'nun, kulunu azap görmekten koruması şeklinde mânalandırmıştır. Bu ise

²⁴⁷ Âl-i İmrân 3/156.

²⁴⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/402-403.

²⁴⁹ Âl-i İmrân 3/163.

²⁵⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/417.

günahı bağışlamanın sonucunu gösteren (lâzımî) bir anlam niteliği taşır. Aynı kökten gelen istiğfâr kelimesi kişinin, kusurunun bağışlanmasını Allah'tan talep etmesi anlamına gelir. Râgıb el-İsfahânî'ye göre bu talebin hem söz hem de fiil ile olması gerekir. Aksi halde istiğfar kişiyi yalancı durumuna düşürür. Bu açıdan bakıldığında istiğfarın “Allah’a dönüş” mânasına gelen “tevbe” ile anlam yakınlığı içinde olduğu görülür.²⁵¹

Kur’ân-ı Kerîm’de gafır kökünden türemiş 234 kelime bulunmaktadır. Bunların beşi yine “affetmek, bağışlamak” mânasında olmak üzere insana nisbet edilmiştir. Altmış birini muhtelif fiil kalıplarının, diğerlerini de çeşitli sıfat ve isimlerin (gâfir, gafûr, gaffâr, gufrân, mağfiret) oluşturduğu toplam 187 kelime doğrudan Allah’a izâfe edilmiştir. Kırk iki kelime ise istiğfar kavramı etrafında şekillenmiştir ki bunlar da sonuç itibariyle Allah’ın gafûr ismine râcidir. Allah’ın gafûr (gaffâr) oluşunu ifade eden 229 kelime, Kur’ân-ı Kerîm’in 29. cüzünün sonlarında yer alan Müddessir sûresinin nihayetine kadar bazı kesintilerle birlikte ardarda devam eder.²⁵² Allah’ın insanla ilgili isimleri ve fiilî sıfatları grubuna giren gaffâr ve gafûr esmâ-i hüsnâdan raûf, sabûr, tevâb ve vâsi‘ isimleriyle de mâna yakınlığı içindedir.²⁵³

Tirmizî rivayetinde²⁵⁴ de yer alan gafûr ismi ilk dört surede hiç yalın halde bulunmamış, Bakara suresinde altı kez rahîm, iki kez de halîm ismiyle, Âl-i İmrân suresinde üç kez rahîm, bir kez halîm ismiyle, Nisâ suresinde ise sekiz kez rahîm ismiyle iki kez de “عَفُورًا عَفُورًا” terkibiyle zikredilmiştir.

Gafûr ve Rahîm Esmâsı

Bakara Suresi 173. ayet:

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ
اللَّهَ عَفُورٌ رَّحِيمٌ

²⁵¹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 609.

²⁵² M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 501-502.

²⁵³ Topaloğlu, “Gafûr”, 13/286-287.

²⁵⁴ Tirmizî, *Sünen*, “Da’avât”, 87.

“Allah size yalnızca murdar eti, kanı, domuz etini ve Allah’tan başkasının adına kesilmiş olanı haram kıldı. Ama biri zorda kalırsa, haksızlığa sapmadıkça, sınırı aşmadıkça kendisine günah yoktur. Biliniz ki Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”²⁵⁵

“Allah Teâlâ büyük günahları mağfiret eden iken, ızdırar halinde ölü etini yemekten dolayı nasıl kulunu muaheze eder? (Bu konuda) Ruhsat vermesi sebebiyle (kullarına) pek merhametlidir.”²⁵⁶ Allah Teâlâ ayetin evvelinde bazı haram maddeleri zikretmiş, ayet sonunda ise zorunlu olarak bunları yemek durumunda kullarını gafûr ve rahîm esmâsıyla bağışlayacağını beyan etmiştir.

182. ayet:

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Her kim, bir vâsi’yette bulunacak kimsenin hakkı çiğnemesinden veya günaha girmesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona bir günah yoktur. Allah elbette bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”²⁵⁷

“Allah Teâlâ vasîlerin arasını ıslah gayesiyle vasiyeti düzelden için gafûrdur, vasîlerin arasını ıslah etmekten korkan için de rahîmdir.”²⁵⁸ Yani Allah Teâlâ, vasiyetle alakalı olarak ilgililerin arasını düzelden kişiye de, bundan kaçınan kişiye de son derece lutufkardır.

192. ayet:

فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Eğer onlar vazgeçerlerse, artık Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.”²⁵⁹

“Eğer şirk ve kıtala bir son verirlerse, muhakkak ki Allah Teâlâ onların geçmişteki günahlarını mağfiret eden olup, tövbe ve imanlarını kabul etmek sûretiyle de onlara merhamet edendir.”²⁶⁰ Allah Teâlâ bir önceki ayette²⁶¹ kafirlerin buldukları yerde öldürölmelerini emretmiş, bu ayette ise tövbe edip, iman ederlerse onlara karşı gafûr ve rahîm olacağını müjdelemiştir.

²⁵⁵ el-Bakara 2/173.

²⁵⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/152.

²⁵⁷ el-Bakara 2/182.

²⁵⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/167.

²⁵⁹ el-Bakara 2/192.

²⁶⁰ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/166.

²⁶¹ “Onları yakaladığınız yerde öldürün...” (el-Bakara 2/191).

199. ayet:

تُمْ أَيْضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sonra insanların dalga dalga ilerlediği yerden siz de ilerleyin. Allah’tan bağışlanmanızı dileyin. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.”²⁶²

“...‘Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir’. Bu (ifade) Allah Teâlâ’dan istiğfar talep etmenin bir sebebidir. (Yani; mümin, gafûr ve rahîm olduğu için O’na tövbe etmelidir) Bu iki sıfat mübalağa ifade etmek için kullanılır.”²⁶³ Bu ayetler hac ayetleri olup, Allah Teâlâ bu ibadet esnasında kendisinin çok zikredilmesini, istiğfar ve merhamet talebinde bulunulmasını emretmiştir.

218. ayet:

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“İman edenler, hicret eden ve Allah yolunda savaşanlar; şüphesiz işte bunlar Allah’ın rahmetini umarlar. Allah çok yarlıgayıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”²⁶⁴

“...Allah Teâlâ onların (müminlerin) kendi rahmetini istediklerini zikredince, zatının rahmet ile muttasıf olduğunu haber verdi. (Ayrıca) Başka bir sıfatı da ziyade etti ki; o da Allah Teâlâ’nın mağfiret ile muttasıf oluşudur. Sanki şöyle denilmiş gibidir: Allah Teâlâ (sevabı ummaları yönünden) kullarının zannı üzeredir. Merhamet mutlaka gerçekleşecektir. Çünkü bu sıfat O’nun sıfatlarından biridir.”²⁶⁵ (“İşte bunlar Allah’ın rahmetini umarlar” ifadesine binaen) Allah Teâlâ kullarının O’nun merhametini ümit etmeleri üzerine rahmân ve rahîm olduğunu zikrederek ayeti sonlandırmıştır.

226. ayet:

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَأَوْ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Kadınlarından uzaklaşmaya yemin edenler için dört ay beklemek vardır. Eğer geri dönerlerse Allah çok bağışlayıcıdır, sonsuz rahmet sahibidir.”²⁶⁶

“Allah Teâlâ, (i’lâ) yeminlerinden dönmeleri sebebiyle onlara mağfiret eden, (i’lâ yerine) keffaret verme hükmünü koymak sûretiyle de onlara pek merhametli olandır.”²⁶⁷

²⁶² el-Bakara 2/199.

²⁶³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/305.

²⁶⁴ el-Bakara 2/218.

²⁶⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/395.

²⁶⁶ el-Bakara 2/226.

Bilindiği üzere kocanın eşine belli bir süre yaklaşmamasına dair yemin etmesine i'lâ denilmektedir. Allah Teâlâ i'lâyı hoş görmemiş, kullarına olan mağfiret ve merhametinin bir göstergesi ve yapılan hataya bir telafi olmak üzere keffaret ödenmesini emretmiştir.

Âl-i İmrân suresi

31. ayet:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.”*²⁶⁸

“Allah Teâlâ, kendisine ve nebisine itaat ederek Allah’ı seven kişiye karşı gafûrdur, rahîmdir.²⁶⁹ Allah’ın sevgi ve mağfiretine mazhar olmak, rasûlüne tabi olmaktan geçtiği için Allah Teâlâ ayeti gafûr ve rahîm esmâsı ile bitirmiştir.

89. ayet:

أَلَا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Ama yaptıklarının ardından tövbe edip kendilerini düzeltenler başka; çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”*²⁷⁰

“Allah onların günahlarını affeder. Zira Allah gafûrdur. (İrtidat vb.) Zelleleri siler, sevap vermek sûretiyle de rahîmdir.”²⁷¹ Allah Teâlâ 82. ayet-i kerîmesinde²⁷² kendi yolundan dönenleri, yoldan çıkmışlar olarak tanımladıktan sonra bu ayet-i kerîmesiyle eğer tövbe ederlerse onlara karşı gafûr ve rahîm olacağını müjdelemiştir.

129. ayet:

وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

*“Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah’ındır. Dilediğini bağışlar dilediğine azap eder. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.”*²⁷³

²⁶⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/522.

²⁶⁸ Âl-i İmrân 3/31.

²⁶⁹ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 2/13.

²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/89.

²⁷¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 4/478.

²⁷² “Artık bundan sonra her kim dönerse işte onlar yoldan çıkmışların ta kendileridir” (Âl-i İmrân 3/82).

²⁷³ Âl-i İmrân 3/129.

“Bu cümlede ihsan ve in’am yönüyle (azaba karşı) bir tercih vardır.”²⁷⁴ Yani ayetin başında Allah Teâlâ dilediğine mağfîret edeceğini, dilediğine ise azap edeceğini buyururken, ayet sonunda gafûr ve rahîm esmâsının zikretmesiyle, bir anlamda rahmetinin gazabına galip geldiğine vurguda bulunmuştur.

Nisâ Suresi

23. ayet:

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ... إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

"Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, erkek kardeşin kızları...size haram kılındı...Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."²⁷⁵

“(Önceki ayette zikredilen) ‘Babalarınızın evlendiği hanımlarla evlenmeyin. Ancak geçen geçmiştir’ ayetinde mana şöyledir; Önceden geçen evlilikler Allah Teâlâ’nın إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا deliliyle affedilmiştir.”²⁷⁶ Allah Teâlâ 22. ayette²⁷⁷ babaların evlenip boşandığı kadınlarla evlenilmemesini, geçmişte böyle bir evlilik yaşandıysa da kendisinin bunu gafûr ve rahîm esmâsıyla bağışlayacağını buyurmuştur.

25. ayet:

وَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ مِنْكُمْ طَوْلًا أَنْ يَنْكَحَ الْمُحْصَنَاتِ الْمُؤْمِنَاتِ فَمِنْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ مِنَ الْقَبَائِكِ الْمُؤْمِنَاتِ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَانِكُمْ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَانْكِحُوهُنَّ بِأَذْنِ أَهْلِهِنَّ وَأَتُوهُنَّ أَجُورَهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ مُحْصَنَاتٍ غَيْرَ مُسَافِحَاتٍ وَلَا مُتَّخِذَاتِ أَخْدَانٍ فَإِذَا أَحْصَيْتُمْ أَنْتُمْ بَفَاحِشَةٍ فَعَلَيْهِنَّ نِصْفُ مَا عَلَى الْمُحْصَنَاتِ مِنَ الْعَذَابِ ذَلِكَ لِمَنْ خَشِيَ الْعَنَتَ مِنْكُمْ وَأَنْ تَصْبِرُوا خَيْرٌ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"İçinizden mümin ve hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan mümin câriye kızlarınızdan alsın. Allah sizin imanınızı daha iyi bilmektedir. Birbirinizden türeyip gelmektesiniz. Öyleyse iffetli yaşamaları, zina etmemeleri, gizli dost tutmamaları şartıyla ve ailelerinin de izniyle onları nikâhlayıp alın, mehirlerini de âdete uygun olarak verin. Evlendikten sonra bir fuhuş yaparlarsa onlara, hür kadınların cezasının yarısı gerekir. Bu (câriye ile evlenmek), içinizden günaha

²⁷⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/339.

²⁷⁵ en-Nisâ 4/23.

²⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/32.

²⁷⁷ “Geçmişte olanlar bir yana, babalarınızın nikâhladığı kadınlarla evlenmeyin; çünkü bu bir edepsizliktir, iğrenç bir şeydir ve kötü bir yoldur.”

düşmekten korkanlar içindir; sabretmeniz ise sizin için daha hayırlıdır. Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."²⁷⁸

“ Bu ifade, Cenâb-ı Allah’ın ‘evla olan cariyelerle evlenilmemesidir’ hükmünü tekit gibidir. Yani her ne kadar önceki sözden bir yasak oluş manası çıkıyorsa da bu tür bir evliliğe sizin ihtiyacınız olduğu için bunu mübah kılmıştır. Binaenaleyh bu mübahlık, Allah’ın rahmet ve mağfireti babındandır. Allah en iyi bilendir.”²⁷⁹ Allah Teâlâ kullarını yaratmakla onları adeta başıboş bırakmamış, menfaatlerine uygun olanı da şeriat olarak vaz’ etmiştir. Bunların hepsi O’nun rahmetinin birer göstergesi ve sonucudur.

96. ayet:

دَرَجَاتٍ مِنْهُ وَمَغْفِرَةً وَرَحْمَةً وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

*"(Bu karşılık,) O’ndan gelen rahmet, günahların örtülmesi ve üstünlük dereceleridir. Zaten Allah hep günahları örtmekte ve rahmetiyle muamele etmektedir."*²⁸⁰

“ Geçmiş günahları mağfiret eden, hicret edişi ve niyetine binaen o kişiye ecir ve mükafat vermekle de rahîm olandır.”²⁸¹ Allah Teâlâ 97. ayette imkanı olduğu halde hicret etmeyenleri itâb ederken bu ayette onlara ve tüm müminlere karşı gafûr ve rahîm olduğunu buyurmuştur. Böylelikle bu iki esmâ sonraki ayetle ilişkilendirilmiştir.

100. ayet:

وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مَرَاغِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

*"Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek birçok uygun yer ve imkân bulacaktır. Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah’a aittir; Allah daima günahları örtmektedir, engin rahmet sahibidir."*²⁸²

“Allah savaşa çıkmadan oturanların günahını affeder, cihadın sevabını tam vererek

²⁷⁸ en-Nisâ 4/25.

²⁷⁹ Râzî, *Meftâihu'l-gayb*, 10/53.

²⁸⁰ en-Nisâ 4/96.

²⁸¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/45.

²⁸² en-Nisâ 4/100.

de cihat edenlere merhamet eder.”²⁸³ Ayetin evvelinde Allah için hicret edene, bu niyeti üzere illâki bir kolaylık sağlanacağı, ölse dahi bu amelinin karşılıksız kalmayacağı, savaşa çıkmayanların ise gafûr ve rahîm esmâsıyla affedileceği vurgulanmıştır.

106. ayet:

وَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا

"Allah'tan mağfiret dile. Şüphesiz Allah çok yargılayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir."²⁸⁴

“Yani ümmetinden batılı savunan günahkarlar için istiğfar et. Zemahşerî dedi ki; Yahudiyi cezalandırmaya yeltenmen sebebiyle istiğfar et. İbn Atıyye (öl. 541/1147) şöyle demiştir: Bu durum Peygamberimiz s.a.v. için bir günah değildir. Zira Peygamberimiz onların (Tu'me ve arkadaşlarının) suçsuz olduğuna inanarak zahire göre onları savunmuştur.”²⁸⁵ Rivayete göre Tu'me adlı münafık bir zırh çalıp, suçu bir yahudiye atmıştı. Peygamber Efendimiz s.a.v. de yahudiyi cezalandırmak isteyince yahudinin suçsuzluğu ortaya çıkmıştı. 105. ayetteki²⁸⁶ hainden kasıt; Tu'medir.²⁸⁷

110. ayet:

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا

"Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır."²⁸⁸

“Sonra (kim) ölümden biraz önce olsa da sadık bir tövbe ile istiğfar talep ederse olmuş veya olacak şeylere dair Mevlâ'ya istiğfar ettiği zaman Allah'ı gafûr ve rahîm olarak bulur.”²⁸⁹ Bir kul kötülük yapıp nefesine zulmeder de sonra pişman olup tevbe ederse Allah Teâlâ ona karşı gafûr ve rahîmdir.

²⁸³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/199.

²⁸⁴ en-Nisâ 4/106.

²⁸⁵ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/57.

²⁸⁶ “İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!”

²⁸⁷ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/393.

²⁸⁸ en-Nisâ 4/110.

²⁸⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4/42.

129. ayet:

وَلَنْ نَسْتَبِيْعُوا اَنْ تَعْدِلُوْا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمِيْلُوْا كُلَّ الْمِيْلِ فَتَدْرُوْهَا كَالْمُعَلَّقَةِؕ اِنْ تُصْلِحُوْا وَتَتَّقُوْا فَاِنَّ اللّٰهَ كَانَ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا

"Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir."²⁹⁰

"Kalplerinizin meylini mağfiret eder de size olan merhameti sonucunda azap etmez."²⁹¹ Yüce Rabbimiz eşler arasında adaletin tesisine dikkat çekmiş, eşlerden birine olan kalbî meyl sebebiyle bile olsa ufak günahları affedeceğini bu iki esmâyı zikrederek vurgulamıştır.

152. ayet:

وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا بِاللّٰهِ وَرُسُلِهِۦ وَلَمْ يُفَرِّقُوْا بَيْنَ اَحَدٍ مِّنْهُمْ اُولٰٓئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيْهِمْ اُجُوْرَهُمْ وَكَانَ اللّٰهُ غَفُوْرًا رَّحِيْمًا

"Allah'a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince; işte Allah bir gün onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir."²⁹²

"Allah Teâlâ onlara (hakkıyla iman edenlere) sevabı (mükâfatlarını) vaad edince, günahlardan vazgeçeceği ve rahmetle muamele edeceğini zikrederek onlardaki müjdesini arttırdı."²⁹³ Yani hakkıyla iman eden müminler hem Allah'ın vaad ettiği mükâfatlara hem de Allah'ın rahmetine mazhar olacaklardır.

Gafûr ve Halîm Esmâsı

Bakara Suresi

225. ayet:

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللّٰهُ بِاللَّغْوِ فِىْ اٰيْمَانِكُمْ وَاٰيْمَانِكُمْ وَلٰكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوْبُكُمْؕ وَاللّٰهُ غَفُوْرٌ حَلِيْمٌ

²⁹⁰ en-Nisâ 4/129.

²⁹¹ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/402.

²⁹² en-Nisâ 4/152.

²⁹³ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/120.

“Yeminlerinizin kasıtlı olmayanlarından dolayı Allah sizi sorumlu kılmaz, fakat kalplerinizin yöneldiği yeminden sizi sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, aceleci değildir.”²⁹⁴

“Kasıtlı olmayan yeminlerinizde sizi cezalandırmaması sebebiyle Allah Teâlâ gafûrdur. Bilerek (kasıtlı olarak) yaptığımız yeminlerde ise sizi hemen azaplandırmadığı için halîmdir.”²⁹⁵

235. ayet:

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْتُمْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَعْرُومُوا عَهْدَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَفُورٌ حَلِيمٌ

“Bu kadınlarla evlenme isteğinizi üstü kapalı bildirmenizde veya içinizde saklamanızda bir sakınca yoktur. Allah bu kadarını onlara söyleyeceğinizi bilmektedir. Fakat meşrû söz söylemeniz dışında onlarla gizli sözleşme yapmayın. Bekleme emri süresine ulaşmadıkça evlenme akdi yapmaya kalkışmayın. Bilin ki Allah içinizde olanları bilmektedir. O’ndan sakının ve bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir.”²⁹⁶

“Biliniz ki Allah Teâlâ ayet-i kerîmede nehyolundukları şeyleri yapmaya azmeden ancak Allah korkusuyla bunu yapmayan kişileri çok mağfiret eden olup sizi cezalandırma hususunda acele etmeyerek size karşı halîm olandır.”²⁹⁷

İslâm Hukuku’nda iddet bekleyen bir kadına açıktan evlilik teklifi yapılamazken, bu tariz yoluyla caizdir. İşte Allah Teâlâ kullarını bu ahkamı çiğnemekten nehyetmiş, ayet bitiminde ise zatının hata işleyenlere karşı gafûr ve halîm olduğunu vurgulamıştır.

Âl-i İmrân Suresi 155. ayet:

إِنَّ الدِّينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ النِّقْيِ الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَفُورٌ حَلِيمٌ

“İki ordunun karşılaştığı gün sizden bozguna uğrayanlar var ya sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı. Şüphesiz ki Allah onları affetmiştir, Allah çok bağışlayıcıdır, pek halîmdir.”²⁹⁸

²⁹⁴ el-Bakara 2/225.

²⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/522.

²⁹⁶ el-Bakara 2/235.

²⁹⁷ Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 1/146.

“Yani günahları mağfiret eden gafûr, azap etmekte acele etmeyen halîmdir. Bu cümle (ayette bulunan) Uhud günü savaştan yüz çevirenleri Allah Teâlâ'nın affetmesinin bir sebebidir.”²⁹⁹ Allah Teâlâ her ne kadar Uhud günü Hz. Peygamber'in s.a.v. tavsiye ve emirlerini dinlemekte gevşeklik gösterecekler de onlara karşı gafûr ve halîm olduğunu ayet sonunda böylece beyan etmiş olur.

9. GANÎ İSMİ (الغني)

Ganî kelimesi, sözlükte “zengin olmak, ihtiyacı bulunmayıp müstağni kalmak; bir yerde ikamet etmek, hayatiyetini sürdürmek” mânâlarındaki **gînâ** (ganâ') kökünden sıfat olup “zengin, kendi varlığıyla yetinip başkasına muhtaç olmayan, müstağni” anlamına gelir. Gînâ, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli fiil ve isim kalıplarıyla yetmiş üç yerde geçer. Bunlardan beş ayette “zengin kılmak, ihtiyaçtan kurtarmak” mânâsındaki iğnâ masdarından türeyen fiiller yer almış, bir ayette “müstağni oldu” anlamındaki isteğnâ fiili Allah'a nisbet edilmiş, on sekiz ayette de ganî ismi Allah için kullanılmıştır.³⁰⁰

Gerek esmâ-i hüsnâya dair eserlerde gerekse konuyla ilgilenen âlimlerin muhtelif açıklamalarında ganî ismine genellikle “zâtında ve sıfatlarında her türlü ihtiyaçtan münezze olan” şeklinde mâna verilmiştir. Allah, varlığı açısından başkasına muhtaç olmadığı gibi ulûhiyyetini niteleyen, kâinatı yaratıp idare edişini dile getiren sıfatlara sahip olması ve bunları fonksiyoner kılmaması bakımından da bütün yaratıklardan müstağnidir. Tirmizî ve İbn Mâce rivayetlerinde³⁰¹ geçen ganî ayrıca bâkî, melik, mâlikü'l-mülk, kâdir, muktedir ve mefîn isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur³⁰² Ganî ismi bazen aşağıda da ifade edileceği gibi غني عن العالمين şeklinde yalın bir halde bazen de halîm, hamîd veya kebîr³⁰³ esmâsı ile beraber terkip halinde Kur'ân-ı Kerîm'de yer alır.

²⁹⁸ Âl-i İmrân 3/155.

²⁹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/399.

³⁰⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 505.

³⁰¹ İbn Mâce, “Du'â'”, 10; Tirmizî, “Da'avât”, 87.

³⁰² Topaloğlu, “Ganî”, 13/348-349.

³⁰³ “(Bu konuya dair) kitaptan bir bilgisi olan ise, ‘Ben onu sen göz açıp kapayıncaya kadar getiririm’ diye cevap verdi. Süleyman, tahtı yanı başına yerleşmiş olarak görünce şöyle dedi: ‘Bu, şükür mü yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınavan rabbimin bir lutfudur. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur, nankörlük edene gelince, o bilsin ki rabbimin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, kerem sahibidir” (en-Neml 27/40).

Âl-i İmrân Suresi 97. ayet:

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

"Orada apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."³⁰⁴

"O Mevlâ, hem kafirlerden hem de onların ibadet ve taatlerinden müstağnidir."³⁰⁵ Bilindiği üzere yalnızca müminler değil, müşrikler de Kâbe'yi ziyaret edip kendilerince ibadet ediyorlardı. Allah Teâlâ, gücü yetip de onu tavaf edenlerin bile ibadetlerine muhtaç değilken müşriklerin bu fiiliyetlerinden beri olduğunu bu ifadelerle açıklamıştır.

Ganî ve Halîm Esmâsı

Bakara Suresi 263. ayet:

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفُورَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذىً وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ

"İyi sayılan bir söz ve bir bağışlama, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah zengindir, halîmdir"³⁰⁶

"...Allah Teâlâ ganîdir. Yani kullarının sadakalarından beridir. O, sadaka ve zekatı sadece size sevap vermek için emretmiştir. Halîmdir; zira verdiği sadakayı başa kakan ve sadaka sebebiyle (fakire) eziyet eden kişiye ceza vermede acele etmez."³⁰⁷

Ganî ve Hamîd Esmâsı

Bakara Suresi 267. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ وَلَسْتُمْ بِأَخْذِيهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ

"Ey iman edenler! Kazandıklarınızın ve sizin için yerden çıkardıklarımızın iyilerinden verin. Kendinizin ancak içiniz çekmeye çekmeye alabileceğiniz âdi şeyleri hayır

³⁰⁴ Âl-i İmrân 3/97.

³⁰⁵ Neseî, Medârikü't-tenzîl, 1/277.

³⁰⁶ el-Bakara 2/263.

³⁰⁷ Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 7/43.

diye vermeye kalkışmayın. Bilin ki Allah zengindir, bütün iyilik ve güzellikler O'na mahsustur.”³⁰⁸

“Yani her ne kadar sadakayı ve kazandıklarınızın temizini vermeyi emretse de O, bundan ganîdir. İşte bu (emir), yalnızca zengin ile fakir eşit olsun diyedir...O, hamîddir; yani tüm fiilleri, sözleri, şeriatı ve takdir ettiği şeylerde mahmûd (övgüye layık) olandır. O'ndan başka ilah ve rab yoktur.”³⁰⁹

Nisâ Suresi 131. ayet:

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَلَقَدْ وَصَّيْنَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَإِيَّاكُمْ أَنْ اتَّقُوا اللَّهَ وَلَنْ تُكْفُرُوا
فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ غَنِيًّا حَمِيدًا

"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Sizden önce kendilerine kitap verilenlere ve size kesinlikle "İtaatsizlikten sakının" diye emretmiştik. Eğer inkâra saparsanız biliniz ki, göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. O her türlü övgüye lâyıktır." ³¹⁰

“ Allah Teâlâ mahlukatından da onların ibadetlerinden de ganîdir. (O ayrıca) hamîddir; kimse O'na hamdetmese bile çok nimet vermesi sebebiyle hamedilmeye en layık olandır.”³¹¹ Allah Teâlâ ayet-i kerîmesinde Ehl-i kitaba itaat etmelerini, inkar etmemelerini emrettikten sonra eğer bu buyruklarını yapmazsalar da hamde en layık olduğunu, ganî olup zatının bundan dolayı hiçbir zarara uğramayacağını vurgulamıştır.

10. HABÎR İSMİ (الخبير)

Sözlükte “bir nesneyi gereğince bilmek için yoklayıp sınamak, o şeyin iç yüzünden haberdar olmak” anlamına gelen **hubr (hibre)** masdarından sıfat olup “bilen, bir nesnenin mahiyetine ve iç yüzüne vâkıf olan” demektir.³¹² Kur’ân-ı Kerîm’de bir ayette hubr masdarı, kırk dört ayette de habîr ismi Allah’a nisbet edilmiştir. Habîr yirmi altı ayette, Allah’ın, insanların yaptıkları her şeyden ve kıyametteki durumlarından haberdar olduğu mânasını ifade etmekte ve daha çok müjdeleyici bir üslûp taşımaktadır. Beş ayette, “yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan”

³⁰⁸ el-Bakara 2/267.

³⁰⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/699.

³¹⁰ en-Nisâ 4/131.

³¹¹ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/403.

³¹² Topaloğlu, “Habîr”, 14/378-379.

mânasındaki latîf, yine beş ayette “gören” mânasındaki basîr, dört ayette “bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan” anlamındaki hakîm, dört ayette de “hakkıyla bilen” anlamındaki alîm ismiyle birlikte kullanılmıştır. Kelimenin bu kullanılışlarının mânasına zenginlik kattığı, onu pekiştirip açıklığa kavuşturduğu görülmektedir.³¹³

Bu isim Tirmizî ve İbn Mâce rivayetinde³¹⁴ yer alıp, yalın bir halde Bakara ve Âl-i İmrân suresinde ikişer kez, Nisâ suresinde üç kez geçmiş, *عليما خبيراً* terkihi ile Nisâ suresinde bir kez zikredilmiştir. Bunun dışında Kur’ân-ı Kerîm’de çoğu kez Allah’ın kulların amellerine vakıf olmasına vurgu yapılarak³¹⁵ bazen de basîr,³¹⁶ latîf, hakîm veya alîm esmâsıyla beraber bulunmaktadır.

Bakara Suresi

234. ayet:

وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ
فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler. Bekleme sürelerinin sonuna geldiklerinde kendileri hakkında, normal ölçülerde yapıp ettiklerinden size bir sorumluluk yoktur. Allah yaptığımız her şeyden haberdardır.”³¹⁷

“Burada iddet bekleme Arapların daha önce bilmediği bir şekilde ve iç yüzü tam bilinemediği için kalpler bunu (iddeti) tam kabul etmeyip nikah emri ‘maruf’ kaydıyla kayıtlanıp batın bir hal alınca Allah Teâlâ ayeti habir sıfatı ile sona erdirdi. Yani batında olan gizlilikleri, zahirdekileri bildiği gibi ziyadesiyle bilir.”³¹⁸ İddet ve buna dair ayetler ilk indiği zaman, dönemin Arap kavmi bunu tam olarak kavrayamamış, bu ahkam onlara kapalı ve ağır gelmişti. İşte Allah Teâlâ her durumda her şeyden haberdar olduğunu buyurarak onlara ahkama riayet konusunda ikazda bulunmuştur.

³¹³ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 226.

³¹⁴ İbn Mâce, “Du‘â”, 10; Tirmizî, “Da‘avât”, 87.

³¹⁵ “Yoksa Allah sizden cihad edenleri ve Allah’tan, peygamberinden ve müminlerden başkasını sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan, kendi halinize bırakılacağınızı mı sandınız? Allah yapıp ettiklerinizden haberdardır.” (et-Tevbe 9/16)

³¹⁶ Örneğin: “Şayet Allah kullarına rızık bol bol verseydi yeryüzünde taşkınlık ederlerdi; ama O dilediği ölçüye göre vermektedir. Çünkü O kullarının durumunu çok iyi bilmekte ve görmektedir” (eş-Şûrâ 42/27).

³¹⁷ el-Bakara 2/234.

³¹⁸ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 3/344.

271. ayet:

إِنْ تُبْدُوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهِيَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Sadakaları açık olarak verirsiniz bu ne güzel! Şayet onu yoksullara verirken gizlerseniz bu sizin için daha da hayırlıdır ve sizin bir kısım günahlarınıza kefâret olur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³¹⁹

“Bu ifadenin manası; ‘Allah Teâlâ gizli ve açık verilen sadakaları bilir. Sizler sadakalarınızla sadece Allah’ın rızasını talep ediyorsunuz. Böylece sadakalarınızı gizlice vermeniz sebebiyle maksadınız hasıl olmuştur. O halde bu açıktan vermenin manası nedir?’ şeklindedir. Bununla onlar riyadan uzak olmaları için sadakalarını gizlice vermeye teşvik edilmişlerdir.”³²⁰ Allah Teâlâ kullarını gizlice infak etmeye teşvik etmiş, ayet sonunda ise gizli de açık da verseler her şeye vakıf olduğunu beyan ederek onları uyarmıştır.

Âl-i İmrân Suresi

153. ayet:

إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوَنَ عَلَى أَحَدٍ وَالرَّسُولُ يَدْعُوكُمْ فِي أُخْرَايَكُمْ فَأْتَابْكُمْ غَمًّا بَعِيمًا لِكَيْلَا تَحْزَنُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلَا مَا أَصَابَكُمْ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“O zaman siz dönüp hiç kimseye bakmadan yukarı doğru çekiliyordunuz; peygamber ise arkanızdan sizi çağırıyordu, kaybettiklerinizin ve başınıza gelenlerin üzüntüsüne katlanabilmeniz için (söz tutmamanıza karşılık) Allah size tasa üstüne tasa verdi. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.”³²¹

“Sonra Cenâb-ı Allah onları dünyada hasıl olan böyle bir men ile bu günahattan alıkoyduğu gibi, ganîmette bulunan engeller -zira müminler Uhut’ta meydana gelen hezimet sonucunda ganîmet elde edememişlerdi- sebebiyle ondan da men etmiş ve ‘Allah amel ettiklerinizden haberdardır’ buyurmuştur. Yani O Mevlâ sizin bütün amellerinizi, maksatlarınızı ve gayelerinizi bilen ve onlara karşılık vermeye kadir olandır. İşte bu durum, kulu günaha yönelmekten alıkoyacak şeylerin en büyüklerindedir. Allah Teâlâ en iyi bilendir.”³²² Uhud Savaşı’nda bazı müminlerin Rasûlullâh’ı s.a.v. dinlememeleri sebebiyle

³¹⁹ el-Bakara 2/271.

³²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/65.

³²¹ Âl-i İmrân 3/153.

³²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/392.

yaşananlar, üzüntü ve gama kapılmaları, ganîmet alamamaları onlar için bir ibret vesilesi olmuştu. Bunun üzerine Allah Teâlâ kendisinin her şeyden haberdar olduğunu ayet sonunda vurgulamış, kullarına ikazda bulunmuştur.

180. ayet:

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخَلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

"Allah'ın lutfundan kendilerine verdiği nimette cimrilik gösterenler, sakın bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar, bilâkis bu onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri mal kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır."³²³

"Tüm işlerin mercii (dönüp gideceği yer) Allah Teâlâdır. (O halde) Mead günü size fayda verecek olan mallarınızdan (ayetin evvelinde belirtilen zekat miktarını cimrilik etmeden) dünyada veriniz. Allah Teâlâ amel ettiklerinizi bilir. Yani Allah Teâlâ niyetlerinizi ve gizlediklerinizi bilir."³²⁴ Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmede cimrilik edip mal biriktirenleri bekleyen azabı anlatmış, ayet sonunda ise göklerin ve yerin mirasının kendisine ait olması hasebiyle kullarının cömertliğini de cimriliğini bildiğini vurgulamıştır.

Nisâ Suresi

94. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ آفَى إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَتَّبِعُونَ عَرَضَ
الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ كَذَلِكَ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلُ فَمَنْ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَتَبَيَّنُوا إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek "Sen mümin değilsin" demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganîmetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lutufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."³²⁵

³²³ Âl-i İmrân 3/180.

³²⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/155.

³²⁵ en-Nisâ 4/94.

“Yani tebyin ve bunun dışında yaptığınız şeyleri bilir. O zaman siz de batınınızı ve zahirinizi korumak sûretiyle O Mevlâ’dan sakınınız.”³²⁶ Bikâî’nin teybinden kastettiği; ayet-i kerîmede geçen ‘Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin’ cümlesinden anlaşılacağı üzere kişiler hakkında acele karar vermemek, düşünüp öyle hareket etmektir. Zira Allah Teâlâ her şeyden haberdardır.

128. ayet:

وَإِن مَّرَأَةً خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزاً أَوْ إِعْرَاضاً فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحاً وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ
الْأَنْفُسُ الشُّحَّ وَإِنْ تُحْسِنُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

*"Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah'a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır."*³²⁷

“Şüphesiz ki Allah Teâlâ ihsan ve takva gibi yaptığınız her şeyden haberdardır ki; bunun üzerine sizi cezalandırır ve sevap verir.”³²⁸ Allah Teâlâ ayetin girişinde eşler arasında sulhün en hayırlı hareket olduğunu belirtmiş, ayet sonunda ise adeta takvadan kastın cömertlik ve sulh olduğuna işaret ederek, sayılan vasıflara haiz olanlardan (ve daha nice şeylerden) haberdar olduğunu buyurmuştur.

135. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَىٰ أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا
فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلَّوْا أَوْ تُعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

*"Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."*³²⁹

³²⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/368.

³²⁷ en-Nisâ 4/128.

³²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/157.

³²⁹ en-Nisâ 4/135.

“ Yani hem batınen hem de zahiren nihayetsiz bir ilme sahip olup, hak ettiğiniz şekilde bunun üzerine sizi mükafatlandırır. (Şahitlik konusunda) İhanet ederseniz O’ndan sakının. Vefa gösterip (adaletli davranırsanız da rahmetini) umun.”³³⁰ Allah Teâlâ'nın ayetin başında duygusal birtakım saiklerle adaletten ayrılıp haksızlığa düşülmemesini, şayet adaletten ayrılma gerçekleşirse Allah’ın bunu habîr ismiyle bildiğini zikretmiştir.

11. HAKÎM İSMİ (الحكيم)

Hakîm ismiyle “hakkıyla bilen” anlamındaki **alîm**, “her şeyin iç yüzünden haberdar olan” mânasındaki **habîr**, “ilmi ve merhameti her şeyi kuşatan” anlamındaki **vâsi**, “eşi ve örneği olmayan, sanatkârane yaratan” anlamındaki **bedî** isimleri arasında anlam yakınlığı vardır.³³¹ Doksan dokuz esmâ-i hüsnâ listesinde yer alan **azîz, alîm, habîr, vâsi, alî, hamîd, tevvâb** gibi isimlerin hakîm ile beraber ve genellikle ondan önce kullanılırken terkip halinde daima ayetlerin son kelimelerini oluşturdukları görülmektedir. Azîz isminin, daha ziyade ulûhiyyetin yüceltilmesini gerektiren tenzîhî niteleme durumunda ve dilediğini icra eden fiilî vasıflandırmalarda, alîm ile ona yakın mânaları ifade eden isimlerin ise nesne ve olayların iç yüzüne vâkıf olmaya bağlı anlatım ve muhtevalarda tekrarlandığı, diğer yardımcı isimlerin de kategorilerine uygun kompozisyonlarda bulunduğu müşahede edilmektedir.

Hakîm doksan dokuz ismi ihtiva eden hadis rivayetinde³³² yer almış, ayrıca hikmet kelimesi çeşitli hadislerde Allah’a izâfe edilmiştir.³³³ Yukarıda belirttiğimiz gibi Hakîm ismi yalın halde esmâ-i hüsnâ olarak Kur’ân-ı Kerîm’de bulunmamaktadır. Bu isim daima diğer esmâ ile terkip halindedir. Alîm ismiyle beraber Bakara suresinde bir kez, Nisâ suresinde sekiz kez geçmektedir. Azîz ismiyle beraber olarak ise Bakara suresinde altı kez, Âl-i İmrân suresinde dört kez, Nisâ suresinde ise üç kez bulunmaktadır. Vâsi ’ ismiyle sadece Nisâ suresinde bir kez yer almaktadır. Tüm bu ayetlerde terkinin ilk ismi hakîm olmadığı için bu ismin ayetle olan bağlantısını alîm, azîz ve vâsi ’ esmâsını incelerken ortaya koymaya çalıştık. Terkinin ilk kısmının hakîm, ikinci kısmının alîm olması

³³⁰ Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 5/433.

³³¹ İbn Manzûr, *Lisânü’ l-‘Arab*, 4/226.

³³² İbn Mâce, “Du’â’”, 10; Tirmizî, “Da’âvât”, 87.

³³³ Topaloğlu, “Hakîm”, 15/181-182.

şeklindeki ifade Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde;³³⁴ hakîm ve habîr terkihiyle ise iki yerde zikredilmiştir.³³⁵

12. HALÎM İSMİ (الحليم)

“Sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak” mânasındaki **hilm** masdarından sıfat olup “sabırlı ve temkinli olan, acele ve kızgınlıkla muamele etmeyip ileride meydana gelecek gelişmelere fırsat tanıyan” demektir. Dil âlimleri kelimenin, “kudreti olduğu halde cezalandırmayan” ve “cezayı büsbütün terketmeyip gelişmelere göre hareket eden” şeklindeki iki anlamına dikkat çekerler.³³⁶

Halîm kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'in on beş yerinde geçmekte olup bunlardan on birinde Allah'a, ikisinde Hz. İbrâhim'e, birinde Hz. Şuayb'a, birinde de Hz. İsmâil'e izâfe edilmiştir. Allah'ın ismi olarak zikredilen halîm tek başına kullanılmayıp altı ayette “bütün günahları bağışlayan” anlamındaki **gafûr**, üç ayette “hakkıyla bilen” anlamındaki **alîm**, bir ayette “her şeyden müstağni olan, kendi dışındaki her şeyin O'na muhtaç olduğu varlık” mânasındaki **ganî**, bir ayette de “az iyiliğe çok mükâfat veren” mânasındaki **şekûr** ismiyle birlikte zikredilmiştir.³³⁷ Halîm ismiyle, bu zikredilenlerden başka “günahları bağışlayan ve tövbeleri kabul eden” anlamındaki **afüv**, **gaffâr**, **gafûr** ve **tevvâb**; “her şeyin iç yüzünden haberdar olup bütün ayrıntıları bilen” anlamındaki **habîr**, **muhsî**, **vâsi**; “her şeye gücü yeten, kudretli” anlamındaki **kâdir**, **kavî**, **metîn**, **muktedir** ve “çok sabırlı” mânasındaki **sabûr** isimleri arasında anlam yakınlığı vardır.³³⁸

Bu isim, doksan dokuz ilâhî ismi ihtiva eden rivayetlerin ikisinde³³⁹ de yer almış, Kur'ân-ı Kerîm'de yalın halde bulunmayıp alîm ismi ile Nisâ suresinde bir kez, gafûr ismiyle Bakara suresinde iki, Âl-i İmrân suresinde bir kez zikredilmiştir. Ganî ismiyle beraber ise Bakara suresinde yine bir kez zikredilmiştir. Esmânın ayetle münasebetini

³³⁴ el-Hicr 15/25, el-En'âm 5/139-128-83, ez-Zuhrûf 43/84, ez-Zâriyât 51/30.

³³⁵ el-Hûd 11/1; es-Sebe 34/1.

³³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/328.

³³⁷ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 215-216.

³³⁸ Topaloğlu, “Halîm”, 15/334-335.

³³⁹ Tirmizî, “Da'avât”, 87; İbn Mâce, “Du'â”, 10.

incelerken ilk ismi esas aldığımız için halîm ismini alîm, gafûr ve ganî esmâsıyla beraber ele aldık.³⁴⁰

13. HAMÎD İSMİ (الحميد)

Hamîd kelimesi “iyilik, güzellik ve erdemlilikle niteleyip övmek” anlamındaki **hamd** masdarından sıfat olup “övülen, övgüye lâyık bulunan”, ayrıca “öven” mânalarına gelir. Âlimlerin çoğu, esmâ-i hüsnâdan biri olarak hamîdin ilk anlamına öncelik vermiştir. O zaman hamd zât-ı ilâhiyyeyi kemal sıfatlarıyla nitelemek olduğuna göre hamîd “bu sıfatları taşıyan, bütün iyilik ve güzelliklerle övülen, sayısız lutuf ve nimetlerine şükredilen” demektir.³⁴¹ Kur’ân-ı Kerîm’de hamd kavramı altmış bir yerde Allah’a nisbet edilmekte olup bunların on yedisini hamîd ismi oluşturmaktadır. Hamd bir ayette lafza-i celâl yerine tek başına ve “övgüye lâyık olanın (Allah’ın) yolu” (sırâtü’l-hamîd) şeklinde yer almıştır.³⁴² On ayette “her şeyden müstağni ve her şey kendisine muhtaç” anlamındaki **ganî**, üç ayette “yenilmeyen yegâne galip” mânasındaki **azîz**, bir ayette “şanlı, şerefli” mânasındaki **meccîd**, bir ayette “bütün emirleri ve işleri yerli yerinde olan” anlamındaki **hakîm**, bir ayette de “yardımcı ve dost” anlamındaki **velî** ismiyle birlikte kullanılmıştır. Doksan dokuz esmâ-i hüsnâ içinde yer alan bu isimler, zât-ı ilâhiyyenin övülmeye lâyık olduğunu belirten hamîdin içerdiği övgü yönlerinden bazılarını ifade etmekte ve onu pekiştirmektedir.³⁴³ Ganî ismiyle beraber Bakara ve Nisâ surelerinde birer kez zikredilmiş olup, Fâtiha ve Âl-i İmrân surelerinde bulunmamaktadır.

14. HASÎB İSMİ (الحسيب)

Sözlükte “saymak, hesap etmek” anlamına gelen **husbân (hisâb)** masdarından sıfat olup “her şeyi saymışçasına bilen, hesaba çeken” veya if’âl babındaki kullanılışından hareketle “yeten, kâfi gelen” anlamındadır. İbn Manzûr da, “Allah her şeyin hesabını arayandır”³⁴⁴ meâlindeki ayeti örnek göstererek hasîb ismine “her şeyi yeterince bilen, koruyan, ceza veya mükâfat olarak karşılığını veren” şeklinde anlam vermiştir.³⁴⁵ Husbân kavramı Kur’ân-ı Kerîm’in otuz yedi ayetinde Allah’a izâfe edilmiştir. Bunlardan yirmi

³⁴⁰ bk. sayfa 43, 65, 67-68.

³⁴¹ Topaloğlu, “Hamîd”, 15/458-459.

³⁴² el-Hac 22/24.

³⁴³ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, 216-217.

³⁴⁴ en-Nisâ 4/86.

³⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/315.

yedi ayette fiil veya isim kalıbında olup “hesaba çekmek” mânasındadır. Yedisi mütekellim, gâib veya muhatap zamirlerine muzaf olmuş **hasb** isminden, üçü de hasîb kelimesinden ibaret olup “yetmek, kâfi gelmek” anlamında kullanılmıştır.³⁴⁶

Hasîb ismi, Kütüb-i Sitte içinde doksan dokuz ismi ihtiva eden esmâ-i hüsnâ listesine yer veren muhaddislerden Tirmizî rivayetinde yer almışken³⁴⁷ İbn Mâce’de mevcut değildir. Bu isim Kur’ân-ı Kerîm’de dört yerde yalın haliyle zikredilmiştir.³⁴⁸ Bunlardan iki tanesi Nisâ suresinde bulunmakta olup şunlardır:

Nisâ Suresi

6. ayet:

فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهَدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا

“Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları İsrâf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak Allah yeter.”³⁴⁹

“Yani şahitlik etmede size Allah kâfidir.”³⁵⁰ Allah Teâlâ bu ayet-i kerîmesinde yetimlerin mallarına dair hükümleri belirtmiş, buluş çağına erip malları kendilerine verileceği zaman ise ihtiyat kabilinde şahit bulundurmalarını, (şahit bulundurmamaları gibi durumlarda ise) hesap soran olarak zatının kafi geleceğini buyurmuştur.

86. ayet:

وَإِذَا حُيِّتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا

³⁴⁶ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 200-201.

³⁴⁷ Tirmizî, “Da’avât”, 87.

³⁴⁸ “İçinizden engelleyicileri ve size karşı nekeslik içinde arkadaşlarına, "Bize katılın" diyenleri Allah çok iyi bilmektedir. Zaten bunların pek azı savaşa gelir. Tehlike yaklaştığında ölümden dolayı kendinden geçip gözü kaymış kimse gibi sana baktıklarını görürsün, tehlike geçince de hayra karşı nekeslik içinde size sivri dillerini uzatırlar. Bunlar gerçekte iman etmemişlerdir, Allah da onların yaptıklarını geçersiz saymıştır. Bunu yapmak Allah için çok kolaydır.” (el-Ahzâb 33/19); "Oku şimdi kitabını! Bugün kendini yargulamak üzere kendi nefsin yeter!" (el-İsrâ 17/14).

³⁴⁹ en-Nisâ 4/6.

³⁵⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/523.

"Size bir selâm verildiğinde ya daha güzeli ile veya dengi ile cevap verin. Allah her şeyin hesabını eksiksiz bilmektedir."³⁵¹

“ Yani (ayetin evvelinde bulunan ‘size selam verildiğinde’ lafzına binaen) tahiyyat ve onun dışındaki her şeye karşılık sizi hesaba çekendir.”³⁵² Allah Teâlâ ayet-i kerîmenin başında selam verildiği zaman selamı en güzel sûrette almalarını müminlere emretmiş, ayet sonunda ise bu emrine riayet etmeyenleri uyararak, zatının her şeyin hesabını en iyi bilen olduğunu beyan buyurmuştur.

15. HAY İSMİ (الحي)

Hay yaşamak, diri ve canlı olmak” anlamına gelen **hayât (hayevân)** kökünden sıfat olup “diri olan, yaşayan” demektir. Râgıb el-İsfahânî, Kur’ân-ı Kerîm’de yer alan hayat kavramını altı grup içinde mütalaa etmekte, bunların beşinin hakikat veya mecaz mânalarıyla bitkiler, hayvanlar ve insanlar yani fâniler için kullanıldığını söylemekte, Allah’a mahsus olan hayatın ise “ölümsüzlük” (bekâ) anlamına geldiğini belirtmektedir. Buna göre hay, “hakkında ölüm geçerli olmayan varlık” demektir.³⁵³ Hay ismi, doksan dokuz esmâ-i hüsnâ hadislerinin ikisinde de mevcuttur.³⁵⁴ Kur’an’da “yaşatmak, diriltmek” anlamındaki ihyâ masdarından fiil sîgalarıyla türeyen kelimeler kırk yedi ayette, yine aynı kökten türeyen muhyî (can veren) ismi de iki ayette Allah’a nisbet edilmektedir. Hay ismi ise Kur’ân-ı Kerîm’in beş ayetinde Allah’a izâfe edilmektedir. Bunların üçünde Allah lafzının veya bu lafzın yerini tutan zamirin sıfatı durumunda iken³⁵⁵ ikisinde doğrudan doğruya lafza-i celâlin yerini tutmaktadır.³⁵⁶

Esmâ-i hüsnâ şârihleriyle kelâm âlimleri, hay sıfatının zât-ı ilâhiyyeyi aşan bir alanının (taalluk) bulunmadığını söylemekteyse de hay isminin kullanıldığı üç ayette kayyûm ile birlikte yer aldığı görülmektedir.³⁵⁷ Bunlardan biri Bakara suresinde geçse de ayet sonunda olmadığı için konu kapsamımıza girmemekte, diğeri ise kayyûm ismiyle beraber –aşağıda incelediğimiz gibi- Âl-i İmrân suresi 2. ayettedir.

³⁵¹ en-Nisâ 4/86.

³⁵² Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/381.

³⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 268; Topaloğlu, “Hay”, 16/549-550.

³⁵⁴ İbn Mâce, “Du’â”, 10; Tirmizî, “Da’âvât”, 87.

³⁵⁵ el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Gâfir 40/65.

³⁵⁶ Tâhâ 20/111; el-Furkân 25/58.

³⁵⁷ el-Bakara 2/255; Âl-i İmrân 3/2; Tâhâ 20/111; M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, 223-225.

Âl-i İmrân Suresi 2. ayet:

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

“Allah; O’ndan başka asla ilâh yoktur; hay ve kayyûmdur.”³⁵⁸

“ Allah Teâlâ yüce zatını birledikten sonra buna ziyadesiyle layık olduğunu hay oluşu ile ortaya koydu ve ebedi hay oluştaki maksadın ancak kayyûm sıfatına sahip olmakla mümkün olacağını beyan etti. Ardından şöyle buyurdu: “O, hayat sıfatı her daim kendine ait olan haydır. Bu sıfat, ilim ve kudret sıfatının da sıhhatini gerektiren bir sıfattır. Yani O Mevlâ, ilmi ve kudreti eksiksiz olandır. O, kayyûmdur. Yani zatıyla kaim ve daimi bir sûrette mahlukat için mukim olandır.”³⁵⁹

Bikâî, Allah Teâlâ’nın bir olması neticesinde hay ve kayyûm olmaya en layık olduğunu belirtmek sûretiyle bu iki sıfatı önce tevhid ile sonra ise -hay olanın kayyûm olması gerektiği yorumunu yapmasıyla- birbirleriyle ilişkilendirmiştir.

16. KADİR İSMİ (القدير)

Sözlükte “gücü yetmek; ölçü ile yapmak, planlamak; kıymetini bilmek; rızkını daraltmak” anlamlarına gelen **kadr** (kudret) kökünden sıfat olup “her şeye gücü yeten” demektir.³⁶⁰ Âlimler kâdir ismine genellikle “âciz olmayan, aklen imkân dahilinde bulunup muhal statüsüne girmeyen her şeye kayıtsız şartsız gücü yeten” şeklinde anlam vermiş ve irade sıfatıyla ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü Kâdir dilerse yapan, dilemezse yapmayandır. İnsanların da bir kudrete sahip olduğu şüphesizdir. Ancak onların kudreti ilâhî emanet niteliğinde olup sınırlıdır, imkân çerçevesine giren bazı hususlarda belli şartlarla geçerli olabilmektedir; bu açıdan ilâhî ve beşerî kudretler sebebiyle yaratılanlar arasında herhangi bir benzerlik meydana gelmez. Kadîr isminin kâdire göre daha vurgulu bir mânaya sahip olduğu kabul edilmiştir. Kur’an’da kâdir insanlara da izâfe edildiği halde kadîr sadece Allah’ı nitelemiştir.³⁶¹

Kâdir, doksan dokuz esmâ-i hüsnâdan yaklaşık aynı anlama gelen kavî ve muktedir isimleriyle muhteva ortaklığı, “iradesini her durumda yürüten” mânasındaki cebbâr,

³⁵⁸ Âl-i İmrân 3/2.

³⁵⁹ Bikâî, *Nazmü’l-dürer*, 4/29-30.

³⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 5/75.

³⁶¹ Topaloğlu, “Kâdir”, 24/124.

“yenilmeyen, yegâne galip” anlamındaki azîz ve “yenilmeyen, yegane kudret ve tasarruf sahibi” anlamındaki kakhâr isimleriyle mâna yakınlığı içinde bulunur.³⁶²

Kâdir ismi; esmâ-i hüsnâ literatüründe hem Tirmizî hem de İbn Mâce’de³⁶³ bulunurken kadîr ismi Bakara suresinde altı kez, Âl-i İmrân suresinde dört kez, Nisâ suresinde ise iki kez zikredilmiş olup Fâtiha suresinde zikredilmemiştir. Kur’ân-ı Kerîm’in muhtelif ayetlerinde kadîr ismi diğer esmâ ile terkip halinde yer alırken³⁶⁴ ilk dört surede sadece Nisâ suresi 149. ayette *afîv* ismi ile beraber geçmiştir.

Bakara Suresi

20.ayet:

يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Şimşek gözlerini kör edercesine çakar, onlara ışık verdikçe bu ışık sayesinde yürürler, ışıklarını karartınca da kalakalırlar. Allah dileyseydi onların işitme ve görmelerini büsbütün giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye kâdirdir.”³⁶⁵

“(…Bu ifade, ayette öne sürülen ‘Allah dileyseydi’ şeklindeki) Şartın hem bir sebebi hem de aynı ayette bulunan Allah Teâlâ’nın zikredilen –işitme ve görme yetileri gibi- şeyleri gidermeye ziyadesiyle kudretinin bulunmasını destekleyen bir ifadedir.”³⁶⁶ Yani bu, “Allah Teâlâ kadîr olduğu için onun iradesine kimse sınır koyamaz ve yine kadîr olduğu için dilerse –şimşek olmadan da- onları sağır ve kör edebilir” anlamındadır.

106. ayet:

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.”³⁶⁷

“…Bu (ifade), daha hayırlı olanı getirenin bütün hayırları yaratmaya gücü yeten zat olduğuna delalet eder ki; o da Allah Teâlâdır.”³⁶⁸ Allah Teâlâ bu ayette kendisinin -hüküm

³⁶² Topaloğlu, “Kâdir”, 24/124.

³⁶³ İbn Mâce, “Du’â”, 10; Tirmizî, “Da’avât”, 87.

³⁶⁴ en-Nahl 16/50; er-Rûm 30/54; Fâtır 35/44; eş-Şûrâ 42/50; el-Mümtehine 60/7.

³⁶⁵ el-Bakara 2/20.

³⁶⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 1/180.

³⁶⁷ el-Bakara 2/106.

bakımından- kullarına daha faydalı olan bir ayeti getirdiğini buyurmuştur. İşte Râzî'ye göre bu denli yüce bir iş yapan zat, ancak her şeye gücü yeten bir zattır.

109. ayet:

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتُوا
وَاصْفَحُوا حَتَّىٰ يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرٍ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ehl-i kitap’tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah emrini (hükümünü) ortaya koyuncaya kadar affedin ve hoşgörün. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”³⁶⁹

“...Muhakkak ki Allah her şeye gücü yetendir. Bu ifade, -ayette zikri geçen Allah’ın emrinden kasıt- ister savaşma emri olsun ister başka bir şey, fark etmeksizin kafirler için bir tehdit anlamı taşır.”³⁷⁰ Yani bu ifade “O kafirler her şeye kadîr olan Allah Teâlâ’dan korksunlar ve müminleri İslâm’dan caydırmaya çalışmaktan vazgeçsinler” anlamındadır.

148. ayet:

وَلِكُلِّ وُجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّبُهَا فَاسْتَثْبِقُوا الْخَيْرَاتِ آيِنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır. Öyleyse hayırlarda yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”³⁷¹

“...Allah Teâlâ, ‘Şüphesiz Allah her şeye kadîrdir’ buyurarak bunun (aynı ayette geçen ‘Allah sizin hepinizi bir araya getirecektir’ ifadesine binaen yeniden diriltirme hadisesinin) muhakkak olacağını bildirmiştir. Çünkü iade (yeniden dirilme), bizzat mümkün bir şeydir. Allah da mümkünatın hepsine kadirdir. Bu sebeple onun insanları tekrar diriltmeye de kadir olması gerekmektedir.”³⁷² Burada kadir sıfatı aynı ayette bulunan ba’s ile ilişkilendirilip, ilk yaratmaya kadir olan Allah Teâlâ’nın ikinci diriltmeye de kadir olduğu vurgulanmıştır.

³⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/642.

³⁶⁹ el-Bakara 2/109.

³⁷⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/652.

³⁷¹ el-Bakara 2/148.

³⁷² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/118.

259. ayet:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْبَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ..... فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Yahut evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız bir kasabaya uğrayan kimsenin durumu gibi. Bu kişinin, ‘Allah, bütün bunları öldükten sonra nasıl diriltecek?’ demesi üzerine Allah onu yüzyıl ölü olarak tuttu, sonra diriltti... Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, ‘Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir’ dedi.”³⁷³

“O’na (Uzeyr’e a.s. daha önce) karışık olan şey (yani ölüleri diriltme işinin Allah’a kolay olduğu hususu) açıklığa kavuşunca, ‘Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir’ dedi.”³⁷⁴ Böylelikle Uzeyr’in a.s. merak ve endişe ettiği duruma uygun olan isim ile ayet-i kerîme sonlandırılmış oldu.

284. ayet:

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخَفُّوهُ يُحَاسِبِكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَعْفُورُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah’a aittir. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder; Allah her şeye kâdirdir.”³⁷⁵

“Allah Teâlâ (ayette) mağfiret ve azap vermeyi dilediğine uygulayacağını zikredince, bunun hemen ardından kudret lafzını getirdi. Çünkü tüm bu zikredilen (göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyetinin O’na ait oluşu, dilediğini bağışlayıp, dilediğine azap etmesi gibi) şeyler hep sonsuz bir kudretin parçalarıdır.”³⁷⁶

Âl-i İmrân Suresi

26. ayet:

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ نُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ نَشَاءُ وَنَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ نَشَاءُ وَنُعِزُّ مَنْ نَشَاءُ وَنُذِلُّ مَنْ نَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsin, diledi-

³⁷³ el-Bakara 2/259.

³⁷⁴ Neseî, Medârikü’l-tenzîl, 1/210.

³⁷⁵ el-Bakara 2/284.

³⁷⁶ Ebû Hayyân, el-Bahrü’l-muhît, 2/755.

ğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsın, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye kâdirsın.”³⁷⁷

“ Bu (kadir sıfatı), (aynı ayette) daha önce zikredilen Cenâb-ı Hak’kın mülkü veren, çekip alan, insanları azîz ve zelil kılan yegane mâlik olması hususlarını bir tekit gibidir.”³⁷⁸ Allah tüm mülke sahip olmasının bir gereği olarak, her şeye gücü yetendir.

29. ayet:

قُلْ إِنْ تَخْضَرُوا مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْذَرُوا بِعِلْمِهِ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“De ki: İçinizdekileri gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir; göklerde olanları da yerde olanları da bilir. Allah her şeye kâdirdir.”³⁷⁹

“Bu ifadede onların tüm hallerine ve kalplerinin gizlediği şeylere Mevlâ’nın vakıf olmasına binaen, (Allah’ın) onlara amellerinin karşılığını vereceğine dair bir sakındırma vardır.”³⁸⁰ Görüldüğü üzere Ebû Hayyân (öl. 745/1344), ayetin başında bulunan ‘Allah’ın her şeye vakıf oluşu’ ile bunlara dayanarak onları cezalandırmaya kadir oluşu arasında böylece bir bağ kurmuş, kullarına bir uyarı mahiyetinde O’nun her şeye gücünün yettiğini belirtmiştir.

165. ayet:

أَوَلَمْ آصَابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْهَا قُلْتُمْ أَنَّى هَذَا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Düşmanınıza iki mislini verdirdiğiniz kayıp kendi başınıza gelince "Bu nereden başımıza geldi?" mi diyorsunuz? De ki: "O, kendinizdendir." Doğrusu Allah her şeye kâdirdir.”³⁸¹

“(Ayetin evvelinde bulunan musibetin isâbet etmesine bir işaret olarak) Yani yardıma da o yardımı engellemeye de, bir kez size diğer kez onlara musibet vermeye güç yetirendir. Ve Allah Teâlâ bununla onlara gelen musibetin sebebinin dinlerindeki bir zayıflık olduğunu, (bilakis) Allah’ın kudretindeki bir zafiyetin olmadığına dikkat çekti. Çünkü her şeye güç yetiren bir zat her durumda da onları savunmaya güç yetirendir.”³⁸²

³⁷⁷ Âl-i İmrân 3/26.

³⁷⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/190.

³⁷⁹ Âl-i İmrân 3/29.

³⁸⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/96.

³⁸¹ Âl-i İmrân 3/165.

³⁸² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/421.

189. ayet:

وَاللَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır. Allah'ın her şeye gücü yeter."³⁸³

" Bu ayet; 'Gökler ve yer kendisine ait olan zat tarafından onlar (yahudiler) için pek elemli bir azap vardır. O halde kendilerine azap edecek olan, her şeye gâlip ve kâdir olan Allah'tan kurtulabileceklerini nasıl umut ederler' anlamındadır."³⁸⁴ Allah Teâlâ 188. ayette³⁸⁵ yahudiler için acı veren bir azaptan haber vermiş, bu ayette ise kadir olması sebebiyle de bu azaptan kurtulmalarının imkansız olduğunu beyan etmiştir. Böylece Râzî tarafından her iki ayet arasında bir bağ kurulmuştur.

Nisâ Suresi

133. ayet:

إِنْ يَشَأْ يُذْهِبْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ وَيَأْتِ بِالْآخَرِينَ وَكَانَ اللَّهُ عَلَى ذَلِكَ قَدِيرًا

"O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder ve yerinize başkalarını getirir. Allah'ın gücü kesinlikle buna yeter."³⁸⁶

" Bu (ifadeler) şu manaya gelir: Allah Teâlâ hem yok etmeye hem de var etmeye ziyade kadir olmandır."³⁸⁷ Yüce Allah 133. ayetteki 'O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder' ifadesine binaen tüm kainatı yerle bir edip tekrar inşa etmeye gücü yetendir. Yine 132. ayetteki 'Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır.' ifadesine binaen ise; tam bir mülkiyete sahip olmasının gereği olarak vekildir; kullarının işlerini üstlenendir.

17. KAYYÛM İSMİ (القيوم)

Kayyûm sözlükte "doğrulup ayakta durmak, devam ve sebat etmek, bir işin idaresini üzerine almak, gözetip korumak" anlamındaki **kıyâm** kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup "her şeyin varlığı kendisine bağlı olan, kâinatı idare eden"

³⁸³ Âl-i İmrân 3/189.

³⁸⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/458.

³⁸⁵ "Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır." (Âl-i İmrân 3/188).

³⁸⁶ en-Nisâ 4/133.

³⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/239.

demektir.³⁸⁸ Allah bizâtihi kâim ve mevcut olup kimseye muhtaç değildir; bunun bir gereği olarak ezelf ve ebedîdir, her şeyin ibtidâen var olması ve mevcudiyetini sürdürmesi ancak O'nun yaratması, maddî ve mânevî ihtiyaçlarını giderip korumasıyla mümkündür. “Bizâtihi mevcut, ezelf ve ebedî” şeklindeki mânasıyla kayyûm ismi evvel, âhir ve bâkî isimleriyle muhteva beraberliği içinde olur. “Kâinatı yaratan ve yöneten” anlamı çerçevesinde ise kevnî isimlerle açıklayıcı ve tamamlayıcı münasebetine girer. Kayyûm “bizâtihi var olma” mânasıyla sübûtî, her şeyden müstağni oluş yönüyle selbî, kâinatı yaratıp yaşatması açısından ise fiilî sıfatlar grubuna girer.³⁸⁹

Allah Teâlâ'nın bu ismi hem İbn Mâce hem de Tirmizî rivayetinde bulunmaktadır.³⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de sadece üç yerde olup bunlardan ikisi Bakara suresi 255. ve Âl-i İmrân suresi 2. ayette iken biri de Tâhâ suresi 111. ayettedir.³⁹¹ Bakara suresindeki kayyûm ismi ayet sonunda bulunmadığı için, Âl-i İmrân suresindeki ise hay maddesinde incelendiği için burada yer vermedik.

18. KEBÎR İSMİ (الكبير)

Sözlükte “büyük ve cüsseli, ulu ve yüce olmak” mânasındaki **kiber** masdarından türemiş bir sıfat olup “büyük ve gövdeli, ulu ve yüce” demektir. Kebîr, esmâ-i hüsnâdan biri olarak “zâtının ve sıfatlarının mahiyeti bilinemeyecek kadar ulu” şeklinde tanımlanır.³⁹²

Yüce Mevla'nın bu ismi yalnızca Tirmizî rivayetinde yer alır.³⁹³ Kur'ân-ı Kerîm'de kiber kavramı on dokuz ayette Allah'ın zâtına veya sıfatlarına nisbet edilmektedir. Zât-ı ilâhiyyeye izâfe edilenlerden altısı kebîr, biri doksan dokuz isim içinde yer alan mütekebbir, biri “azamet, yücelik ve hükümlanlık” anlamındaki kibriyâ kelimesidir. “Büyük, daha büyük, yegâne büyük” mânasına gelen ve muhtelif hadis rivayetlerinde Allah'a nisbet edilen ekber Kur'an'da Cenâb-ı Hakk'ın halk, rızâ, makt (gazab) gibi sıfatlarıyla bağlantılı olarak beş ayette yer alır. Bunlardan başka, fiil kalıbında olmak üzere zât-ı ilâhiyyeyi yüceltmeyi (tekbîr) konu edinen dört ve Allah'ın ayetleri hakkında

³⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 12/504.

³⁸⁹ Topaloğlu, “Kayyûm”, 25/108-109.

³⁹⁰ İbn Mâce, “Du'â”, 10; Tirmizî, “Da'avât”, 87.

³⁹¹ “Diri ve her şeyin varlığı kendine bağlı olan Allah'ın huzurunda yüzler (başlar) hicapla eğilmiştir; zulmü yüklenmiş olan ise hüsrana uğramıştır.” (Tâhâ 20/111).

³⁹² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 5/125.

³⁹³ Tirmizî, “Da'avât”, 87.

bilgisizce tartışanlarla yapmayacakları şeyleri söyleyenler için ilâhî gazabın büyük olduğunu ifade eden iki ayette kiber kavramı geçmektedir.³⁹⁴ Ayrıca Kur’ân-ı Kerîm’de ya ecr, dalâl, yevm, ism, hûb, fadl vb. lafızlara sıfat olarak ya da aslî manasıyla zikredilmektedir.³⁹⁵ Bir esmâ olarak hiç yalın halde bulunmazken; dört yerde *alî* ismiyle³⁹⁶, Ra’d suresinde 9. ayette ise terkibte ilk öge olarak *müteâl* ismi ile yer almıştır. İlk dört sureyi incelediğimizde ise sadece Nisâ suresinde *alî* ismiyle bulunduğunu diğer üç surede ise esmâ-i hüsnâ olarak geçmediğini görmekteyiz.

19. MÂLİK İSMİ (المالك)

Her şeyi yed-i kudretinde tutan Allah Teâlâ’nın kudretine delalet eden isimlerinden biridir. İsfahânî’ye (öl. 502/1108) göre melik; halkına emir ve nehiyer hususunda tasarrufta bulunan kişidir ve “insanların meliki” tabiri kullanılabilirken “eşyanın meliki” denemez.³⁹⁷ Fâtiha suresinde bulunan mâlik isminin hem mâlik hem de melik şeklinde okunması caiz görülmüş olup bu suredeki mâlik ismi “ebedî hayatın hükümlerini Allah’a izâfe etmek” anlamındadır. Doksan dokuz isimli esmâ-i hüsnâ listesi içindeki mâlik, Âl-i İmrân sûresinde “mâlikü’l-mülk” terkibiyle yer almakta³⁹⁸ ve daha çok dünya hayatıyla ilgili hükümlerinin zât-ı ilâhiyyeye has olduğunu ifade etmektedir. Melik ismi hem İbn Mâce hem de Tirmizî rivayetinde yer almakta iken, mâlik ise sadece Tirmizî’de geçmektedir.³⁹⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de ise Fâtiha ve Âl-i İmrân suresinde birer kez geçmiş, Bakara ve Nisâ surelerinde geçmemiştir.⁴⁰⁰

Fâtiha Suresi 4. ayet:

مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

“Ödül ve ceza gününün tek hâkimidir.”⁴⁰¹

“...Rahmet sıfatı ile sıfatlanan rabbin ancak mâlik olması gerektiği için rububiyet de sadece tam bir mülkiyetle tamamlanır.”⁴⁰² Bikâî önceki ayette yaptığı tevilin benzerini

³⁹⁴ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, 589-590.

³⁹⁵ Örneğin; *fadl* kelimesine sıfat olarak el-Fâtır 35/32, *ecr* kelimesine sıfat olarak el-İsrâ 17/9, *hûb* kelimesine sıfat olarak en-Nisâ 4/2.

³⁹⁶ el-Mü’min 40/12; Sebe’ 34/23; Lokmân 31/30; el-Hac 22/62.

³⁹⁷ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 774.

³⁹⁸ Âl-i İmrân 3/26.

³⁹⁹ Tirmizî, “Da’âvât”, 87; Topaloğlu, “Melik”, 29/50-51.

⁴⁰⁰ el-Fâtiha 1/4; Âl-i İmrân 3/26.

⁴⁰¹ el-Fâtiha 1/4.

burada da yapmış, her iki esmânın da birbirleriyle bağlantılı olup, mâlik isminin rab olmanın bir gereği olduğunu söylemiştir.

Nesefî ise “*Bütün hamdler alemlerin Rabbi’nedir.*”⁴⁰³ şeklinde tüm övgülerin O’na has kılınmasından hemen sonra rahmân, rahîm, mâlik gibi esmânın getirilmesini, gerçek övgü ve senaya en layık olan zatın yalnızca Allah olmasının bir delil ve kanıtı olarak görmüştür.⁴⁰⁴

Râzî Fâtiha suresinde bu 5 esmânın zikredilmesinin sebep ve hikmetlerini “İnsanın durumlarının beş mertebesi vardır. Birinci mertebe yaratılma, ikinci mertebe dünya hususunda eğitilme, üçüncü mertebe mebd’ hususunda yetiştirilme, dördüncü mertebe ahiret hususunda biliçlendirilme, beşinci mertebe ise ruhların dünya aleminden ahiret alemine nakledilmesidir. *Allah* ismi, yaratmanın, yoktan var etmenin, tekvinin ve ibdanın kaynağıdır. *Rab* ismi cenabı hakkın çeşitli lutf ve ihsanları ile kullarını terbiye ettiğine delalet eder. *Rahman* ismi dünyayı tanımadaki ilahi terbiyeye delalet eder. *Rahim* ismi kulların neyi yapacaklarını ve neyden sakınacaklarını göstermek için meadî tanıma konusundaki ilahi terbiyeyi gösterir. *Melik* ismi ise cenabı hakkın insanları dünya yurdundan ahiret yurduna nakledileceğine delalet eder.” diyerek her bir ismin bir mertebeye karşılık geldiğini söylemiştir.⁴⁰⁵ Mâlik ism-i şerîfi Âl-i İmrân suresinde *mâlike’l-mülk* şeklinde izafet haliyle olup,⁴⁰⁶ ayet sonunda yer almadığı için konumuz kapsamına girmemektedir.

20. MUHÎT İSMİ (المحيط)

Sözlükte “görüp gözetmek, savunup korumak” anlamındaki **havt** (hîta, hıyâta) kökünün if’âl kalıbından (ihâta) türeyen muhît kelimesi “bir şeyin etrafını çeviren, bir şeyi ve bir hususu bütün yönleriyle bilen” demektir.⁴⁰⁷ İsfahânî’ye göre iki anlamı vardır: ilki eşyalara mahsus anlam olup *o mekânı kaplamak* veya *korumak* anlamında, ikincisi ise *bilmek* anlamındadır.⁴⁰⁸ Muhît ismi Bakara ve Âl-i İmrân surelerinde birer kez, Nisâ

⁴⁰² Bikâî, *Nazmü’ d-dürer*, 1/29.

⁴⁰³ el-Fâtiha 1/1.

⁴⁰⁴ Nesefî, *Medârikü’ t-tenzîl* 1/31.

⁴⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu’ l-gayb*, 1/156.

⁴⁰⁶ “*De ki: Ey mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini yüceltirsın, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Şüphesiz sen, her şeye kâdirsin.*” (Âl-i İmrân 3/26).

⁴⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’ l-‘Arab*, 7/280; Topaloğlu, “Muhît”, 31/40.

⁴⁰⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 265.

suresinde iki kez zikredilmiş,⁴⁰⁹ genel manada kudret ve ilim anlamlarında kullanılmıştır. Tirmizî ve İbn Mâce'nin esmâ-i hüsnâ listelerinde ise yer almamıştır. Bu isim, “kuşatıp kaplamak” anlamında bazen *cehennem* veya *yevm* kelimesinin bir vasfı olurken;⁴¹⁰ çoğu kez Allah Teâlâ'ya ait bir özellik olarak sadece yalın haliyle Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz ayette -Allah'a izâfe edilerek- zikredilmiştir.⁴¹¹ Muhît doksan dokuz esmâ-i hüsnâdan âlîm, habîr, latîf, muhsî ve vâsî' isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunurken, ilk dört surede ise şu ayetlerde bulunmaktadır:

Bakara suresi 19. ayet:

أَوْ كَصَيْبٍ مِّنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ

*“Yahut onlar, karanlıklar içinde gökten boşanan gök gürültülü, şimşekli bir yağmura tutulmuş kimseler gibidirler. Yıldırımlar yüzünden ölümden korkarak parmaklarıyla kulaklarını tıkarlar. Halbuki Allah inkârcıları çepeçevre kuşatmıştır.”*⁴¹²

“...O (Allah), kafirleri kuşatmıştır. (Artık ölüm veya yıldırım gibi) Hiçbir korku O'nun kaderinden onları geri bırakamaz (kurtaramaz).”⁴¹³ Bikâî burada ayetin evvelinde zikri geçen kafirlerin yıldırım ve ölüme karşı olan korkuları ile yüce Mevlâ'nın muhît esmâsı arasında bağlantı kurarak, bu fiillerinin onlara bir faydası olmadığını, Allah'ın onları her yönden kuşattığını belirtmiştir. Taberî ise ayette zikri geçen muhît lafzına “toplayan, bir araya getiren” anlamını vermeyi daha uygun görmüş olacak ki “Allah kafirleri cehennemde bir araya getirip toplayacak ve onları cezalandıracaktır” şeklinde Mücâhit'ten gelen rivayete yer vermiştir.⁴¹⁴

Âl-i İmrân suresi 120. ayet:

إِن تَمَسَسَكُمْ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/19; Âl-i İmrân 3/120; en-Nisâ 4/108-126.

⁴¹⁰ et-Tevbe 9/49, el-Ankebût 29/54; Hüd 11/84.

⁴¹¹ el-Enfâl 8/47, Hüd 11/92, Fussilet 41/54, el-Burûc 85/20. (Diğerleri Bakara , Âl-i İmrân ve Nisâ surelerindedir.)

⁴¹² el-Bakara 2/19.

⁴¹³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/123.

⁴¹⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/356.

"Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, ama başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır."⁴¹⁵

"Muhakkak ki Allah Teâlâ onların (ayette zikri geçen) hile ve tuzak kurma gibi yaptıkları düşmanlıklarını –ilim bakımından- kuşatmıştır. İşte bunun üzerine de onları cezalandırır."⁴¹⁶ Kafirler müminlere olan düşmanlıkları neticesinde onların sevincine üzümlü, hüznüne sevinir hale gelmişlerdi. Allah Teâlâ ise tüm bu kafirlere tehdit ve müminlere müjde mahiyetinde zatının her şeyi kuşatıp bildiğini buyurmuştur.

Nisâ suresi

108.ayet:

يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّتُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا

"İnsanlardan gizlerler de -razı olmadığı sözü geceden kurup düzdüklerinde yanlarında olan- Allah'tan gizleyemezler. Allah onların bütün yapıp ettiklerini kuşatmaktadır."⁴¹⁷

"Bundan maksat, onlar (Tu'me ve kabilesi) bu tuzak ve hilenin keyfiyetini her ne kadar insanlardan saklasalar da bu Allah'ın bilgisinde son derece açık olması itibarıyla bunun (ayetin) ilahi bir vaîd olmasıdır. Zira Allah Teâlâ tüm malumatı kuşatmış olup, o bilgiden hiçbir şey O'na gizli kalmaz."⁴¹⁸ Görüldüğü üzere Râzî bu ayette bulunan esmâyî önceki ayetlerde bahsi geçen Tu'me olayıyla bağlantılandırmıştır. Rivayete göre Tu'me adlı münafık bir zırh çalıp, suçu bir yahudiye atmıştı. Peygamber Efendimiz s.a.v. de yahudiye cezalandırmak isteyince yahudinin suçsuzluğu ortaya çıkmıştı. 105. ayetteki⁴¹⁹ hainden kasıt; Tu'medir.

126. ayet:

وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُحِيطًا

⁴¹⁵ Âl-i İmrân 3/120.

⁴¹⁶ Ebüssuûd el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa, *İrşâdü'l-'akli's-selîm* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 2/77.

⁴¹⁷ en-Nisâ 4/108.

⁴¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/214.

⁴¹⁹ "İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma!"

"Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ındır ve Allah her şeyi kuşatmaktadır."⁴²⁰

" Bu ayet Halilullâh İbrâhîm'in a.s. Allah'ı dost edinmeye olan ihtiyacına delildir. Allah'ın onu dost edinmesine değil. Çünkü O Mevlâ dost edinmekten münezzeh olup her şeyi kuşatmıştır, ezeli ilmiyle bilmiştir."⁴²¹ Allah Teâlâ 125. ayette⁴²² İbrâhîm'in a.s. hanif dinine tabi olan kişiyi övmüş ve kendisinin onu dost edindiğini buyurmuş, bu ayette ise bütün mülkün zatına ait olup her şeyi kuşattığını buyurmakla aslında İbrâhîm'i a.s. kendisi için değil, aksine İbrâhîm'in a.s. şanını yüceltmek için dost edindiğini vurgulamak istemiştir.

21. MUKÛT İSMİ (المقيت)

Sözlükte "korumak, birine hayatiyetini sürdürece kadar gıda vermek; gücü yetmek" mânalarındaki **kavt** (kıyâte) kökünün "if'âl" kalıbından türeyen mukût "bedenlerin ve ruhların gıdasını veren, gücü yetip koruyan" demektir.⁴²³

Mukût, Tirmizî rivayetinde⁴²⁴ geçmiş olup "bedenlerin ve ruhların gıdasını veren" mânasıyla fiilî, "güç yetiren" anlamıyla zâtî-sübûtî sıfatlar içinde yer alır. İlk muhtevasıyla mukût, bâsit, kâbız, latîf, rezzâk, muğnî, muhyî; ikinci muhtevasıyla kâdir, kavî, metîn ve muktedir isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur. Mukût, "koruyup gözeten" mânasına alındığı takdirde hafîz ismiyle de ilişkili olur.⁴²⁵ Bu isim Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'de tek yerde geçen esmâsından biridir. O da **Nisâ suresi 85.** ayette bulunmaktadır:

مَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعْ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ مُّقْتَبًا

"Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur. Allah her şeyi koruyup hakkını vermektedir."⁴²⁶

⁴²⁰ en-Nisâ 4/126.

⁴²¹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/400.

⁴²² "İşini güzel yaparak kendini Allah'a veren ve İbrâhîm'in, Allah'ı bir tanyan dinine tâbi olan kimseden kimin dini daha güzel olabilir! Ve Allah İbrâhîm'i dost edinmiştir."

⁴²³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/76.

⁴²⁴ Tirmizî, "Da'avât", 87.

⁴²⁵ Topaloğlu, "Mukût", 31/138.

⁴²⁶ en-Nisâ 4/85.

“Bu iki manadan (mukît ismine verilen; *herkese ihtiyacı kadarını veren ve gözeten, bekçi* manalarından) hangisi olursa olsun yapılan tevil ve tefsir doğrudur. Zira Allah Teâlâ kendisi için şefaata edilene verdiği kadar hisse ve payı şefaata eden kimseye de verir. Eğer bu şefaata iyiye onun mükafatı iyi, kötüye onun karşılığı da kötüdür. Şefaata edene verilmesi sebebiyle şefaata edilenin mükafatında herhangi bir eksilme olmaz. İkinci manaya göre ise; Allah Teâlâ her şeyin muhafızı (gözeteni) olup onların şahidi ve gözcüsüdür. Bizim hiçbir halimiz O’na gizli kalmaz. Dolayısıyla O, şefaata eden kimsenin hak ya da batıl bir meselede şefaata ettiğini bilir. Bütün bunları muhafaza ve kayıt altına alıp herkese bu bilgisine göre karşılık verir.”⁴²⁷ Râzî burada mukît esmâsına iki farklı mana vermiş, ona göre de farklı bağlantılar kurmuştur. Böylece mukît esmâsına *ihtiyaç kadar veren* anlamı verilirse, ‘şefaata edene de edilene de eksik olmadan eşit pay veren’ anlamına gelirken; eğer *her şeyi gözeten* anlamı verilirse ‘şefaata edenin hangi konuda şefaata ettiğini bilen’ anlamlarına gelmiş olur. Dolayısıyla Hz. Peygamber’e s.a.v. Allah yolunda savaşması, müminleri de ölüm korkusunu yenmeleri hususunda teşvik etmesi emredildikten ve kâfirlerin gücünün neticede Allah tarafından kırılacağı bildirildikten sonra güzel bir şefaatte bulunan kimsenin ondan bir nasibinin, kötü şefaatte bulunan kimsenin de bu eyleminden kendisine dönecek kötü bir sonucun olacağı ifade edilmekte, ardından “Allah her şeye güç yetiren ve gözetleyip koruyandır” denilmektedir. Öte yandan şefaata kavramının “meşrû veya gayri meşrû bir yolda savaşan kimseye eşlik etmek” mânâsına geldiğini söyleyen Taberî, mukît kelimesine de “muktedir” anlamını vermiştir.⁴²⁸

22-23. NÂSİR ve NASÎR ESMÂSİ (الناصر- النصير)

Sözlükte “yardım etmek, desteklemek, sıkıntıdan kurtarmak; zafer vermek” anlamındaki **nasr** (**nusret**) kökünden türeyen nasîr kelimesi Allah’a nisbet edildiğinde kullarına yönelik olarak bu mânâların hepsini kapsar. Kulun Allah’a yardımı ise insanlara yardımcı olması, Allah’a verdiği sözleri tutması, hükümlerini benimseyip yasaklarından kaçınması” demektir.⁴²⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de nasr kavramı yirmi iki ayette fiil kalıplarıyla, on beş ayette nasr şeklinde Allah’a nisbet edilerek geçmiştir. Âl-i İmrân 150. ayette “yardım edenlerin en

⁴²⁷ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 10/160.

⁴²⁸ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 8/584.

⁴²⁹ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 809.

hayırlısı” biçiminde, Allah’ın elçi olarak görevlendirdiği kulların mutlaka yardıma mazhar kılınacağı ise Sâffât suresi 171-172. ayetlerde ifade edilirken nâsır ismi O’na izâfe edilmiştir. Nasîr ismi dört ayette doğrudan, sekiz ayette de Allah’tan başka yardımcı bulamama biçimindeki ifadelerle dolaylı olarak zât-ı ilâhiyyenin ismi veya sıfatı statüsünde yer almıştır. Doğrudan isim konumunda zikredildiği ayetlerin ikisinde –ki bunlar Enfâl suresi 40; Hac 78. ayetlerdir- **mevlâ** (dost, yardımcı), birinde aynı mânadaki **velî**⁴³⁰, birinde de **hâdî**⁴³¹ “yol gösteren, murada erdiren” anlamındaki ismiyle kullanılmıştır.⁴³² Nasîr ismi Allah’ın kevnî isim ve sıfatları arasında yer alır, ayrıca velî ismiyle anlam yakınlığı içinde bulunur.

Tirmizî ve İbn Mâce rivayetlerinde yer almayan nâsır ismi Kur’ân-ı Kerîm’de iki şekilde incelenebilir: Allah’a atfedilen ve “Allah’ın kullarına yardımcı-destek oluşunu” ifade eden nâsır ismi, Allah’tan başka varlıklar için sözkonusu olan nâsır ismi. Bu ismin on ayette Allah’tan başka varlıklar için kullanıldığını görmekteyiz.⁴³³ Bir ayette ise (Âl-i İmrân suresi 150. ayet) Mevla’ya nisbet edilmekte; Kur’ân-ı Kerîm’in diğer ayetlerinde bu husus göze çarpmamaktadır.

Âl-i İmrân Suresi 150. ayet

بَلِ اللّٰهُ مَوْلٰىكُمْ وَهُوَ خَيْرُ النَّٰصِرِيْنَ

“Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah’tır ve O, yardımcılardan en iyisidir.”⁴³⁴

“O (Mevlâ, ayetin başında) müminlerin Mevlâsı olduğunu zikredince, zatının başkasının yardım ve velayetine ihtiyaç duymaksızın yardım edenlerin en hayırlısı olduğunu zikretmiştir. Bunda ise, Allah’ın dinine yardım için savaşan kişinin asla başarısız ve mağlup olmayacağına delalet vardır. Çünkü onun Mevlâsı artık Allah Teâlâ olmuştur.”⁴³⁵ Nasîr ismi ise Kur’ân-ı Kerîm’de on iki ayette Allah’a izafe edilmeden,⁴³⁶ on iki yerde ise lafz-ı celal ile beraber zikredilmiştir. Bunların yedi tanesi diğer surelerde⁴³⁷

⁴³⁰ en-Nisâ 4/45.

⁴³¹ el-Furkân 25/31.

⁴³² M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 702-703.

⁴³³ Örneğin; Âl-i İmrân 3/22-56-91; en-Nahl 16/37; el-Ankebût 29/25; er-Rûm 30/29; el-Câsiye 45/34...

⁴³⁴ Âl-i İmrân 3/150.

⁴³⁵ Beyzâvî, *Envârü’t-tenzil*, 3/376.

⁴³⁶ Örneğin bk. eş-Şûrâ 42/ 8; Fâtır 35/37; en-Nisâ 4/52-75-89-145...

⁴³⁷ Örneğin bk. eş-Şûrâ 42/ 31; el-Ankebût 29/22; et-Tevbe 9/116...

iken iki tanesi Bakara (120, 107. ayetler), üç tanesi Nisâ suresinde (45, 123, 173. ayetler) velî ismiyle beraber terkip halinde bulunduğu için bu ayetlerde olan nasîr ismini *velî* maddesinde incelemeye çalışacağız.

24. RAB İSMİ (رب)

Sözlükte “bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek” mânasındaki **rab (rabb)** kelimesi mübalağa ifade etmek üzere daha çok sıfat gibi kullanılır ve kelimeye hepsi de Allah Teâlâ hakkında olmak üzere “mâlik, seyyid, idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mâbud” gibi anlamlar verilir.⁴³⁸ Kur’ân-ı Kerîm’de rab kelimesi 962 yerde Allah’a doğrudan nisbet edilmektedir. Rab çeşitli isimlere ve zamirlere, en çok da tekil ikinci şahıs zamirine muzaf olarak kullanılmıştır. 242 yerde tekrarlanan bu hitabın 200’den fazlası Hz. Peygamber’e s.a.v. yöneliktir. “Sizin rabbiniz, onların rabbi” biçimindeki çoğul zamiriyle 243, “ey rabbim, ey rabbimiz” şeklindeki niyaz ifadesiyle 178 defa geçmektedir.⁴³⁹

Bütün ilâhî sıfatları kapsadığı kabul edilen *Allah lafzı bir bakıma ulûhiyyetin zâtî-aşkın yönünü* temsil ederken *rab ismi O’nun yaratılmış âleme yönelik fiilî tecellilerine* işaret eder. Bu ismin yer aldığı doksan dört sûrenin muhtevasına bakıldığında bunlarda ilâhî inayetin tekrar edildiği ve bu inayet iklimine çağrı yapıldığı görülür. Allah’ın özellikle insana ve genel olarak kâinata yönelik isim ve sıfatlarından olan rabbîn başta rahmân, rahîm, gafûr, vedûd, rezzâk ve mâlikü’l-mülk olmak üzere birçok isimle anlam tamamlama ve dengeleme ilişkisi vardır.⁴⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de ilâhî isim olarak Allah lafzından sonra en çok kullanılan kelime olan Rab ismi, İbn Mâce ve Tirmizî’nin rivayet ettiği esmâ-i hüsnâ listelerinde yer almamıştır. Esmâ-i hüsnâ olarak Rab ismi ربه-ربنا-ربي-ربك-ربكم-رب-رבה şeklinde izafet halinde Bakara suresinde 49, Âl-i İmrân suresinde 38, Nisâ suresinde 6 kez zikredilmiş; ancak dört sureden yalnızca Fâtiha ve Bakara suresinde “alemlerin rabbi” terkihiyle *ayet sonunda* bulunmuştur:

⁴³⁸ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 336; Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *en-Nihâye fî garîbi’l-hadîs ve’l-eser* (Beyrut: el-Mektebetü’l-İlmiyye, 1399-1979), 2/179.

⁴³⁹ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, 285-299.

⁴⁴⁰ Topaloğlu, “Rab”, 34/372-373.

Fâtihâ Suresi 1. ayet:

أَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Hamd, âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur.”⁴⁴¹

Meşhur müfessir Taberî tefsirinde rab ismine “bir kavmin seyyidi”, “bir şeyi ıslah eden kişi”, “bir şeye sahip malik olan” manalarını verip bunlara dair şiirlerden örnekler vermiş ve rab isminin Allah Teâlâ hakkında “eşi benzeri olmayan, kulları üzerine nimetlerini bolca vererek onların işlerini düzeltip düzenleyen, halk ve emrin kendisine ait olduğu yegane malik” anlamına geldiğini söylemiştir.⁴⁴²

Müfessir Harâllî ise; “Rubûbiyet mertebesi ancak rahmet ile doğru ve iyi şeyleri bir araya getirince (Allah Teâlâ bu ifadelerin hemen) ardından O’na hamdin gerekli oluşuna bir teşvik olarak rahmân ve rahîm sıfatlarını getirdi.”⁴⁴³ diyerek ayette geçen rab ismi ile diğer ayetteki rahman ve rahim esmâsı arasında bağlantı kurmuştur. Buna göre rahman ve rahim olma ancak rab olan yüce zatın özellikleridir. Râzî ise “*Rab* ismi cenabı hakkın çeşitli lutuf ve ihsanları ile kullarını terbiye ettiğine delalet eder.”⁴⁴⁴ diyerek bu ismin *kulları terbiye etme* vasfına vurguda bulunmuştur.

Bakara Suresi 131. ayet:

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمِ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

“Çünkü rabbi ona, “Bana teslim ol” buyurmuş; o da, “Âlemlerin rabbine teslim oldum” demişti.”⁴⁴⁵

Allah bu ayetlerde birtakım peygamber kıssalarına yer vermiştir. Bikâî bu ayetin tefsirinde Allah Teâlâ’nın İbrahim’e a.s. teslim olmasını emretmesinin *ona karşı bir ihsanı olduğu* yorumunda bulunduktan sonra rab ismine *muhsin*; yani “hem kendine hem de tüm mahlukatına ihsanlarda bulunan” anlamını vermiştir.⁴⁴⁶ Buna göre İslamla şereflemek bir lutuf ise; bu lutuf neticesinde o nimeti verene hamd gereklidir ve Allah’ın halili İbrahim a.s. böyle yapmıştır.

⁴⁴¹ el-Fâtiha 1/2.

⁴⁴² Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 1/144.

⁴⁴³ Ebü’l-Hasen Ali b. Ahmed b. el-Hasen et-Tüçibî el-Harâllî, *Türâs-ü Ebi’l-Hasen el-Harâllî el-Marakeşî fi’l-tefsîr* (Ribat: Menşûrâtü’l-Merkezi’l-Câmiî li’l- Bahsi’l-İlmî, 1418/1997) 145.

⁴⁴⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 1/156.

⁴⁴⁵ el-Bakara 2/131.

⁴⁴⁶ Bikâî, *Nazmü’d-dürer*, 2/165.

25-26. RAHMÂN ve RAHÎM ESMÂSÎ (الرحمن- الرحيم)

Rahmân, sözlükte “merhamet etmek, severek ve acıyarak korumak” anlamındaki **rahmet** (ruhm, merhamet) kökünden türeyip “şefkat ve merhamet eden, acıyan” demektir. Kelimenin kök mânâsında “yufka yürekli olmak, acımak, birinin üzüntüsüne ortak olmak” gibi beşerî-duygusal unsurlar bulunduğundan Allah’a nisbet edildiğinde “sonsuz merhametiyle lutuf ve ihsanda bulunan” şeklinde anlam verilmiştir.⁴⁴⁷ “*Rahime-rahmet*; rikkat ve yumuşaklık anlamındadır. Merhamet kelimesi de böyledir...Allah Teâlâ rahmân, rahîm olandır. Kur’ân-ı Kerîm’de rahmân önce rahîm sonra zikredilmiştir. Zira rahmân sıfatı sadece Allah Teâlâ’ya mahsus iken rahîm O’ndan gayrısında da bulunabilir.”⁴⁴⁸

Rahmân ismi altı ayette rahîm ile birlikte, diğer yerlerde tek başına kullanılmıştır. Rahîm ise yine esmâ-i hüsnâdan olan gafûr, azîz, raûf, tevvâb, ber, vedûd isimleri ve bir yerde rab ismiyle birlikte, üç ayette de müminlerle ilişkili olarak zikredilmiştir.⁴⁴⁹ Başta “besmele”de olmak üzere, bazı ayetlerde, önce Rahmân isminin, sonra da Rahîm isminin getirildiği görülmektedir.

Rahmân ve rahîmin ilâhî isimler olarak anlam farkları üzerinde durulmuştur. Yaygın kanaate göre rahmân dünya hayatında herkesi, rahîm ise âhirette sadece müminleri kapsayan ilâhî rahmeti ifade eder. Nitekim Kur’an’da Allah, rahmetinin her şeyi kuşattığını beyan ettikten sonra onu son peygambere iman edip belli niteliklere sahip olan kimselere ileride ayrıca lutfedeceğini belirtmiştir. Müslümanların çokça tekrar ettiği besmele üç isim içermektedir: Allah, rahmân, rahîm. *Burada rahmân ve rahîm kelimeleri Allah isminin sıfatı olup besmele ile Fâtiha sûresi hariç Kur’an’da ve hadislerde rahmân kelimesi başka bir isme sıfat olarak kullanılmamıştır.*⁴⁵⁰

Zemahşerî, bu iki ismin bu şekilde sıralanışında bir münâsebet bulunduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Allah, Rahmân ismiyle, nimetlerin büyüklerine ve asıllarına dikkat çekmiştir. Ardından da, nimetlerin latîf ve rakîk olanlarını beyan için, bir tetimme

⁴⁴⁷ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/220; Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 347.

⁴⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 12/230.

⁴⁴⁹ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 307.

⁴⁵⁰ Topaloğlu, “Rahmân”, 34/415-417.

(tamamlama) olarak Rahîm ismini getirmiştir".⁴⁵¹ Bu açıklama, yakın anlamlı bu iki ismin art arda zikredilişinin lüzumsuz bir tekrar niteliği taşımadığına da bir örnektir.⁴⁵²

Kur'ân-ı Kerîm'deki birçok rahmân ismini incelediğimizde onun rahîm isminden farklı olarak –rahmet sıfatının bir gereği olmaksızın- bazen tehdit ve terğib⁴⁵³ bazen müjde⁴⁵⁴ anlamlarına geldiğini ve bu doğrultuda Allah'ın *rahmân isminin birçok kez, lafza-i celâl (Allah) yerinde* zikredilmekte olduğu dikkat çekmektedir. Meselâ Meryem sûresinde bu isim, "Allah" lafzının yerini tutacak şekilde on altı kez zikredilmektedir.⁴⁵⁵ Rahmân ve rahîm isimleri İbn Mâce ile Tirmizî'nin rivayet ettikleri esmâ-i hüsnâ listelerinde yer almışsa da⁴⁵⁶, rahmân ismi -Kur'ân-ı Kerîm'de çok zikredilmesine karşın- ilk dört sureye bakıldığında sadece iki yerde bulunmaktadır:

Fâtiha Suresi 1. ve 3.ayet

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla." الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ "Rahmân ve Rahîm'dir."⁴⁵⁷

"...Harâllî (öl. 637/1240) şöyle dedi: أَلْحَمْدُ, Allah katında olan tüm efal ve evsafı içine alan en kamil medhtir. O medh ki; hiçbir zemm ona nüfuz edemez...Rubûbiyet mertebesi ancak rahmet ile doğru ve iyi şeyleri bir araya getirince (Allah Teâlâ bu ifadelerin hemen) ardından O'na hamdin gerekli oluşuna bir teşvik olarak rahmân ve rahîm sıfatlarını getirdi."⁴⁵⁸

"Bu iki (rahmet ve rahim) vasfın, rububiyet vasfından sonra gelme nedeni açıktır. Zira rububiyet rahmetle beraber olmayı gerektirmez. (Ancak rahmân oluş, rahîm oluşun gereğidir.) Her ikisinin de rab sıfatından sonra gelmesi; Allah Teâlâ'nın o rab olma vasfında son derece üstün olup, rahmet etmek kendisine vacip olmadığı halde rahmetinin gereğince ve en mükemmel sûrette (kullarına) muamelede bulunduğunu ortaya koymak içindir."⁴⁵⁹

Görüldüğü gibi hem Harâllî hem Ebüssuûd Efendi (öl. 982/15749) üçüncü ayette bulunan rahmân ve rahîm esmâsını ikinci ayetteki rububiyet vasfıyla ilişkilendirmiş;

⁴⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/8.

⁴⁵² Kadir Polater, "Kur'ân'daki el-Esmâü'l-Hüsnâ ve Tenâsüb", *Marife*, 7/1 (Bahar 2007), 51.

⁴⁵³ "O gün, gerçek hükümrânlık Rahmân'ındır. İnkârcılar için yaman bir gündür" (el-Furkan 25/26).

⁴⁵⁴ "O gün, müttakileri, Rahmân'ın huzurunda O'na gelmiş konuklar olarak toplarız" (Meryem 19/85).

⁴⁵⁵ M. Fuâd Abdülbâkâl-*Mu'cem*, 307.

⁴⁵⁶ Tirmizî, "Da'avât", 87; İbn Mâce, "Du'â", 10.

⁴⁵⁷ el-Fâtiha 1/1-3.

⁴⁵⁸ Harâllî, *Türâs-ü Ebi'l-Hasen*, 145.

⁴⁵⁹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 1/15.

rahmet sıfatının, rab isminin bir gereği olduğunu ve O'nun rahmân ve rahîm oluşuna karşılık insanoğlunun hamd etmesinin lüzumuna işaret etmişlerdir.

Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm'e rahmân ve rahîm sıfatları ile başlayıp sonrasında Kur'ân-ı Kerîm'in ilk suresi olan Fâtiha suresinde de rahmân ve rahîm esmâsını tekrar zikretmesi şüphesiz bismelenin başında bulunduğu surelerden sayılıp sayılamayacağı konusunu akla getirmiştir. Bu hususta dört görüş bulunmaktadır: İmam Mâlik, Hanefî ve Hanbelî alimlerinin bir kısmına göre surelerin başlarındaki besmelelerin hiçbiri ayet değildir. Ebû Hanîfe ve Ahmed b. Hanbelî'e göre ise besmelelerin her biri başlı başına bir ayettir. Dolayısıyla sureye dahil edilmezler. İmam Şâfi'den gelen iki rivayetten birine göre her besmele başında bulunduğu sureden bir ayet iken; diğer rivayete göre ise sadece Fâtiha suresinin başındaki besmele bu sureye ait olup diğerlerinde böyle bir durum yoktur.⁴⁶⁰ Biz Hanefî mezhebini esas alırsak bu durumda Fâtiha suresinde birer kez rahmân ve rahîm ismi zikredilmiş olmakta, aksi halde bu sayı bire düşmektedir.

Bakara Suresi 163. ayet:

وَالْهُكْمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

“Tanrınız bir tek Tanrı’dır; O’ndan başka tanrı yoktur; O rahmândır, rahîmdir.”⁴⁶¹

“...Bil ki; Cenâb-ı Hak’kın burada özellikle bu iki ismi şerifi zikretmesinin sebebi şudur: Cenâb-ı Hak uluhiyet heybeti ve bir olma izzeti karşısında (önceki ayetlerde⁴⁶² bahsi geçen kafirlere karşı olan vaidleri neticesinde) kalpleri rahatlatmak, rahmetinin gazabını geçtiğini ve tüm mahlukatı ancak rahmeti ve ihsanı ile yarattığını bildirmek gayesiyle merhamet hususunda mübalağa ifade eden bu iki kelimeyi seçmiştir.”⁴⁶³ Allah Teâlâ önceki ayetlerde kafir olarak ölenleri kendisinin ve tüm mahlukatın lanetine uğramakla tehdit etmiş, burada ise (eğer iman etseydiler) onlara karşı rahmân ve rahîm olacağını beyan buyurmuştur.

İbn Âşûr’a (öl. 1393/1973) göre bu ayet 161. ayete (“Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerindedir”) ma’tuftur. Allah Teâlâ orada kendisine şirk koşan müşriklerin

⁴⁶⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî (Cessâs), *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1405), 1/8.

⁴⁶¹ el-Bakara 2/163.

⁴⁶² “Gerçekleri inkâr eden ve inkârcılığa saplanmış olarak ölenlere gelince, Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti onların üzerindedir. Onlar hep lânette kalacaklar; azapları hafifletilmeyecek ve yüzlerine bakılmayacak!” (el-Bakara 2/161-162).

⁴⁶³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/152.

uğrayacağı laneti zikrettikten sonra bu ayetle bir ve tek oluşuna vurguda bulunmuştur. Ayet sonundaki rahmân ve rahîm esmâsında ise Allah'ın tek oluşuna işaretler vardır. Çünkü bu iki sıfat O'nun mun'im oluşuna delalet eder. O'ndan başka mun'im olmadığına göre O tek ve birdir. Ayrıca Allah'ın Kur'ân-ı Kerîm'de zikrettiği rahmân isminin her birinde müşrikleri öfkelendirmeye matuf bir hikmeti vardır. Çünkü onlar rahmân ismini İslam'dan önce bilmiyorlardı.⁴⁶⁴ Rahmân ve rahîm esmâsı Fâtiha suresinde de geçmiş olup, benzer bir te'vil orada da bulunmaktadır. Zira Fâtiha suresi 3. ayette geçen rahmân ve rahîm esmâsı, müfessirlere göre bir önceki ayetteki rab isminin bir gereği olarak yorumlanmıştır.

Rahîm ise "merhameti çok olan" anlamında olup, Allah dışındaki diğer mahlukat için de kullanılan bir vasıftır.⁴⁶⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de –bir ayet hariç- daima terkip halinde diğer esmâ ile bulunmuş, yalın halde bulunmamıştır. Bakara suresinde altı, Âl-i İmrân suresinde üç, Nisâ suresinde ise sekiz kez gafûr ismiyle beraber zikredilirken tevvâb ismiyle Nisâ suresinde iki, Bakara suresinde ise dört kez geçmiştir. Raûf ismiyle terkip olarak Bakara suresinde bir kez geçip diğer surelerde zikredilmezken; rahmân ismiyle Bakara suresinde bir kez, Fâtiha suresinde –besmele Fâtihadan sayılırsa- iki kez beraber bulunmuştur. Terkip halinde olan rahîm isminin ayetle olan münasebetini raûf, gafûr, tevvâb ve rahmân esmâsını incelerken ortaya (koyduğumuz veya) koyacağımız için yalın halde bulunduğu ayeti zikretmekle yetineceğiz:

Nisâ Suresi 29. ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا

"Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."⁴⁶⁶

“ Allah sizi esirgediği, korumanızı istediği için mallarınızı nasıl korumanız gerektiği hususunda sizi uyarıyor, bedenlerinizin canlarınızın sağlığı için sizin dikkatinizi çekiyor. Diğer bir yorum da şöyledir: Yüce Allah İsrâiloğulları'na kendileri için bir tevbe olmak üzere canlarına kıymalarını ve kendilerini öldürmelerini, hatalarından arınmaları için onlara

⁴⁶⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (İbn Âşûr), *et-Tahrîr ve 't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 2/75; bk: “Onlara, "Rahmâna secde edin" denildiğinde, "Rahmân da neymiş! Biz, senin istediğin şeye secde eder miyiz?" derler ve bu istek onların haktan daha da uzaklaştırır.” (el-Furkân 25/60).

⁴⁶⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 347.

⁴⁶⁶ en-Nisâ 4/29.

emretmiştir. Ey ümmet-i Muhammed! Allah Teâlâ bu zor sorumlulukla sizi sorumlu tutmadığı için O, size karşı çok merhametlidir.”⁴⁶⁷ Allah Teâlâ Bakara sûresinde⁴⁶⁸ İsrâiloğulları’na bir ceza olarak kendilerini öldürmelerini emretmişti. İşte Ümmet-i Muhammed’i aynı yükü mükellef tutmaması O’nun merhametindedir.

27. RAKİB İSMİ (الرقيب)

Sözlükte “gözetlemek, kontrol etmek; beklemek, intizar etmek” anlamındaki **rakb** (**rukûb, rekâbet**) kökünden türeyen rakîb kelimesi “gözetleyip kontrol eden” demektir.⁴⁶⁹ Kur’an’da rakîb ismi beş ayette geçmektedir. Rakîb isminin zât-ı ilâhiyyeye nisbet edildiği üç ayet⁴⁷⁰ vardır.⁴⁷¹ Âlimler rakîb ismine genellikle “koruyup gözetilen” (hafîz) mânası vermişlerdir. Hiçbir şey bunun kapsamı dışına çıkmaz, dolayısıyla Allah’tan gizli kalmaz. O’nun bir an bile gaflet etmesi düşünülemeyeceğinden gözetim ve kontrolü altında bulunan bir mahlûkun oluşumu, varlığını sürdürmesi veya yok olup ortadan kalkması hususunda herhangi bir aksaklığın meydana gelmesi söz konusu değildir. Rakîbin alîm, basîr, semî‘, şehîd, müheymin ve hafîz isimlerinin özü olduğunu söylemek mümkünken; alîm, semî‘, basîr isimlerinin çizgisinde düşünüldüğü takdirde zâtî, taalluku ve tecelli alanı açısından bakıldığında ise fiilî isim ve sıfatlar grubuna girer.⁴⁷² Rakîb sadece Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ rivayetinde yer almakta⁴⁷³, ilk dört surede ise sadece Nisâ suresinde “gözetleyen” anlamında bulunmaktadır:

Nisâ Suresi 1. ayet:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak

⁴⁶⁷ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/352.

⁴⁶⁸ “Mûsâ kavmine demişti ki: "Ey kavimim! Şüphesiz siz buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratana tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O'dur" (el-Bakara 2/54).

⁴⁶⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/424.

⁴⁷⁰ el-Mâide 5/117, en-Nisâ 4/1; el-Ahzâb 33/52.

⁴⁷¹ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 322.

⁴⁷² Topaloğlu, “Rakîb”, 34/431.

⁴⁷³ Tirmizî, “Da'avât”, 87.

birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."⁴⁷⁴

"İbn Zeyd "rakîb" kelimesini "alîm" diye tefsir etmiştir. Her halukarda fâilun manasında fâilun veznindedir. Bu cümle ('Allah Teâlâ sizin üzerinize rakibtir' cümlesi, 'Allah'tan korkun' şeklindeki) emri ve vücubu yerine getirmeye dair bir sebeptir."⁴⁷⁵ Yani 'Allah Teâlâ sizin üzerinize rakîb olduğu için O'ndan sakının' anlamındadır.

28. RAÛF İSMİ (الرؤف)

"Şefkat ve merhamet etmek" mânasındaki re'fet kökünden türeyen raûf kelimesi "kalbi dayanamayacak derecede merhametli" demektir. Dil âlimleri re'fetin rahmetten daha güçlü bir şefkat duygusunu ifade ettiğini belirtir. Rahmet, "hoşlanmasa bile kişinin başkasına iyilik yapması" anlamına da geldiği halde re'fet gönülden kopan bir istekle şefkat gösterme içeriğine sahiptir. Raûf Allah'a nisbet edildiğinde "ileri derecede şefkatli ve merhametli" mânası kastedilir.⁴⁷⁶ Bazı âlimler raûf ile rahîm arasında fark gözetmezken çoğunluk raûfun rahîmden daha ileri derecede şefkat ve merhamet içerdiğini kabul eder. Böylece Allah'ın zâtî sıfatları içinde yer alan raûf rahmân, rahîm, latîf ve vedûd isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.⁴⁷⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de iki ayette re'fet, on bir ayette raûf kelimesi geçmektedir. Raûf sıfatının Allah'a nisbet edildiği on ayetin ikisinde O'nun kullarına çok şefkatli olduğu belirtilirken tek başına kullanılmakta, diğerlerinde ise rahîm isminin önünde geçmektedir.⁴⁷⁸ İlk dört surede yalın haliyle birer kez Bakara ve Âl-i İmrân surelerinde, rahîm isminin önünde yer almak suretiyle ise yine Bakara suresinde bir kez bulunmaktadır:

Bakara Suresi 207. ayet:

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ

⁴⁷⁴ en-Nisâ 4/1.

⁴⁷⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/396

⁴⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*,9/112; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*,23/322.

⁴⁷⁷ Topaloğlu, "Raûf", 34/468.

⁴⁷⁸ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 280.

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”⁴⁷⁹

Rivayete göre müşrikler Suheyb r.a. ve bazı sahabeye işkence edince Suheyb r.a. mal ve mülkünü onlara verip karşılığında dinini satın almak istediğini söylemiş, akabinde de bu ayet inmiştir.⁴⁸⁰ “...Mallar ve canlar O’nun mülkü olduğu halde, kendi mülkünde olan şeyleri yine kendi mülküyle satın alması onun ra’fetindedir.”⁴⁸¹

Âl-i İmrân Suresi 30. ayet:

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهَا أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

“Herkesin yaptığı iyiliği de işlediği kötülüğü de önüne konmuş olarak bulacağı gün, (insan) ister ki kendisi ile kötülükleri arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Allah kullarına çok şefkatlidir.”⁴⁸²

“ Allah Teâlâ tahvif (sakındırma ve uyarı) ifadelerini burada da –‘Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor’ ayetiyle- tekrar edince⁴⁸³; Allah Teâlâ’nın tüm gizli amellere muttali’ olması ve kıyamette hepsini ortaya çıkaracak olmasıyla beraber bu durum, kalplere eziyet vermeye başladı ve korkulan şeyin başa geleceğine dair bir ikaz haline dönüştü. (Bu sebeple) Allah Teâlâ fazlı ihsanından istensin diye rahmet (ra’fet) sıfatını zikretti.”⁴⁸⁴ Allah kullarını kötü sonla uyardıktan sonra rahmetinin gazabını geçtiğinin bir göstergesi olarak raûf esmâsıyla ayeti sonlandırmıştır.

Raûf ve Rahîm Esmâsı

Bakara Suresi 143. ayet:

...وَمَا جَعَلْنَا الْفَيْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرؤُوفٌ رَحِيمٌ

“...Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik. Bu, Allah’ın hidayet verdiği kimselerden başkasına elbette ağır

⁴⁷⁹ el-Bakara 2/207.

⁴⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/350.

⁴⁸¹ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 4/351.

⁴⁸² Âl-i İmrân 3/30.

⁴⁸³ “Müminler müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa artık Allah’la olan bağı koparmış demektir. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden korunmanız başkadır. Allah kendisi hakkında sizi uyarıyor. Sonunda dönüş Allah’adır” (Âl-i İmrân 3/28) ayetinde de aynı sakındırma vardır.

⁴⁸⁴ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 3/102.

gelecektir. Allah imanınızı asla zayi edecek değildir. Çünkü Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir.”⁴⁸⁵

Ebû Hayyân’a göre “...Bu ayet, açık bir şekilde bu ifadeyle bitmiş olup, bunun öncesinde geçen manalar için bir sebep mesabesindedir. Yani mana şöyledir: Ra’fetinin lutfu ve rahmetinin genişliği sebebiyle sizi bir şerâitten (kıblenin Kudüs tarafına olması hükmünden), sizin için dinde daha menfaatli ve uygun olan diğer bir şerâite (kıblenin kabeye çevrilmesi hükmüne) nakletti. Veya hidayet verdikleri için o dinde bir zorluk yaratmayıp, iman edenin imanını (Kudüs’e doğru yönelip ibadet eden kişinin amelini) zayi etmedi.”⁴⁸⁶ Bilindiği üzere müminler bir müddet Kudüs’e doğru yönelip ibadet etmişlerdi. İşte kıblenin Kâbe’ye çevrilmesi, o Mevlâ’nın habibine ve müminlere olan şefkat ve rahmetinin göstergesidir.

İbn Âşûr’a göre ise ayet sonundaki “*insanlardan*” kasıt müminlerdir. Zira “Allah insanlara karşı çok şefkatli, çok merhametlidir” ifadesi Allah’ın müminlerin imanlarını (yani Kudüs’e doğru kıldıkları namazlar ve bu namazların ecirlerini) zayi etmeyeceğine dair bir tekit etme ve onlara olan ihsanını hatırlatma ifadesidir. Yine bu ifadede mensuh bir hükmün ancak gelecekte yapılacak bir ameli (yani kıblenin Kabe olarak tayininden sonra yapılacak bir ameli) ortadan kaldıracağını, bilakis geçmişte işlenen ibadetleri yok etmeyeceğini ümmete talim etme vardır. Raûf ve rahîm; birbirlerine benzeyen müştak kelimelerdir. Yalnız rahmet, ra’fetten daha umumidir.⁴⁸⁷

29. SEMİ‘ İSMİ (السميع)

Sözlükte “işitmek, duymak, bir dileği kabul etmek, anlamak; duyurmak” mânalarındaki **sem‘** kökünden türeyen semî‘ “işiten” demektir. Allah’a nisbet edildiğinde “işitmeye konu teşkil eden her şeyi işiten” diye açıklanır. Allah’ın işitmesi kulak gibi bir organa veya araca bağlı değildir.⁴⁸⁸ Sem‘ kavramı sekiz ayette zât-ı ilâhiyyeye nisbet edilmiş olup bunların ikisinde “işittirmek, duyurmak” anlamında “if’âl” kalıbı, bir ayette, “O’nun işitmesi şâyân-ı hayrettir” anlamıyla⁴⁸⁹ taaccüb fiili kullanılmıştır. Beş ayette “ca‘l” (yaratmak, yapmak) yardımcı fiiliyle Cenâb-ı Hakk’ın insanlara işitme duyusu ve organı

⁴⁸⁵ el-Bakara 2/143.

⁴⁸⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/20.

⁴⁸⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, 2/25.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/164; İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/401.

⁴⁸⁹ Kehf 18/26.

lutfettiği, beş yerde de kişilerin işitme yeteneklerine O'nun hâkim olduğu, dilediğinde bu yetenekleri iptal edeceği belirtilmiştir. Semî' ismi kırk altı ayette Allah'a izâfe edilmiş olup bunların otuz ikisi alîm, on biri basîr, biri karîb isimlerinden önce zikredilmiş, iki ayette de "semîu'd-duâ" (duayı işiten, kabul eden) şeklinde kullanılmıştır.⁴⁹⁰ Semî' isminin genellikle zâtî-sübûtî sıfatlar arasında yer aldığı kabul edilir, ancak "işittiren" mânasına alındığı takdirde fiilî sıfatlar grubuna dahil olur. Semî'nin basîr ile muhteva paralelliği, alîm ve habîr ile de kısmen anlam yakınlığı bulunmaktadır⁴⁹¹

Semî' ismi hem Tirmizî hem de İbn Mâce rivayetlerinde yer almış⁴⁹² Fâtiha suresi hariç diğer üç surede ise çoğunlukla *alîm* ismiyle beraber zikredilmiştir. Sadece **Âl-i İmrân 38.** ayette diğer esmâ ile terkip halinde olmadan "*duayı işiten*" manasında izafet halinde bulunmuştur:

هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ

"Orada Zekeriyâ rabbine dua edip dedi ki: "Rabbim! Bana tarafından temiz bir nesil ihsan eyle! Kuşkusuz sen duayı işitmektesin."⁴⁹³

" O (Zekeriyâ a.s. 'Sen duaları işitensin' demekle) 'Senin mahlukatından sana dua edenlere karşı sen çok icabet edensin' demek istemiştir. Bu ifade kendinden öncesine ait bir sebeplendirme olup, bunda İbrahîm'in a.s. (Allah Teâlâ'ya dua etme hususunda olan) yüce azmine tabi olma vardır. Çünkü İbrahîm a.s. 'Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir'⁴⁹⁴ diye dua etmişti."⁴⁹⁵

Görüldüğü gibi Âlûsî, Zekeriyâ'nın a.s. duası ile İbrahîm'in a.s. duası arasında bir bağ kurmuş, 'Allah Teâlâ'nın duaları işitmesinden' kast edilen şeyin O'nun dualara icabet etmesi olduğunu vurgulamıştır.

⁴⁹⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 360.

⁴⁹¹ Topaloğlu, "Semî'", 36/412.

⁴⁹² Tirmizî, "Da'avât", 87; İbn Mâce, "Du'â", 10.

⁴⁹³ Âl-i İmrân 3/38.

⁴⁹⁴ İbrahîm 14/39.

⁴⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/140.

Semî‘ ve Alîm Esmâsı

Bakara Suresi

127. ayet:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“İbrâhim İsmâil’le birlikte Kâbe’nin temellerini yükseltiyordu: “Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.”⁴⁹⁶

“...Bu iki sıfat birbiriyle son derece uyumludur. Çünkü her iki sıfattan amel ve isteme niyazı (“Bizden bunu kabul buyur” duası) ortaya çıkmıştır. O Mevlâ her ikisinin tazarru ve istemelerini –onlara icabet ederek- işitendir. Ve O Mevlâ, amellerinin ihlası konusunda onların niyetlerini bilendir.”⁴⁹⁷

137. ayet:

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa kesinlikle doğru yolu bulmuş olurlar; fakat eğer yüz çevirirlerse bilesin ki bir ayrılıkçılığın içindedirler. O takdirde artık onlara karşı Allah sana yeter; O, işitendir, bilendir.”⁴⁹⁸

“...O semî‘dir, alîmdir...Bu ifade, hem öncesinde zikredilen vaadlere dair verilen ek bir bilgi, hem de onları tekit eden bir ifadedir. Yani; Ey rasulüm! O Mevlâ kendisine dua etmeni (önceki ayette bahsi geçen Hz. Peygamber’in s.a.v. duası kastediliyor) işiten ve dinini galip hale getirme hususundaki niyetini bilendir. (Bunun neticesi olarak da) Senin duana icabet eder ve seni muradına erdirir. Veya (bu ifadeler) kafirler için bir vaiddir.”⁴⁹⁹ Âlûsî bu iki sıfatı, hem önceki ayetle hem de ayetin kendisiyle ilişkilendirmiş, ‘Allah Teâlâ’nın, habibinin dua ve niyazlarını semî‘ sıfatıyla işittiğini, alîm sıfatıyla da onun gayretlerini bildiği’ yorumunun yanında, bu esmâların kafirler için bir tehdit olduğunu belirtmiştir.

⁴⁹⁶ el-Bakara 2/127.

⁴⁹⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 620.

⁴⁹⁸ el-Bakara 2/137.

⁴⁹⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 1/395.

181. ayet:

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَإِنَّمَا إِثْمُهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Onu işittikten sonra kim değiştirirse günahı, yalnızca onu değiştirene ait olur. Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir.”⁵⁰⁰

“Bu iki sıfatta (semî‘ ve alîmde), vasiyeti değiştirenler için tehdit vardır. Çünkü hiçbir şey O’na gizli kalmaz. Yaptıkları bu tebdilden dolayı onları cezalandıracaktır.”⁵⁰¹ Allah Teâlâ bir önceki ayette⁵⁰² ölüm esnasında vasiyette bulunulmasını tavsiye buyurunca, bu ayette ise zatının her şeyi işitip, bildiğini buyurmuş, bu vasiyete uymayanlara uyarıda bulunmuştur.

224. ayet:

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Yeminlerinizden dolayı Allah’ı, iyilik etmeye, kötülükten sakınmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel kılmayın. Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁵⁰³

“Allah Teâlâ sözlerinizi ve yeminlerinizi işiten, hallerinizi ve niyetlerinizi de bilendir. O halde sorumlu tutulduğunuz şeyleri muhafaza edin (yerine getirin).”⁵⁰⁴ Allah Teâlâ ayet-i kerîmenin evvelinde yemin etmek sûretiyle Allah’ın adını iyilik yapma, kötülükten sakınma vb. durumlarda kullanılmamasını emrettikten sonra, ayet sonunda müminlere bir uyarı olarak tüm yapılanları işitip bildiğini vurgulamıştır.

227. ayet:

وَأَنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Boşamaya karar vermiş olurlarsa, şüphe yok ki Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁵⁰⁵

“Muhakkak ki Allah Teâlâ iddetin süresinin geçmesi sebebiyle bâin talaka dönüşen i’lâ yeminlerini işiten, bu i’lâyı yapmaktaki maksatlarını bilen olup, onları bu niyetleri üzere mükafatlandırır.”⁵⁰⁶ Eğer i’lâ yemininde dört ay geçer ve hala yeminden dönülmezse

⁵⁰⁰ el-Bakara 2/181.

⁵⁰¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 2/166.

⁵⁰² “Birinize ölüm yaklaştığında, eğer geriye mal bırakıyorsa anasına, babasına ve akrabasına uygun bir vâsi’yette bulunması, sakınanlara bir borç olmak üzere yazıldı” (el-Bakara 2/180).

⁵⁰³ el-Bakara 2/224.

⁵⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 1/520.

⁵⁰⁵ el-Bakara 2/227.

⁵⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 1/522.

bu evlilik bâin talaka dönüşür. İşte Allah Teâlâ tarafların evliliği devam ettirme ya da sonlandırmaya dair olan her türlü söz ve niyetlerine semî‘ ve alîm esmâsıyla vâkîf olandır.

244. ayet:

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Allah yolunda savaşın ve bilin ki, Allah her şeyi işiten ve bilendir.”⁵⁰⁷

“Yani Allah Teâlâ sizin başka kimseleri cihada teşvik etme veya cihattan vazgeçirme hususunda olan sözlerinizi işitmekte, gönlünüzdeki niyet ve gayeleri, yaptığımız bu savaşın din için mi yoksa dünya metânı elde etmek için mi olduğunu hakkıyla bilendir.”⁵⁰⁸

256. ayet:

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah’a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir.”⁵⁰⁹

“Allah Teâlâ, kendisi dışındaki putların O’ndan beri oluşunu ikrarı esnasında, mümin kulunun bir olan Allah’a iman etmesini de kafirin tağuta iman etmesini de işitendir. Ve O müminin kalbinde yerleşmiş bulunan Allah’ın birliğine ve yegane rab oluşuna dair gayretini de bilendir.”⁵¹⁰ Allah Teâlâ müminin imanı sayesinde güven ve huzura kavuşacağını müjdelemiş, her hal ve durumun zatı tarafından işitilip bilindiğini vurgulamıştır.

Âl-i İmrân Suresi

33. ve 34. ayet:

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ. ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

“Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem’i, Nûh’u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah hakkıyla işitmekte ve

⁵⁰⁷ el-Bakara 2/244.

⁵⁰⁸ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 6/498.

⁵⁰⁹ el-Bakara 2/256.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 5/420.

bilmektedir.”⁵¹¹ “Bu tabirin manası şudur: Allah Teâlâ kullarının sözlerini hakkıyla duyan, kalplerini ve fiillerini bilendir. O ancak, insanlar içinden söz ve fiil bakımından doğru olduğunu bildiği kimseleri peygamber olarak seçer.”⁵¹²

“Açıkça ortaya çıkmıştır ki; bu ayetin ‘Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir’ şeklinde bitmesi ile ‘İbrahim ve İmran ailesi’ ifadeleri arasında bir münâsebet vardır. Çünkü İbrahim a.s. “*Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinsinler!*”⁵¹³ “Yaşlılığıma rağmen bana İsmâil’i ve İshak’ı armağan eden Allah’a hamdolsun! Şüphesiz rabbim duaları kabul edendir.”⁵¹⁴ “İbrâhim İsmâil’le birlikte Kâbe’nin temellerini yükseltiyordu: *Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin.*”⁵¹⁵ “Soyumuz içinden, onlara senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar rabbimiz! Çünkü yalnız sensin kudret ve hikmet sahibi.”⁵¹⁶ ayetleriyle Allah’a dua ve niyaz etmişti. Aynı şekilde İmrân’ın karısı da Allah için nezrettiği (çocuğun) kabulü için semî’ ve alîm sıfatlarını vesile kılarak Allah’a dua etmişti.⁵¹⁷ Yani O Mevlâ, İmrân’ın karısının duasını işiten, karnındaki yavrusunu Allah için adamadaki niyetini bilendir.”⁵¹⁸ Ebû Hayyân, ayet sonundaki esmâyı İbrahim a.s. ve İmrân’ın karısının yapmış oldukları dualarla bağlantılandırmış, Allah Teâlâ’nın onların dualarını işitip, niyetlerini bildiğini söylemiştir.

35. ayet:

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Bir zamanlar İmrân’ın karısı şöyle demişti: “Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.”⁵¹⁹ “Bu (ayette Hanne’nin zikri geçen duası), ‘Benim niyazımı, duamı, yakarışımı işiten; kalbimde,

⁵¹¹ Âl-i İmrân 3/33-34.

⁵¹² Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 8/201.

⁵¹³ İbrâhim 14/37.

⁵¹⁴ İbrâhim 14/39.

⁵¹⁵ el-Bakara 2/127.

⁵¹⁶ el-Bakara 2/129.

⁵¹⁷ “Bir zamanlar İmrân’ın karısı şöyle demişti: “Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen.” (Âl-i İmrân 3/35).

⁵¹⁸ Ebû Hayyân, *el-Bahrü’l-muhît*, 3/112.

⁵¹⁹ Âl-i İmrân 3/35.

gönlümde ve niyetimde bulunamıy bilem ancak sensin' anlamındadır.”⁵²⁰ Bu ayet de önceki ayetle benzerlik arz ederek Hanne'nin duasıyla ilişkilendirilmiştir.

121. ayet:

وَإِذْ عَدُوَّتْ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

"Hani sen sabah erkenden savaşmak için müminleri mevzilere yerleştirmek üzere ailenden ayrılmıştın. Allah her şeyi hakkıyla işitendir, bilendir." ⁵²¹

“Yani Allah sizin söylediklerinizi hakkıyla duyan, kalplerinizde sakladığımız şeyleri ve niyetlerinizi yine hakkıyla bilendir. Biz daha önce Hz. Peygamber'in s.a.v. bu harp konusunda ashabıyla istişare ettiğini zikretmiştik. Kimisi ona ‘Medine’de kal!’ derken, kimisi de ‘Onlara karşı savaşa çık’ demişti. Her birinin konuştuğu şeyde maksadı farklıydı. Ayrıca her bir görüşün taraftarı veya karşı çıkanı da mevcuttu. Böylece Allah Teâlâ şöyle buyurmuş oldu: Ben onların söylediklerini işiten, gizlediklerini de bilenim.”⁵²²

Âlimler bu günün hangi gün olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Uhud veya Bedir günü olduğu söylene de çoğu alime göre Uhud günüdür.⁵²³ O gün sahabe-i kirâm savaşın seyri hakkında ihtilaf edince, Allah Teâlâ ayet sonunda tüm bu konuşmaları işitip haberdar olduğunu zikretmiştir. Âlûsî’ye göre ise bu ifade itirâziye cümlesidir.⁵²⁴ Dolayısıyla sonra gelen “O zaman sizden iki bölük, Allah onların velîsi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah’a güvensinler” (Âl-i İmrân 3/122) ayeti, bu ayetin devamı niteliğinde olup onu açıklar mahiyettedir.

Nisâ Suresi 148. ayet:

لَا يُحِبُّ اللَّهُ الْجَهْرَ بِالسُّوءِ مِنَ الْقَوْلِ إِلَّا مَنْ ظَلَمَ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا عَلِيمًا

"Allah kötü sözün açığa vurulmasını sevmez; ancak haksızlığa uğrayan başka. Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir." ⁵²⁵

“ Allah Teâlâ mazlumun şikayetini işiten, zalimin zulmünü de iyi bilendir.”⁵²⁶ Allah Teâlâ ayet-i kerîmesinde zulme uğrayan kimse dışında kimsenin kimseye kötü sözle

⁵²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/203.

⁵²¹ Âl-i İmrân 3/121.

⁵²² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/247.

⁵²³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/345; Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/288.

⁵²⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 4/42.

⁵²⁵ en-Nisâ 4/148.

karşılık vermemesi gerektiğini buyurunca, ayet sonunda zatının her şeyi işitip gördüğünü buyurmuş, böylece zulmedenlere bir uyarı ve ikazda bulunmuştur.

Semî‘ ve Basîr Esmâsı

Nisâ Suresi

58. ayet:

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا

"Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne güzel öğütler veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."⁵²⁷

"Bu ifadedeki bir başka letafet de şudur; O Mevlâ bu ayetlerin başında adaletle hükmetmeyi ve emanete riayeti emredince 'Muhakkak ki Allah semî‘ ve basîrdir.' buyurdu. Yani sen adaletle hükmedince O, tüm duyulanları ve senin hükmünü duyardır. Emanete riayet edince de O, görülen her şeyi görür. İşte bu, hem itaat eden için vaad sebeplerinin, hem de isyan eden için vaîd ve tehdit sebeplerinin en büyüğüdür ki; Peygamberimiz'in s.a.v. sözü buna delalet eder: 'Allah'a sanki O'nu görüyormuşçasına ibadet et. Eğer sen O'nu görmüyorsan da şüphesiz O seni görür.'⁵²⁸

134. ayet:

مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ ثَوَابُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَكَانَ اللَّهُ سَمِيعًا بَصِيرًا

"Dünya mükâfatını isteyenler bilsinler ki Allah nezdinde hem dünya hem âhiret mükâfatı vardır. Allah her şeyi işitmekte, her şeyi görmektedir."⁵²⁹

"Yani Allah Teâlâ onların sözlerini işitir. Zira onların cihat yapmakla ganîmet elde etmekten başka bir maksatları yoktur. İşte Allah Teâlâ onların yalnız ganîmet alabilmek için savaşlarda çalıştıklarını görüp bilir. Bu ifade; Allah Teâlâ tarafından onları bu gibi şeylerden zecr (men etme) manasınadır."⁵³⁰ Râzî, 'dünya mükâfatını isteyenler' ifadesine

⁵²⁶ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/409.

⁵²⁷ en-Nisâ 4/58.

⁵²⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/111.

⁵²⁹ en-Nisâ 4/134.

⁵³⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/240.

binaen Allah yolunda savaşa çıkıp da dünya menfaatini arzulayanların Allah'ın semî' ve basîr esmâsıyla ikaz edildiğini vurgulamıştır.

30. SERÎU'L-HİSÂB İSMİ (السريع الحساب)

Serî' **sür'at** masdarından ism-i faildir. Hızlı, çabuk davranan demektir. "Hısâb" ise muhasebe gibi masdar olup "saymak, addetmek" anlamındadır. Allah Teâlâ'nın serî'u'l-hisâb oluşu ise; O'nun hesaba çekmesinin mutlaka gerçekleşeceğini, O'nun bir kulunu hesaba çekmesinin diğer kulunu hesaba çekmesine engel olmayacağını, Mevlâ'nın hepsini bir anda yapmaya güç yetireceğini ifade eder.⁵³¹

Râzî, Allah Teâlâ'nın serî'u'l-hisâb oluşunu birkaç teville yapmıştır: Allah'ın hesaba çekmesi; ya her mükellefin amellerinin sevap ve cezalarının ne kadar olduğunu bilebilecekleri zarûri bir bilgi yaratması veya her mükellefe hak ettiği mükafatı ulaştırması veya her mükellefin kulağında ilahi kelamı duyabilecek bir gücü yaratmasıdır. Diğer tevillere göre ise bu vasıf, O'nun kullarının duasını çabucak kabul etmesi veya O'nun muhasebeye çekmesinin kesin olacağı, bunda şüpheye mahal olmayacağı manasındadır.⁵³² Beyhakî ise bu sıfatı genel ve bilinen manasıyla da yorumlayıp, Allah'ın kullarını hesaba çekmeyi kıyamet gününde çok kısa müddette gerçekleştireceğini, mahlukatın buna güç yetiremeyeceğini, yapmaya kalkışsalar bile ancak Allah'ın sayabileceği kadar uzun yıllara ihtiyaç duyacaklarını söylemiştir.⁵³³ Allah Teâlâ'nın hesabı çabuk görme vasfı Tirmizî ve İbn Mâce rivayetlerinde yer almazken "hasîb" ismi Tirmizî'nin rivayetinde⁵³⁴ vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de ise sekiz ayette zikredilmiş; biri Bakara suresinde, ikisi Âl-i İmrân suresinde bulunmaktadır.

Bakara Suresi 202. ayet:

أُولَٰئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا ۗ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ

"İşte kazandıklarından bir payı olanlar bunlardır. Allah, hesabı çok çabuk görür!"⁵³⁵

⁵³¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/314.

⁵³² Râzî, *Me'âtihu'l-gayb*, 5/339.

⁵³³ Beyhakî, *el-esmâ ve's-sıfât*, 1/213.

⁵³⁴ Tirmizî, "Da'avât", 87.

⁵³⁵ el-Bakara 2/202.

İbn Âşûr'a göre **وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ** ifadesi (hac menasiki ve müminlerin duasının akabinde⁵³⁶) Allah'ın bu duaya icabet edeceğine dair vaadiyle alakalı bir açıklama ve tekittir (yani Allah hesabı çabuk gören ise mutlaka edilen dualara da çabuk icabet edecektir). Bu ayette aynı zamanda mübarek beldelerde bulunanlar için büyük bir müjde de vardır. Zira Allah bir duaya icabet ettiyse o çok süratli bir şekilde gerçekleşir. Bilindiği üzere hesabın (esas) manası; yapılan amellere karşılığını vermektir.⁵³⁷ Sonuç olarak ayette geçen Allah Teâlâ'nın hesabı çok çabuk görmesi; önceki ayetlerde zikredilen dualara dünyada iken icabet etmesi, ahirette ise hayır amellerine en güzel karşılığı vereceği anlamına gelmektedir.

Âl-i İmrân Suresi 19. ayet:

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْغِيًّا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

*"Allah katında din kesinlikle İslâm'dır. Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın ayetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur."*⁵³⁸

Ayeti kerimede yahudi ve hristiyanların apaçık beyyineler geldikten sonra bile Hz. Peygamber'in s.a.v. nübüvvetini tasdik etmedikleri belirtilmiş, sonrasında Allah'ın hesabı çok çabuk gördüğü zikredilmiştir.

Mâtürîdi'ye göre burada hesabın hızlı görülmesinden kasıt; azabın kendisidir. Çünkü ayette zikri geçen yahudi ve hristiyanlara –inat ve kibirlerinden dolayı- hesaba çekilmeden sonra hemen azap vardır. Hz. Peygamber s.a.v. bu meyanda şöyle buyurmuştur: "Kim ince ince hesaba çekilirse azab olunur".⁵³⁹ Ebüssuûd Efendi de benzer tevillerde bulunmuş, ayrıca azab görmelerinin yanında bu azabın çok şiddetli olacağını da söylemiştir.⁵⁴⁰

⁵³⁶ "Hacca mahsus ibadetlerinizi bitirdiğinizde de, atalarınızı andığımız gibi, hatta daha canlı bir şekilde Allah'ı anın. Ama insanlardan öyleleri vardır ki, "Ey rabbimiz! Bize bu dünyada ver" diye dua ederler. Böyle bir kimsenin ahiretten hiç nasibi yoktur. İnsanlardan öyleleri de vardır ki, "Ey rabbimiz! Bize bu dünyada da iyilik ver, öteki dünyada da iyilik ver; bizi cehennem azabından koru" derler" (el-Bakara 2/200-201).

⁵³⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/249.

⁵³⁸ Âl-i İmrân 3/19.

⁵³⁹ Mâtürîdi, *Te'vilât*, 2/333; Tirmizî, *Sünen*, "Tefsîru'l-Kur'ân", (No. 3337).

⁵⁴⁰ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, 2/18.

199. ayet:

وَأَنَّ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَمَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْكُمْ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِمْ خَاشِعِينَ لِلَّهِ لَا يَتَشَابَهُونَ بآيَاتِ اللَّهِ تَمَنَّا قَلِيلًا
أُولَئِكَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ إِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

"Ehl-i kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın ayetlerini az bir pahaya değışmezler. İşte onların rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur."⁵⁴¹

"Bu (ifade); ya Allah Teâlâ'nın kemal-i ilminden –alınan sevaplar ve hak edilen dereceler miktarınca- kinayedir ya da (aynı ayette bulunan 'İşte onların rableri katında mükâfatları vardır' ifadesine binaen) vaad edilen ecrin yakın oluşundan kinayedir. Zira hesabın süratli oluşu, cezanın da süratli olmasını gerektirir."⁵⁴² Allah Teâlâ hakkıyla iman eden kullarına mükafatını vaad etmiş, hesabı çabuk göreceğini zikrederek de bu vaadinin yakın olduğunu beyan etmiştir.

31. ŞÂKİR İSMİ (الشَّاكِر)

Sözlükte "yapılan bir iyiliğin sahibini övgü ile anmak" mânasındaki **şükür** (şükran) kökünden türeyen şâkir "teşekkür eden" demektir. İslam alimlerine göre Arapçada şâkir kendisine yapılan ikramı izhar edendir. Bu ise Allah hakkında imkansızdır. O halde bu ifade mecazidir ve taate karşılıkta bulunmak "şükür" diye isimlendirilmiştir. Allah'a nisbet edilen şükür; ya onlara ihsanda bulunma hususunda mübalağayı ya da "Benim her ne kadar sizin taatlerinize ihtiyacım yoksa da ben taatlerinize kıymet veriyorum" anlamındadır.⁵⁴³ Şükür kavramının temel mânasında "artmak, ortaya çıkmak, minnet ve övgü duygularını ifade etmek" unsurları mevcuttur. Âlimler, bu anlamlardan hareketle kulun gerçekleştireceği küçük bir ameli bile Cenâb-ı Hakk'ın fazlasıyla mükâfatlandıracağı hususuna dikkat çekerler. Kulun güzel davranışları Allah'ın lutfettiği imkânlar sayesinde meydana geldiğinden aslında O'na yönelik hamd ve şükür niteliği taşır⁵⁴⁴ Şekûr ismi İbn Mâce ve Tirmizî'nin rivayet ettiği esmâ-i hüsnâ listesinde yer alırken⁵⁴⁵, şâkir ismi yoktur.

⁵⁴¹ Âl-i İmrân 3/199.

⁵⁴² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 2/384.

⁵⁴³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/139.

⁵⁴⁴ Topaloğlu, "Şekûr" 38/493.

⁵⁴⁵ Tirmizî, "Da'avât", 87; İbn Mâce, "Du'â", 10.

Bu isim bir esmâ-i hüsnâ tabiri olarak Kur'ân-ı Kerîm'de *-alîm* ismiyle beraber bulunarak- sadece şu iki ayette yer almaktadır:

Şâkir ve Alîm Esmâsı

Bakara Suresi 158. ayet:

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ

“Safâ ile Merve Allah’ın nişanlarındandır; dolayısıyla hac veya umre yaparak Beytullah’ı ziyaret eden bir kimsenin bu yerleri tavaf etmesinde kendisi için bir günah yoktur. Kim gönüllü bir iyilik yaparsa bilsin ki Allah iyiliği mükâfatıyla karşılayan ve çok iyi bilendir.”⁵⁴⁶

“...Allah’ın şâkir olması mecazidir. (Tavaf, sa’y vb.) Taatlere karşılık ve mukabelede bulunmak, şükür diye isimlendirilmiştir...Alîm vasfına gelince bunun manası; Allah Teâlâ’nın vereceği mükafatların tam miktarını bildiğini ve bu sebeple de hak edenin hakkını eksiltmediğini ifade etmektir. Çünkü Allah mükafatın miktarını ve mükafatı ne kadar arttıracığını bilendir.”⁵⁴⁷ Yani Allah müminlerin ibadetlerine şâkir sıfatıyla karşılık veren olup, alîm sıfatıyla da her birine vereceği mükafatı bilendir.

Nisâ Suresi 147. ayet:

مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَدَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَأَمَّنْتُمْ وَكَانَ اللَّهُ شَاكِرًا عَلِيمًا

"Eğer siz iman eder ve şükrederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şükre karşılık veren ve her şeyi bilendir."⁵⁴⁸

“(Ayette buyurulan) Şükürünüze karşılık O, şükre layık olan ve şükürleri kabul edendir. Veya yaptığımız küçücük amelleri bile kabul edip bol sevap verendir. İşlediklerinizi de bilendir.”⁵⁴⁹ Allah Teâlâ Kur’ân’ın birçok ayetinde kullarını verdiği nimetlere karşılık şükretmelerini emretmiştir. Nasıl ki nimetin karşılığının şükür olması gerekse, şükürünü eda eden bir kulun da azap görmemesi gereklidir. İşte Allah Teâlâ şâkir

⁵⁴⁶ el-Bakara 2/158.

⁵⁴⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/139.

⁵⁴⁸ en-Nisâ 4/147.

⁵⁴⁹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/409.

esmâsıyla şükre en layık olan ve kendisine minnet besleyen vefakar kullarını tanıyıp onlara azap etmeyendir.

32. ŞEHÎD İSMİ (الشهيد)

Sözlükte “bir şeyin mahiyetine vâkıf olmak, onu bilmek, sözle ifade etmek” anlamındaki **şehâdet** kökünden türeyen şehîd, “kendisinden hiçbir şeyin gizli olmadığı kişi” anlamındadır.⁵⁵⁰ Allah’ın hem gizli hem de âşikâr olanı bildiğini ifade eden ayetler şehîd isminin muhtevasına duyular ötesini de katmakta ve ona “her şeyi aslî hüviyetiyle tam olarak bilen” mânasını kazandırmaktadır. Bazı âlimler şehîd isminin “şahit olmak, tanıklık etmek” anlamına da gelebileceğini belirtmiş ve bu tanıklığın âhiret hayatında sorguya çekilecek insanların dünyadaki davranışlarıyla ilgili olacağını söylemiştir. Bunun yanında şehîd’in “kendisine şahitlik edilen” (meşhûd) mânasında kullanılması da muhtemeldir, çünkü müminler Allah’ın birliğine tanıklık etmektedir.⁵⁵¹

Şehâdet kavramı yedi ayette fiil kalıplarıyla, iki ayette şâhid ve on dokuz ayette şehîd biçiminde Allah’a nisbet edilmiş, bir ayette zât-ı ilâhiyye ism-i tafdîl ile “en büyük şâhid” (ekberu şehâde) diye nitelendirilmiştir. Ayrıca “âlimü’l-gaybi ve’ş-şehâde” ibaresi on ayette geçmekte ve dolaylı şekilde şehîd isminin mânasını pekiştirmektedir.⁵⁵²

Şehîd ismi İbn Mâce ve Tirmizî rivayetlerinde yer almış⁵⁵³, Kur’ân-ı Kerîm’de ise bazen Peygamber Efendimiz’e s.a.v.⁵⁵⁴ bazen insana⁵⁵⁵ bazen de hafaza meleklerine⁵⁵⁶ atfedilirken; 19 ayette Allah Teâlâ’ya ait bir sıfat olarak daima yalın olarak başka esmâ ile bulunmadan zikredilmiştir. Bunlardan dördü aşağıda belirtildiği üzere Âl-i İmrân ve Nisâ surelerindedir:

Âl-i İmrân 98. ayet:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ

⁵⁵⁰ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/513.

⁵⁵¹ Topaloğlu, “Şehîd”, 38/428.

⁵⁵² M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, 389.

⁵⁵³ Tirmizî, “Da’avât”, 87; İbn Mâce, “Du’â”, 10.

⁵⁵⁴ en-Nisâ 4/41.

⁵⁵⁵ el-Âdiyât 100/7.

⁵⁵⁶ Kâf 21/21.

"De ki: "Ey Ehl-i kitap! Allah yaptıklarınızı görüp dururken niçin Allah'ın ayetlerini inkâr edersiniz?"⁵⁵⁷

"Mana şöyledir: (Ey Ehl-i kitap!) Muhammed'in s.a.v. doğruluğuna delalet eden Allah'ın ayetlerini –Allah amellerinize şahit iken ve sizi onlara göre cezalandıracakken neden inkar ediyorsunuz?"⁵⁵⁸ Neseî, ayette zikri geçen 'Allah'ın ayetleri'ni, Muhammed'in s.a.v. nübüvvetini kanıtlayan ayetler olarak tevil etmiş ve ardından da onların bu inkarlarına Allah'ın şahit olduğunu buyurmuştur.

Nisâ Suresi

33. ayet:

وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدْتَ أَيْمَانُكُمْ فَأَتَوْهُم نَصِيبُهُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدًا

"Anne, baba ve akrabanın geride bıraktıklarından her biri için yakın vârisler belirledik. Antlaşma yoluyla yakınlık bağı kurduğunuz kimselere de paylarını verin. Bilin ki Allah her şeyi görmektedir."⁵⁵⁹

" O Mevlâ velîyi (vârisi) de –her ne kadar gizlese bile- hain kişiyi de bilir. Çünkü hiçbir şey O'na gizli kalmaz. Çünkü O hiçbir şeyi gözden ırak etmez, hiçbir şey O'ndan ırak olmaz."⁵⁶⁰ İslâm'ın ilk dönemlerinde evlat ve kardeş edinme, vasiyet yoluyla miras bırakma, tazminat ve miras sözleşmesi yapma gibi adetler vardı. Kimi müctehidlere göre bu ayete bağlı olarak muvalat akdi varken, kimilerine göre ise miras ayetlerini bunu kaldırmıştır. Allah Teâlâ böylece hükümler koyduğunu belirttikten sonra hala hile yapacak olanlara bir uyarı mahiyetinde her şeyi gördüğünü buyurmuştur.

79. ayet:

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا

"Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak da Allah yeter."⁵⁶¹

⁵⁵⁷ Âl-i İmrân 3/98.

⁵⁵⁸ Neseî, Medârikü't-tenzîl, 1/278.

⁵⁵⁹ en-Nisâ 4/33.

⁵⁶⁰ Bikâî, Nazmü'd-dürer, 5/268.

⁵⁶¹ en-Nisâ 4/79.

“ Yani senden ve onlardan sadır olan her şeye Allah muttallidir. Veya senin risâletine şahittir.”⁵⁶² Allah Teâlâ hem mahlukatının her haline hem de rasulünün peygamberliğine şahit olandır.

166. ayet:

لٰكِنَ اللّٰهُ يَشْهَدُ بِمَا اَنْزَلَ اِلَيْكَ اَنْزَلَهُ بِعِلْمِهِ وَالْمَلٰٓئِكَةُ يَشْهَدُوْنَ وَكَفٰى بِاللّٰهِ شٰهِيْدًا

"Fakat Allah sana indirdiğine, onu ilmiyle (ilminin bir eseri olarak) indirdiğine şahitlik eder; melekler de şahitlik ederler. Ve şahit olarak Allah yeterlidir."⁵⁶³

“Melekler senin nübüvvetine şahitlik eder. Başkası şahitlik etmese de O, -‘vahyin indirilişine şahit olmadık’ diyenlere bir cevap niteliğinde- şahit olarak yeter.”⁵⁶⁴ Allah Teâlâ bu vb. ayetlerle Efendimiz’in s.a.v. nübüvvetine inatları gereği inanmayan kafirlere cevaplar vermiş, bu konuda onların şahitliğine ihtiyacı olmadığını ayet sonunda vurgulamıştır.

33. TEVVÂB İSMİ (التوَاب)

Sözlükte “geri dönmek, rücû etmek” anlamındaki **tevb** (tevbe, metâb) kökünden türeyen **tevvâb** “dönüş yapan, bu eylemi nicelik ve nitelik açısından çokça gerçekleştiren” mânasına gelir. Terim olarak tevvâb insan için kullanıldığında “çok tövbe eden”, Allah’a nisbet edildiğinde “tövbeleri çok kabul eden” demektir.⁵⁶⁵ Bu ism-i şerif İbn Mâce ve Tirmizî’nin esmâ-i hüsnâ rivayetlerinde de yer almaktayken⁵⁶⁶ Kur’ân-ı Kerîm’de tövbe (tevbe) kavramı fiil ve isim kalıplarıyla otuza yakın ayette Allah’a izâfe edilmektedir. Tevvâb ise Allah’ın bir ismi olarak dokuz ayette rahîm, bir ayette hakîm ismiyle, bir ayette de tek başına geçmektedir.⁵⁶⁷

Tevvâb ismini genellikle “kullarını tövbeye muvaffak kılan ve tövbelerini kabul eden” şeklinde yorumlayan âlimler bunun açıklanmasında kelimenin iki özelliğine işaret etmiştir. Bunlardan biri kök anlamında bulunan “dönme, rücû etme” unsuru, diğeri mübalağa bildiren bir kalıpta bulunuşudur. Allah’ın insanla ilgili fiilî isim ve sıfatları içinde

⁵⁶² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/721.

⁵⁶³ en-Nisâ 4/166.

⁵⁶⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/417.

⁵⁶⁵ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 169.

⁵⁶⁶ Tirmizî, “Da‘avât”, 87; İbn Mâce, “Du‘â”, 10.

⁵⁶⁷ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 158.

yer alan tevvâb afiuv, gaffâr, gafûr, rahîm, rahmân ve raûf isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunur.⁵⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm'de geçen dokuz tevvab isminin altı tanesi Bakara ve Nisâ surelerindedir:

Tevvâb ve Rahîm Esmâsı

Bakara Suresi

37. ayet:

فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

*“Bunun üzerine Âdem’e rabbinden bazı sözler ulaştı (bunlarla tövbe etti); rabbi de onun tövbesini kabul buyurdu. Şüphesiz O, tövbeleri kabul buyuran ve rahmeti sınırsız olandır.”*⁵⁶⁹

“İbn Abbâs’tan r.a. rivayet olduğuna göre Hz. Âdem, Allah Teâlâ’ya cennetten neden çıkarıldığını sormuş, Allah Teâlâ ise yapmış olduğu günah sebebiyle olduğunu, eğer tevbe ederse kendisini yine cennete göndereceğini müjdeleyince Hz. Âdem a.s. da tevbe etmiştir.”⁵⁷⁰ Görülüyor ki Neseî bu iki esmâyı Hz. Âdem’in a.s. tevbe etmesiyle ilişkilendirip Allah Teâlâ’nın tevvâb ve rahîm esmâsıyla onun tevbesini kabul ettiğini vurgulamıştır.

54. ayet:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ أِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلَ فَنُوبُوا إِلَى بَرِّكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَرِّكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

*“Mûsâ kavmine demişti ki: ‘Ey kavmim! Şüphesiz siz buzağayı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için yaratana tövbe edin de nefislerinizi öldürün. Öyle yapmanız yaratıcınızın katında sizin için daha iyidir; böylece Allah tövbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tövbeleri kabul eden ancak O’dur.’”*⁵⁷¹

“...Muhakkak ki o tevvâbtır, rahîmdir. Bu (ifade ayette geçen) ‘tevbe edin’ veya ‘Allah sizin tövbelerinizi kabul etmiştir’ ifadelerine dair bir açıklama ve beyandır.”⁵⁷² Yani

⁵⁶⁸ Topaloğlu, “Tevvâb”, 41/48-49.

⁵⁶⁹ el-Bakara 2/37.

⁵⁷⁰ Neseî, *Medârikü't-tenzil*, 1/82-83.

⁵⁷¹ el-Bakara 2/54.

⁵⁷² Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/262.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuş gibidir: O Allah tevvâb ve rahîm olduğuna göre artık siz de bu günahlarınızdan tevbe edin.

128. ayet:

رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Ey rabbimiz! Bizi sana teslim olanlardan eyle, soyumuzdan da sana teslim olacak bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster, tövbemizi kabul et. Şüphesiz tevbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin.”⁵⁷³

“...Şüphesiz tevbeleri kabul eden, merhameti bol olan yalnız sensin. Bu ifade, dua için bir sebep (Yani; ‘Bizim tevbemizi kabul et. Çünkü sen tevvâb ve rahîmsin’ anlamındadır) ve duaya icabetin daha fazla olmasını sağlayan bir husustur.”⁵⁷⁴ Yani Âlûsî’ye göre İbrahîm a.s. ve İsmail’in a.s. durumlarına uygun olarak Allah Teâlâ’nın bu iki esmâsını vesile kılarak tevbe ve niyazda bulunmuşlardır.

160. ayet:

إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنُّوا فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Ancak tövbe edenler, kendilerini düzeltenler ve gerçeği açıkça ifade edenler bunun dışındadır. İşte bunların tövbesini kabul edeceğim. Doğrusu ben tövbeleri kabul eden ve rahmeti bol olanım.”⁵⁷⁵ “...Doğrusu ben tövbeleri kabul eden ve rahmeti bol olanım’ kavlinin manası ‘Her tövbe edenin tövbesini kabul ederim’ demektir. Tevvâb kelimesi burada mübalağa ifade eder. Cenâb-ı Hak’kın hemen ardında rahîm lafzını getirmesinin manası, O’nun sorumlu olan kullarına merhamet edeceğine, (kitapta yazılı bulunan hükümleri gizlemek gibi) çok büyük kusurları olsa bile onların tövbelerini kabul edeceğine dikkat çekmek içindir.”⁵⁷⁶ Allah Teâlâ bir önceki ayette⁵⁷⁷ hidayetini gizleyen kullarına, kendisinin ve diğer lanet edicilerin lanet edeceğini buyurarak büyük bir tehditte bulunmuş, bu ayette ise bundan pişmanlık duyanlara tevvâb ve rahîm ismiyle merhamet edeceğini müjdelemiştir.

⁵⁷³ el-Bakara 2/128.

⁵⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/384.

⁵⁷⁵ el-Bakara 2/160.

⁵⁷⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/142.

⁵⁷⁷ “İndirdiğimiz açık delillerle hidayet bilgisini -kitapta onu insanlara apaçık göstermemizden sonra- gizleyenler yok mu, işte onlara hem Allah lânet eder hem de lânet okuyanlar lânet eder.” (el-Bakara 2/159).

Nisâ Suresi

16.ayet:

وَالَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَادُّوهُمَا فَإِنْ تَابَا وَأَصْلَحَا فَأَعْرِضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّابًا رَحِيمًا

"İçinizden bu çirkin fiili işleyen ikilinin canlarını yakın. Eğer tövbe eder, durumlarını düzeltirlerse artık onlara eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tövbeleri çok kabul eden, çok esirgeyendir."⁵⁷⁸

"Muhakkak ki Allah Teâlâ tevvâbtır, rahîmdir; (ayette zikri geçen zina suçunu işleyip) tövbe eden kişinin tövbesini kabul edip ona merhamet eder."⁵⁷⁹

64. ayet:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَحِيمًا

"Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik. Eğer onlar kendilerine kötülük ettiklerinde sana gelseler de Allah'tan bağışlanmayı dileselerdi, peygamber de onlar için mağfiret dileyeydi, elbette Allah'ı ziyadesiyle affedici ve esirgeyici bulurlardı."⁵⁸⁰

"Senin verdiğin hükme öfkelenmeleri sebebiyle nefislerine zulmetmelerine veya tâğûtun hükmüne başvurmalarına veya onlardan sadır olan tüm günahlara karşı O Mevlâ tevvâb ve rahîmdir."⁵⁸¹ Allah Teâlâ aynı sûrede 60⁵⁸², 61⁵⁸³, 62⁵⁸⁴ ve 63.⁵⁸⁵ ayetlerde şeytan, münafıklar ve onların hallerinden bahsetmiş, bu ayetin sonunda ise tüm bu yanlışlara düşseler de günahkar olanlara karşı Mevlâ'nın tevvâb ve rahîm olacağını buyurmuştur.

⁵⁷⁸ en-Nisâ 4/16.

⁵⁷⁹ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/341.

⁵⁸⁰ en-Nisâ 4/64.

⁵⁸¹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/693.

⁵⁸² "Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde tâğûtün önünde mahkemeleşmek istiyorlar. Şeytan da onları büsbütün saptırmanın yollarını arıyor."

⁵⁸³ "Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin' denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün."

⁵⁸⁴ "Öyleyse nasıl olur da önceden yapıp ettikleri yüzünden başlarına bir felâket gelince hemen 'Biz yalnızca iyilik etmek ve arayış bulmak istedik' diye yemin ederek sana gelirler!"

⁵⁸⁵ "Onlar, kalplerindeki Allah'ın bildiği kimselerdir. Onlara aldırma, kendilerine öğüt ver ve onlara durumları hakkında tesirli söz söyle."

34. VÂSİ‘ İSMİ (الواسع)

Sözlükte “bir nesne bir şeye geniş gelmek, onu içine alıp kapsamak; güç yetirmek” anlamlarındaki **se‘a (si‘a)** kökünden türeyen **vâsi‘** “bir şeyi içine alacak şekilde geniş olan; güç yetiren” demektir. Terim olarak “ilmi, rahmeti ve kudreti her şeyi kuşatan” diye tanımlanabilir. Lugat âlimleri kelimenin kökünden hareketle vâsi‘ ismine “her türlü isteğe karşı ihsan ve lutufkârlığı yeterli olan, ilmi her şeyi kuşatan, rızkı bütün yaratılmışlara yayılan ve rahmeti her şeyi kapsayan” mânası vermişlerdir.⁵⁸⁶ Halîmî’ye (öl. 403/1012) göre vâsi‘ güç yetirip bildiği şeyler çok olan, fazl-ı rahmeti çok olandır. Bu, onun noksanlık ve illetten beri olmasını ifade eder. Aynı zamanda hiçbir şeyin onu aciz bırakamayacağını, hiçbir şeyin ona gizli kalmayacağını ve rahmetinin her şeyi kuşattığını beyan etmedir.⁵⁸⁷

Tirmizî rivayetinde⁵⁸⁸ yer alan bu ism-i şerif Kur’ân-ı Kerîm’de bir esmâ-i hüsnâ olarak ya terkip halinde⁵⁸⁹ ya da izafet halinde⁵⁹⁰ bulunmaktadır. Hakîm isminden önce gelmek suretiyle yalnızca Nisâ suresinde yer alırken alîm ismiyle Bakara ve Âl-i İmrân suresinde beş ayette zikredilmektedir:

Vâsi‘ ve Alîm Esmâsı

Bakara Suresi 115. ayet:

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Doğu da Allah’ındır batı da. Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır. Şüphesiz Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”⁵⁹¹

“...Nihayetsiz olan mülkündeki fadl ve ihsanının azametinden, akılların aciz kaldığı ilminden (‘Doğu da batı da Allah’ındır’ demek sûretiyle) haber verince; tüm bunların kendi katında ne kadar küçük olduğunu belirterek şöyle buyurdu: ‘Muhakkak ki Allah vâsi‘dir, alîmdir...’⁵⁹²

“...Muhakkak ki Allah vâsi‘dir. Tüm eşyayı mülkiyet ve rahmet bakımından kuşat-

⁵⁸⁶ Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 22/324; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/184.

⁵⁸⁷ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Halîmî el-Cürcânî, *el-Minhâc fi şu‘abi'l-îmân* (Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 1/198.

⁵⁸⁸ Tirmizî, “Da’avât”, 87.

⁵⁸⁹ bk. Nûr 24/32, el-Mâide 5/54.

⁵⁹⁰ en-Necm 53/32.

⁵⁹¹ el-Bakara 2/115.

⁵⁹² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/124.

mıştır. İşte bu sebeple kible konusunda size genişlik tanımış, sizi zora sokmamıştır. O kulların maslahat ve işlerini ziyadesiyle bilendir. Bu cümle, -aynı ayetin- ilk kısmına ‘Doğu da Allah’ındır batı da’- veya ikinci kısmına dair (“Nereye dönerseniz Allah’ın zâtı oradadır”) bir açıklama ve önceki ayette⁵⁹³ bahsi geçen, Allah’ın mescitlerinden müminleri engelleyenlere karşı bir tehdittir.”⁵⁹⁴ Yani Allah Teâlâ vâsi’ olduğu için kible konusunda müminlere genişlik tanımıştır. Doğunun da batının da O’na ait olması, müminler nereye yönelirse yönelsin Mevlâ’nın orada olması, O’nun vâsi’ olmasının en büyük delillerindedir. Kafirler ve O’nun mescitlerinde ibadet edilmesine engel olanlar da O’ndan korkmalıdır. Çünkü O, her şeyi kuşatan ve onların her halini bilendir.

247. ayet:

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَتَىٰ يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ أَحَقُّ بِالْمُلْكِ مِنْهُ وَلَمْ يُؤْتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Peygamberleri onlara "Allah size Tâlût’u hükümdar olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyık iken ve ona servet bakımından bir zenginlik de verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?" dediler. Peygamber "Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı" dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilir.”⁵⁹⁵

“Onlar fakirliğinden ve nesebinin düşük oluşundan dolayı Tâlût’un böylesine bir mülke sahip oluşunu uzak görünce, Allah Teâlâ onlara bu şekilde cevap verdi...Dördüncü olarak O, fazlı geniş olandır. (Tâlût gibi) Bir fakire imkan verip onu zengin edebilir. Ayrıca mülke kimin lâyık olacağını da bilendir.”⁵⁹⁶

261. ayet:

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

⁵⁹³ “Allah’ın mescitlerinde O’nun adının anılmasına engel olan ve onların harap olması için çalışandan daha zalim kim olabilir? Aslında bunların oralara ancak korka korka girmeleri gerekir. Böyleleri için dünyada rezillik var, âhirette de onlar için büyük azap vardır.”

⁵⁹⁴ Âlûsî, Rûhu’l-me’ânî, 1/364.

⁵⁹⁵ el-Bakara 2/247.

⁵⁹⁶ Beyzâvî, Envârü’t-tenzil, 1/150.

“Mallarını Allah yolunda harcayanların örneği, her başağında yüz tanenin bulunduğu yedi adet başak çıkaran bir tohum tanesi gibidir. Allah dilediğine katlayarak verir, Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi bilmektedir.”⁵⁹⁷

“Bunun manası şudur; kulların infaklarına ve bunlara mukabil hak ettikleri şeyin özelliklerine göre, Allah’ın o kullara cömertlik ve ihsanlarda bulunup, onları mükafatlandırmaya olan kudreti son derece geniştir.”⁵⁹⁸

“Allah Teâlâ vâsi’dir; ihsanından fazla fazla vermek O’na zor gelmez. Alîmdir; infak edenin niyetini, infak ettiği miktarını ve O’nu nasıl elde ettiğini bilendir.”⁵⁹⁹

268.ayet:

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْرَةً مِّنْهُ وَقَصْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Şeytan içinize yoksulluk korkusu düşürür ve çirkin şeyler yapmanızı emreder. Allah ise kendinden bir bağışlama ve lutuf sözü vermektedir. Allah her şeyi kuşatmakta ve her şeyi bilmektedir.”⁶⁰⁰

“Yani O mağfireti geniş ve bol olan olup, sizi zengin etmeye ve infak ettiğiniz şeylerin yerine yenisini vermeye muktedir olandır. Alîmdir; infak ettiğiniz şeyler O’na gizli kalmaz. (Ayrıca) O, onların yerine yenisini verir.”⁶⁰¹ Allah Teâlâ müminleri infak etmeye bir teşvik ve yerlerine yenilerini vereceğine dair bir müjde olarak, fazlının geniş olduğunu vâsi’ esmâsıyla beyan etmiştir.”

Âl-i İmrân Suresi 73. ayet:

وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَنْ تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَنْ يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيْتُمْ أَوْ يُحَاجُّوْكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın.” De ki: “Doğru olan yol ancak Allah’ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi veya rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)?” De ki: “Kuşkusuz lutuf Allah’ın elindedir, onu dilediğine verir.” Allah (zâtında ve sıfatlarında) sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir.”⁶⁰²

⁵⁹⁷ el-Bakara 2/261.

⁵⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/40.

⁵⁹⁹ Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1/257.

⁶⁰⁰ el-Bakara 2/268.

⁶⁰¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/57.

⁶⁰² Âl-i mrân 3/73.

“Bu (ifadeler) manayı tekit eder. Çünkü O Mevlâ'nın vâsi' oluşu kemal-i kudrete delalet eder. O'nun alîm olması ise kemal-i ilmine delalet eder. Her şeye gücünün yetmesiyle artık istediği kula istediği kadar fazlı ihsanda bulunması sahih olur. Yine kemal-i ilmi sebebiyle tüm fiillerinin de hikmet ve isâbet üzere olması sahih hale gelir.”⁶⁰³ Allah Teâlâ ayet-i kerîmesinde vâsi' oluşuyla hidayeti dilediğine vereceğini, alîm oluşuyla da her verdiği fazlın hikmete binaen olacağını beyan buyurmuştur.

Vâsi' ve Hakîm Esmâsı

Nisâ Suresi 130. ayet:

وَأَنْ يَتَفَرَّقَا يُغْنِ اللَّهُ كُلًّا مِنْ سَعَتِهِ وَكَانَ اللَّهُ وَاسِعًا حَكِيمًا

*"Eğer karı koca ayrılırlarsa Allah bol rızkıdan onların ihtiyaçlarını giderir. Allah'ın lutfu geniştir, hikmeti sonsuzdur."*⁶⁰⁴

“ Yani (Allah), onu (erkeği) karısından daha hayırlısıyla ve daha hayırlı bir yaşantıyla rızıklandırır. Allah Teâlâ nikahı helal kılmakla vâsi'dir. Boşamaya (hükmedip) izin vermesiyle de hikmet sahibidir.”⁶⁰⁵ Mana kısaca şudur: Allah Teâlâ vâsi' yani bol lütuf ve ihsan sahibi olduğu için boşanma sonrası eşlere daha hayırlı kapılar açar. Kimi dinlerde olduğu gibi boşanmayı yasaklamayıp helal kılması sebebiyle de hakîmdir.

35. VEHHÂB İSMİ (الوهاب)

Vehhâb “karşılıksız vermek, bağışlamak, daha çok vermek” anlamındaki **vehb** (hibe) kökünden türemiş mübalağalı bir sıfattır. Esmâ-i hüsnâdan biri olarak “karşılık beklemeden bol bol veren” demektir.⁶⁰⁶ Vehb kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de yirmi beş yerde geçmekte, fiil kalıplarında olanlardan biri insana, biri Cebrâil'e (veya onun vasıtasıyla Allah'a), diğerleri Cenâb-ı Hakk'a nisbet edilmiş, yedi ayette, “Rabbim, rabbimiz lutfet, bağışla” (heb lî, heb lenâ) anlamında geçmektedir. İki yerde Allah'ın dilediğine kız evlâdı, dilediğine erkek çocuk verdiği ifade edilmekte, diğerlerinde O'nun peygamberlere yönelik lutufları anlatılmaktadır. Dua ve niyaz içeren emir sîgalarından birinde dinî ilimlerde derinleşmiş âlimlerin (râsîhîn), diğerlerinde peygamberlerin Cenâb-ı

⁶⁰³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/262.

⁶⁰⁴ en-Nisâ 4/130.

⁶⁰⁵ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/402.

⁶⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/231; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/803.

Hak'tan talepleri dile getirilmektedir.⁶⁰⁷ Esmâ-i hüsnânın insanla ilgili grubu içinde yer alan vehhâb ismi kerîm, mâni‘, muğnî, rahmân, rahîm, raûf ve rezzâk gibi isimlerle anlam yakınlığı içinde bulunur.⁶⁰⁸

Vehhâb ism-i şerifi Tirmizî ve İbn Mâce'nin esmâ-i hüsnâ listelerinde yer almaktadır.⁶⁰⁹ Sâd suresi 35. ayette yalın halde, 9. ayette ise *azîz* isminden sonra yer almaktadır. Diğer üç surede geçmezken Âl-i İmrân suresinde diğer esmâ bulunmadan zikredilip ayetle olan bağlantısı şu şekildedir:

Âl-i İmrân Suresi 8. ayet:

رَبَّنَا لَا تُزِغْ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ

“Rabbimiz! Bizi doğru yola erıştirdikten sonra kalplerimizi saptırma, bize tarafından bir rahmet bağışla. Şüphesiz ki lutfu bol olan yalnız sensin.”⁶¹⁰

“ Harâllî şöyle dedi: ‘(Bir önceki ayette⁶¹¹ bulunan) Ledünnî iş, yani müteşabih ayetlere vakıf olma, mahlukatın fitrat ve cibilliyetinde bulunmayıp, yalnız inayeti sebebiyle Allah Teâlâ'nın bir bağış olunca, Allah Teâlâ ayet-i kerîmeyi ‘Hiç kuşku yok, lutfu bol olan yalnız sensin’ ifadesiyle sona erdirdi.’...’⁶¹² Yani müteşabihatın bilgisi ancak Allah Teâlâ'nın fazl-ı keremiyle bilinebilir.

36. VEKÎL İSMİ (الوكيل)

“İşinin görülmesini başkasına havale etmek” anlamındaki **vekl** (vükûl) kökünden türeyen vekîl “işin havale edildiği kimse” demektir. Terim olarak “bütün yaratıkların işlerinin görülmesinde güvenilip dayanılan, bu konuda tam yeterli olan varlık” mânasına gelir.⁶¹³ Vekîl on dört ayette zât-ı ilâhiyyeyi nitelendirmekte, O'nun güvenilecek en güzel varlık olduğu, kendisine güvenen kimseyi koruduğu ve her şeyi gördüğü ifade edilmektedir. Vekîl ayrıca on civarındaki ayette Rasûlullah'a s.a.v. nisbet edilerek onun insanlara karşı

⁶⁰⁷ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 389.

⁶⁰⁸ Topaloğlu, “Vehhâb”, 42/610-611.

⁶⁰⁹ Tirmizî, “Da'avât”, 87; İbn Mâce, “Du'â”, 10.

⁶¹⁰ Âl-i İmrân 3/8.

⁶¹¹ “...Halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir; bir de ilimde yüksek pâyeye erişenler. Derler ki: Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır. (Bu inceliği) yalnız akıselim sahipleri düşünüp anlar.” (Âl-i İmrân 3/8).

⁶¹² Harâllî, *Türâs-ü Ebi'l-Hasen*, 517.

⁶¹³ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/221; Beyhakî, *el-esmâ ve's-sıfât*, 1/241.

zor kullanacak ya da insanların kötü davranışlarına kefil olacak bir karakterde yaratılmadığı anlatılmaktadır.⁶¹⁴ Âlimler vekîl kelimesini “kâfi, kendisine sığınan kimseyi korumada ve meşrû talebini yerine getirmede yeterli” şeklinde mânalandırmış olup, vekîl ismi hasîb, hafîz, rezzâk, velî gibi isimlerle anlam yakınlığı içinde bulunmuştur.⁶¹⁵

Vekîl ismi Tirmizî ve İbn Mâce'nin esmâ-i hüsnâ listelerinde yer almış⁶¹⁶, Kur'ân-ı Kerîm'de ise birçok ayette Efendimiz'in s.a.v. iman etmeyenlere karşı vekil olmadığına dair vurgu varken⁶¹⁷ çoğu yerde “vekil olma” vasfı Allah Teâlâ'ya atfedilmiştir. Âl-i İmrân ve Nisâ suresinde zikri geçen örnekleri şunlardır:

Âl-i İmrân Suresi 173. ayet:

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ

*"Birtakım insanlar onlara, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun" dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" diye cevap verdiler."*⁶¹⁸

İbnü'l-Enbârî'den nakille Ebû Hayyân'a göre buradaki vekil, “rab” manasındadır. Nasıl kahrî ismi Allah'ın esmâsından biriye bu da böyledir. Veya vekîlin manası, işlerin kendisine vekalet edildiği, velî-hafîz manasına rücû eden bir isimdir.⁶¹⁹

Rivayete göre; Hz. Peygamber'in s.a.v. kumandasındaki müslümanlar, Uhud Savaşı'nın ardından çekilip giden düşmanı takip etmek üzere Hamrâülesed'e kadar gelmişlerdi. Kureyş ordusu kumandanı Ebû Süfyân Revhâ'da bulunduğu sırada müslümanların üzerine tekrar saldırıp onları imha etmek için plan hazırlarken müslümanların kalabalık bir kuvvet halinde Hamrâülesed'e geldiklerini haber alınca, planından vazgeçti. Bu esnada oradan geçmekte olan bir kervanın adamlarına, “Muhammed'e rastlarsanız ona, kendilerini toptan yok edeceğimizi söyleyiniz” diyerek psikolojik savaş yöntemiyle müslümanları korkutmak istedi. Bu söz Hz. Peygamber'le s.a.v. birlikte müslümanlara ulaştığında onlar, “HasbünAllahü ve ni'me'l-vekîl” (Allah bize

⁶¹⁴ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 762-763.

⁶¹⁵ Topaloğlu, “Vekîl”, 43/9-10.

⁶¹⁶ Tirmizî, “Da'avât”, 87; İbn Mâce, “Du'â”, 10.

⁶¹⁷ Örneğin; eş-Şûrâ 42/6, ez-Zümer 39/41, el-İsrâ 17/54.

⁶¹⁸ Âl-i İmrân; 3/173.

⁶¹⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 3/438; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1-442.

yeter, O ne güzel vekildir) dediler.⁶²⁰ Bu olay üzerine ayet-i kerime nazil olmuş, böylece bu ayet ile her türlü olumsuzluğa rağmen müslümanların Allah ve Resûlü'ne olan imanlarını, güvenleri ve kararlılıkları ortaya çıkmıştır. Zira onların vekili, velîsi ve koruyucusu Allah Teâlâdır.

Nisâ Suresi

81. ayet:

وَيَقُولُونَ طَاعَةٌ فَإِذَا بَرَزُوا مِنْ عِنْدِكَ بَيَّتَ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي تَقُولُ وَاللَّهُ يَكْتُبُ مَا يُبَيِّنُونَ فَأَعْرَضَ عَنْهُمْ
وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

"İşimiz itaat' diyorlar, yanından ayrılınca da içlerinden bir grup, içinden, senin söylediğinin tersini kuruyor, Allah da onların içlerinden kurduklarını kaydediyor. Sen de bunlardan yüz çevir ve Allah'a güven ve Allah'a güven, (güvenilecek)

vekil olarak Allah yeter."⁶²¹

"Onlar hakkında Allah'a tevekkül et. Zira Allah onların (80. ayet⁶²² sonunda ve bu ayetin başında bahsi geçen münafıkların) zararlarına karşı sana kafi gelir. İslâm güçlenince senin için onlardan intikam alır. Allah kendisine tevekkül eden kişiye vekil olarak yeter."⁶²³

132. ayet:

وَاللَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

"Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Güvenmek için Allah yeter."⁶²⁴

"Bu (ifadeler) şu manaya gelir: Allah Teâlâ hem yok etmeye hem de var etmeye kadir olandır."⁶²⁵ Yüce Allah 133. ayetteki 'O isterse -ey insanlar!- sizi toptan yok eder' ifadesine binaen tüm kainatı yerle bir edip tekrar inşa etmeye gücü yetendir. Yine 132. ayetteki 'Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır' ifadesine binaen ise; tam bir mülkiyete sahip olmasının gereği olarak vekildir; kullarının işlerini üstlenendir.

⁶²⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/169.

⁶²¹ en-Nisâ 4/81.

⁶²² "Resûlullah'a itaat eden Allah'a itaat etmiş olur, yüz çevirenlere gelince seni onlara bekçi olarak göndermedik."

⁶²³ Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/377.

⁶²⁴ en-Nisâ 4/132.

⁶²⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/239.

171. ayet:

هَلْ الْكِتَابِ لَا تَعْلَمُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ
الْقِيَامَةِ إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ انْتَهَى خَيْرًا لَكُمْ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ
لَهُ وَلَدٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَكَفَى بِاللَّهِ وَكِيلًا

"Ey Ehl-i kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçek olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih ancak Allah'ın elçisidir, Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı kelimesidir ve O'ndan bir ruhtur. Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin, "üçtür" demeyin, bundan vazgeçin; hakkınızda hayırlı olan budur. Allah ancak bir tek ilâhtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir, göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Güvenmek ve dayanmak için Allah yeter."⁶²⁶ "Bu ifadenin anlamı şudur: Allah Teâlâ mahlukatın işlerini yönetme ve yarattığı varlıkları hıfz etme konusunda kafidir. Dolayısıyla O'nunla beraber başka bir ilahın olduğunu söylemeye ihtiyaç yoktur."⁶²⁷

"Bu ifade başka bir delile işarettir. Çünkü vekil, hafız manasındadır. Allah Teâlâ hıfz etme konusunda tek ve biricik olunca çocuğa ihtiyaç duymaz. Çocuk, hayatı esnasında babasına yardım eder. Babası vefat edince de onun makamına geçer. Allah Teâlâ ise tüm bunlardan münezzehtir. Akli olarak O'nun çocuk edineceği düşünülemez. Bu iftiranın O'na atılması ancak ahmaklık ve cahillik sebebiyledir."⁶²⁸ Görüldüğü üzere hem Râzî hem de Âlûsî vekil ismini, hafız ismiyle tevil etmişler, Allah Teâlâ'nın evlat edinmekten beri olduğunu söylemişlerdir.

37. VELÎ İSMİ (الولي)

"Bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak" anlamındaki **vely** ile "birinin işini üstlenmek; bir ülkeyi yönetmek; yardım etmek, sevmek" mânalarındaki **velayet** (vilayet) kökünden türeyen velî "yardımcı, dost" demektir.⁶²⁹ Kur'ân-ı Kerîm'de yirmiye aşkın ayette (bir yerde "vâlî") Allah'a nisbet edilerek O'nun müminlerin dostu, koruyucusu olduğu bildirilmekte, bunların bir kısmında peygamberlerin ve müminlerin Allah'ı velî edindikleri belirtilmektedir. Bir kısmında ise velî kelimesinin yanında "nasîr" (yardımcı), ayrıca "şefî", "vâkî" (koruyan) sıfatları yer

⁶²⁶ en-Nisâ 4/171.

⁶²⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 11/272.

⁶²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 3/211.

⁶²⁹ Beyhakî, *el-esmâ ve's-sıfât*, 1/172; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 15/406.

almaktadır.⁶³⁰ İslam alimleri velîye “yardımcı”, “en yakın, en münasip”, vb. anlamlar yüklemiş olup, bu ismin esmâ-i hüsnâdan hafîz, hasîb, nasîr, rahmân, rezzâk, vedûd ve vekîl isimleriyle anlam yakınlığı içinde bulunduğunu belirtmişlerdir.⁶³¹

Velî ile vâlî isimleri Tirmizî ve İbn Mâce'nin esmâ-i hüsnâ listelerinde⁶³² yer almakla beraber Allah'a ait bir özellik olarak yalın halde Âl-i İmrân suresinde iki kez, nasîr ismiyle ise Bakara suresinde iki, Nisâ suresinde üç kez zikredilmiştir:

Âl-i İmrân Suresi 68. ayet:

إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ

“Doğrusu insanların İbrâhim’e en yakın olanı, ona tâbi olanlar, şu Peygamber (Hz. Muhammed) ve iman edenlerdir. Allah da müminlerin dostudur.”⁶³³

“Allah Teâlâ şöyle buyurmuş gibidir: Allah Teâlâ müminlerin yani Muhammed’in s.a.v. nübüvvetini ve O’nun Allah katından getirdiklerini tasdik edenlerin -değişik din ve milletlerden kendilerine muhalefet edenlere karşı- yardımcıdır.”⁶³⁴ İbrahim a.s. Allah Teâlâ ona Halîlim (dostum) buyurduğu için Halîlullah veya Halîlürrahmân olarak bilinir. İbrahim a.s., Peygamber Efendimiz’in s.a.v. dedelerindedir. Çünkü ilk oğlu İsmail a.s. Arapların, ikinci oğlu İshak a.s. da İsrailoğulları’nın cediti yâni dedesidir. Önceki ayette (*“İbrâhim ne yahudi ne hristiyan idi; bilâkis o, tek Allah’a inanıp boyun eğmiş birisiydi, müşriklerden de değildi”* Âl-i İmrân 3/67) yahudi ve hristiyanların İbrahim’in a.s. yahudi veya hristiyan olduğuna dair iftiralarına cevap verilmiş; bu ayette de O’na en yakın olanların Hz. Peygamber s.a.v. ve ümmeti olduğuna dikkat çekilmiştir. Böylece Taberi velî ismini direkt ayetin başı ile ilişkilendirmiş ve nübüvvet hususunda habibinin de müminlerin de dostu olduğunu buyurmuştur.

122. ayet:

إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

⁶³⁰ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, 766.

⁶³¹ Topaloğlu, “Velî”, 43/24-25.

⁶³² Tirmizî, “Da‘avât”, 87; İbn Mâce, “Du‘â”, 10.

⁶³³ Âl-i İmrân 3/68.

⁶³⁴ Taberî, *Câmi‘u’l-beyân*, 6/497.

“O zaman sizden iki bölük, Allah onların velisi olduğu halde bozulup çekilmeye yüz tutmuştu; müminler yalnız Allah’a güvensinler.”⁶³⁵

Rivayete göre Bedir Gazvesi’nde ensardan Benî Seleme ve Benî Hârise bir ara dağılmaya yüz tutmuş; Allah Teâlâ da bu olayı 122. ayette haber vermişti. İbn Âşûr’a göre Allah eğer yapsalar şakîlerden olmalarına sebebiyet verecek olan bu şeytanî isteğe karşı onların velisidir, yardımcısıdır. Allah’ın bu iki taifeye olan yardımı ile onlar bu fiiliyattan korunmuşlardır.⁶³⁶

Velî ve Nasîr Esmâsı

Bakara Suresi 107. ayet:

لَمْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

“Yine bilmez misin ki göklerin ve yerin mülkiyet ve hükümranlığı yalnız Allah’ındır. Sizin için Allah’tan başka ne bir dost ne de yardımcı vardır.”⁶³⁷

Bu ayetin tefsirinde İ. Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) velî ve nasîr isminin birbirinden farklı manalara geldiğini belirtmiş, ayeti kerimenin bu ifade ile sonlandırılma hikmetinin “başkasının değil de yalnız Allah’ın müminlerin gerçek velisi ve yardımcısı olacağını belirterek müminlerin kalplerini teskin etme” olduğunu vurgulamıştır.⁶³⁸

Şevkânî (öl. 1250/1834) ise “O Mevla kullarının işlerini ve kendisiyle ibadet ettikleri hükümlerde bulunan faydaları, şariat olarak koyduğu tüm emirleri bilendir. Bu ahkam ise hal, vakit ve şahıslara göre değişiklik gösterir. İşte bu (106. ayette zikri geçen nesh konusu) ancak kendisinden başka ne velî ne yardımcının olmadığı Allah’ın işidir.”⁶³⁹ diyerek bu iki esmâyı ayetin evvelindeki nesh konusuyla bağdaştırmış, nesh gibi kudret ve hikmetle dolu bir hükmün ancak Allah’ın emri ile vaki olacağını belirtmiştir.

⁶³⁵ Âl-i İmrân 3/122.

⁶³⁶ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr*, 4/70.

⁶³⁷ el-Bakara 2/107.

⁶³⁸ İsmâil Hakkı b. Mustafa el-İstanbulî el-Hanefî el-Celvetî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 2/127.

⁶³⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî es-San'ânî el-Yemenî, *Fethu'l-kadîr* (Dâr-u İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib: Dımaşk-Beyrut, 1414), 1/148.

120. ayet:

وَأَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودَ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ اتَّبَعْتَهُمْ لَهَوَاءَ هُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ

"Sen onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır. De ki: "Asıl doğru yol ancak Allah'ın yoludur." Eğer sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır."⁶⁴⁰

İbn Kesîr'e (öl. 774/1374) göre bu ayette Ku'rân ve sünnetten bilgiye sahip olduktan sonra yahudi ve hristiyanların yoluna tabi olan ümmet için tehdit ve pek şiddetli bir vaid vardır. Hitap her ne kadar peygambere olsa da emir ümmetinedir.⁶⁴¹

Bikâî ise ne dost ne de yardımcı bulamayacakları beyan edilen grubun, Müslüman olduktan sonra hala yahudi ve hristiyanlardan yardım isteyen, onlarla dostluk kuran münafıklar olduğunu zikretmiş, Allah Teâlâ'nın ayeti bu sebeple tehdit ile sonlandırdığına dikkat çekmiştir.⁶⁴² Mümin en ufak bir hareketle olsa dahi yahudi ve hristiyanlara benzememelidir. Bu vb. ayetler müminlere hep bunu hatırlatmaktadır.

Nisâ Suresi

45. ayet:

وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِأَعْدَانِكُمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَلِيًّا وَكَفَىٰ بِاللَّهِ نَصِيرًا

"Allah düşmanlarınızı daha iyi bilir. Gerçek bir dost (velî) olarak Allah yeter, bir yardımcı olarak da Allah kâfidir."⁶⁴³

" Fayda verme konusunda velî olarak Allah kafidir. Dolayısıyla onlara (Yahudilere) değil de Allah'a güvenin. Veyahut onlara aldırış etmeyin. Zira Allah Teâlâ onlara karşı size yardım edip hilelerine kafî gelendir."⁶⁴⁴ Allah Teâlâ 44. ayette "Kendilerine kitaptan nasip verilenleri görmüyor musun? Sapkınlığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan çıkmanızı

⁶⁴⁰ el-Bakara 2/120.

⁶⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/402.

⁶⁴² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/142.

⁶⁴³ en-Nisâ 4/45.

⁶⁴⁴ Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/361.

istiyorlar” şeklinde zikri geçen hem sapkınlığa düşüp hem de müminlerin de sapmasını arzulayan yahudilere karşı onlara yeteceğini bu ayette bir kez daha zikretmiştir.

123. ayet:

لَيْسَ بِأَمَانِيكُمْ وَلَا أَمَانِي أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَى بِهِ وَلَا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

"Ne sizin kuruntularınız, ne de Ehl-i kitabın kuruntuları... Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür ve kendisi için Allah'tan başka bir dost da bir yardımcı da bulamaz."⁶⁴⁵

Bazı Ehl-i kitap gruplarıyla bir kısım müslümanlar veya müşrik Araplar, boş kuruntulara, delilsiz, dayanaksız kanaatlere kapılarak Allah'ın kendilerine farklı muamele edeceğini, günah işleseler bile âhirette cezalandırmayacağını iddia etmişlerdir. Ayetler bu gibi boş sözleri ve kuruntuları reddettikten sonra şu hükmü koymaktadır: Dünya hayatında emek, çaba geçerlidir. Kötülük eden cezasını görür, hakça bir düzende kimse onu koruyamaz. Allahtan başka ne velî ne dost bulur.

Sa'lebî'ye (öl. 427/1035) göre; eğer Allah Teâlâ'nın "Onun için Allahtan başka velîsi ve yardımcısı yoktur" ibaresi olmasaydı bu ifade kafirler için olurdu. Zira kıyamet günü kimin velîsi ve dostu yoksa o kafir demektir. Allah Teâlâ müminlere iki dünyada da "Elbette biz, hem dünya hayatında hem de şahitlerin hazır bulunacağı günde elçilerimize ve inanmış kişilere yardım ederiz" (el-Mü'min 40/51) ayetiyle yardımını garantilemiştir.⁶⁴⁶ Kurtubî'ye (öl. 671/1273) göre ise bu "kendisine dost, yardımcı olmayan" gruba iyi-kötü, düşman-dost, mümin-kafir hepsi dahil olmuştur.⁶⁴⁷

173. ayet:

فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَيَزِيدُهُمْ مِنْ فَضْلِهِ وَأَمَّا الَّذِينَ اسْتَنكَفُوا وَاسْتَكْبَرُوا فَيُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا وَلَا يَجِدُونَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا

⁶⁴⁵ en-Nisâ 4/123.

⁶⁴⁶ Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsiri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002), 3/391.

⁶⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: Dâr-u'l-Kütübî'l-Misriyye, 1384/1964), 5/397.

"İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara Allah ecirlerini tam olarak verecek ve lutfundan onlara daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çevirenlere ve kibirlenenlere gelince, onlara acı bir şekilde azap edecektir; bunlar kendileri için Allah'tan başka ne bir dost ne de bir yardımcı bulabileceklerdir."⁶⁴⁸

Ebû Hayyân'a göre bu ifade, kibir ve gurur yüzünden Allah'a ibadeti terk eden herkes için şiddetli bir tehdittir.⁶⁴⁹ İbn Atıyye'ye (öl. 541/1147) göre ise bu ibadetten yüz çevirme ancak peygamberlere hakkıyla ittiba etmemeleri sebebiyle kafirler hakkındadır. Nitekim Huyey b. Ahtâb ve kardeşi, Ebû Cehil ve diğer kafirler Peygamberimiz'e s.a.v. böylece itaat etmemişlerdi.⁶⁵⁰

Müşrikler, "Melekler Allah'ın kızlarıdır" diyorlar⁶⁵¹, hıristiyanlar da İsâ Mesîh'in Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürüyorlardı. Gerçekte olan ise, gerek meleklerin ve gerekse Hz. İsâ'nın a.s. Allah'a kulluk ve ibadet ettikleridir. Melekler bunun için var edilmişlerdir, Hz. İsâ'nın Allah'a kulluk ve ibadetle ömrünü geçirdiği ise yalnızca Kur'an'ın nakli ile değil, İncil'deki açıklamalarıyla da sabittir. Melekler ve Hz. İsâ a.s. Allah'a ibadet ettiklerine göre bunların ne tanrı ne de O'nun oğlu veya kızı olmaları mümkündür. Allah'a ibadetten geri duranların cezası ise –günahları ölçüsünde– ağır ve şiddetli olacak, ayrıca Allah'tan başka ne bir dost ne de yardımcı bulabileceklerdir.

38-39. ZÛ FAZL ve ZÛ'L-FAZL ESMÂSİ (ذو فضل- ذو الفضل)

ذو ; iyelik, sahiplik manasında olup, "zû" kullanarak bir şeyi vasfetmek Araplara göre "...sahibi" demekten daha şerefli bir ifadedir.⁶⁵² Artmak, fazlaşmak; meziyet sahibi ve üstün olmak" anlamlarında masdar olan **fazl** kelimesi "fazlalık (eksikliğin zıddı), isteyerek yapılan iyilik, lutuf ve ihsan, sevabı çok olan iş" mânalarında isim olarak da kullanılır.⁶⁵³ Halîmî ve Beyhakî'ye göre *Allah'ın büyük fazl sahibi* oluşu, O'nun mun'im oluşunu ifade eder.⁶⁵⁴ Allah mutlak nimet verendir. Ancak bu nimetler ayetin bağlamına

⁶⁴⁸ en-Nisâ 4/173.

⁶⁴⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 4/148.

⁶⁵⁰ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdîrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî (İbn Atıyye), *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsiri'l-kitâbi'l-'azîz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422), 2/141.

⁶⁵¹ en-Nahl 16/57.

⁶⁵² Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 1/546.

⁶⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/524; Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, 30/171.

⁶⁵⁴ Halîmî, *el-Minhâc*, 1/208; Beyhakî, *el-esmâ ve's-sıfât*, 1/214.

göre değişiklik arz eder. Örneğin; Bakara suresi 105. ayette bu nimet nübüvvetin ihsanı iken, Âl-i İmrân 155. ayette Allah'ın affı ve mağfiretidir.⁶⁵⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de 104 yerde geçen fazl ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin büyük bir kısmı Allah'ın genel olarak varlıklar âlemine, bütün insanlara, inananlara ve özel olarak da Muhammed s.a.v. ümmetine, ayrıca belli kişi veya zümrelere karşı maddî ve mânevî lutuf ve cömertliğini ifade eder. Bu arada, “Allah büyük fazl sahibidir” ifadesi birçok ayette tekrar edilir. Kur'an'a göre, “Fazl Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir”⁶⁵⁶, “Allah sana bir hayır dilerse O'nun fazlına engel olabilecek bir kimse yoktur.”⁶⁵⁷ Çeşitli ayetlerde dünya ve âhiret mutluluğu, cennet ve cennet nimetleri, Allah'ın bazı günahkârları hemen cezalandırmaması, azaplarını hafifletmesi, günahlarını bağışlaması, hüsrandan koruması, bilmediğini öğretmesi, hidayete erdirmesi, hayırlara fazlasıyla sevap vermesi, iman, İslâm, vahiy, peygamberlik, şefaât gibi Allah'ın insanlığa büyük lutuf ve ihsanları fazl kelimesinin kapsamı içerisinde gösterilmiştir. Kur'an'da çeşitli varlık ve imkânlar da fazl kapsamında gösterilir. Buna göre Allah'ın insanların geçimi ve barınması için yaratmış olduğu nesnelere, ticaret, kazanç, zenginlik, fetih, zafer ve ganimet gibi dünyevî imkânlar Allah'ın lutuflarındandır.⁶⁵⁸ Bu vasıf, ilk dört sure bakımından Bakara ve Âl-i İmrân surelerinde üçer kez olmak üzere toplam altı kez zikredilmektedir:

Bakara Suresi 105. ayet:

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ تَوَالِفُضُّ الْعَظِيمِ

“Ehl-i kitap'tan kâfirler ve putperestler rabbinizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lutuf sahibidir.”⁶⁵⁹

“Bu ayette nübüvvetin bahşedilmesinin pek büyük ihsanlardan olduğunu bildirme vardır.”⁶⁶⁰ Allah Teâlâ ayetin evvelinde kafir ve müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm'in

⁶⁵⁵ “Ehl-i kitap'tan kâfirler ve putperestler rabbinizden size iyi bir şey indirilmesini istemezler. Halbuki Allah rahmetini ancak dilediğine tahsis eder. Allah büyük lutuf sahibidir” (el-Bakara 2/105), “...Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lutufkârdır” (Âl-i İmrân 3/152).

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân 3/73; el-Hadîd 57/29.

⁶⁵⁷ Yûnus 10/107.

⁶⁵⁸ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, 520-521.

⁶⁵⁹ el-Bakara 2/105.

⁶⁶⁰ Neseфі, *Medârikü't-tenzîl*, 1/118.

indirilmesini istemediklerini buyurduktan sonra zatının pek ihsan sahibi olup bunun Allah katından bir lutuf olduğunu beyan etmiştir. İlk bakışta ayette kafirlerden bahsedilip sonrasında Allah'ın rahmeti ve fazlının zikredilmesi, birbiriyle tezat teşkil etmiş gözükse de; hayrın yani nübüvvetin bahşedilmesinin, aslında bu rahmet ve fazlın yansıması olduğu böylece anlaşılmış olur.

243. ayet:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَنُوفِضُ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ

"Sayıca binleri buldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıkanları görmedin mi? Bunun üzerine Allah onlara "ölün!" dedi. Sonra kendilerine hayat verdi. Şüphesiz Allah'ın insanlar üzerinde büyük lutufları vardır ama insanların çoğu şükretmezler."⁶⁶¹

Ayette zikri geçen ölüm korkusuyla sayıları binleri bulsa da yurtlarından çıkanların canlarını alıp sonradan onları diriltmesi, hidayet yolunu göstermek, dalalet yollarından sakındırmak vb. dünyada ve ahirette onlara bahşettiği nimetler sebebiyle Allah Teâlâ mahlukatına karşı çok fazl ve ihsan sahibidir. Nitekim diriltelen kişileri, öğüt alsınlar diye diğer mahlukatına bir vaaz ve örnek haline getirmiştir.⁶⁶²

İbn Âşûr'a göre ise; ölüp diriltelen topluluğun kim olduğu tartışmalıdır. Bu İsrâiloğulları'ndan bir grup da olabilir. "Allah'ın insanlar üzerinde büyük lutufları vardır" ifadesi ise "Sonra kendilerine hayat verdi" ifadesine dair bir ta'lil cümlesidir. (Yani Allah'ın fazl ve ihsanı sebebiyle onlar ölümlerinden sonra diriltilmişlerdir) Asıl maksad; müminlerin kalplerine tüm işlerinde Allah'a dayanma ve güvenme duygusunu yaymaktır ki; sonrasında onlar da Allah'ın verdikleri nimetlere karşı O'na şükretsinsinler. Sonuç itibarıyla O, onlar üzerindeki ihsanını arttırıp zor olanı onlara kolay edendir.⁶⁶³

251. ayet:

فَهَزَمُوهُمْ بِأَذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَآتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ نُوفِضُ عَلَى الْعَالَمِينَ

⁶⁶¹ el-Bakara 2/243.

⁶⁶² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/278.

⁶⁶³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 2/480.

"Sonunda Allah'ın izniyle onları yendiler, Dâvûd da Câlût'u öldürdü ve Allah ona hükümranlık ve hikmet verdi, ona dilediği şeyleri öğretti. Eğer Allah'ın, insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemesi olmasaydı yeryüzünde düzen bozulurdu. Fakat Allah'ın âlemler için büyük lutufları vardır."⁶⁶⁴

Ayet-i kerimede Allah Teâlâ Câlût'un nezdinde aslında yeryüzünde fesat ehline fırsat vermediğini, aksi halde Allah'ın koyduğu düzenin bozulacağını, yeryüzünün harap olacağını beyan etmiştir. Sâbûnî'ye göre Allah Teâlâ şerrin yeryüzünde hakim olmasına engel olması sebebiyle bütün âlemlere fazl ve in'amını göstermiştir.⁶⁶⁵ İbn Kesîr'e göre ise ayette geçen "fazl"dan kasıt Allah'ın rahmeti ve iyiliğidir. Allah Teâlâ kullarına olan rahmeti gereği kiminin kötülüğüne diğeriyle engel olur.

"İnsanların birbirini engellemesi" burada, Tâlût ve Dâvûd'un, Filistinliler'in zulmünü engellemelerine denk düşmektedir, ancak "Allah insanların bir kısmı ile diğer kısmını engellemeseydi yeryüzünde düzen bozulurdu" kuralı hem fertler hem topluluklar için, her zaman ve mekânda geçerlidir.

Âl-i İmrân Suresi

74. ayet:

يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

"Rahmetini dilediğine özgü kılar. Allah büyük lutf sahibidir."⁶⁶⁶

"Bu ifade bir önceki sözü⁶⁶⁷ adeta tekit etmiş gibidir. Bu iki ayetin (73 ve 74. ayetler) toplamından şu sonuç ortaya çıkar: Allah Teâlâ'nın kullarını azîz edip onlara ikramda bulunmasının mertebeleri sonsuzdur. O'nun nimet vermesi ve ikramını belli derece ve şahıslara has kabul etmek, Allah'ın kudret ve hikmetinin sonsuz oluşunu bilmemek demektir."⁶⁶⁸ Bu ayette esmânın, ayeti tekit etme vasfını görmekteyiz. Zira Allah Teâlâ her iki ayette de fadl sahibi oluşunu tekrar etmiştir.

⁶⁶⁴ el-Bakara 2/251.

⁶⁶⁵ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr* (Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997), 1/143.

⁶⁶⁶ Âl-i İmrân 3/74.

⁶⁶⁷ "Ve kendi dininize uyanlardan başka hiç kimseye inanmayın. De ki: 'Doğru olan yol ancak Allah'ın gösterdiği yoldur. Birine, size verilenin benzeri veriliyor diye mi veya rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirecekler diye mi (böyle davranıyorsunuz)?' De ki: 'Kuşkusuz lutf Allah'ın elindedir, onu dilediğine verir.' Allah (zâtında ve sıfatlarında) sınırsızdır ve her şeyi bilmektedir" (Âl-i İmrân 3/73).

⁶⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/262.

152. ayet:

وَلَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ وَعْدَهُ إِذْ تَحُسُّوهُم بِأُذُنَيْهِ حَتَّىٰ إِذَا فَشِلْتُمْ وَتَنَزَّ عُنُقُكُمْ فِي الْأَمْرِ وَعَصَيْتُمْ مِمَّنْ بَعْدَ مَا أَرَاكُمْ مَا تُحِبُّونَ
مِنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الدُّنْيَا وَمَنْكُمْ مَنْ يُرِيدُ الْآخِرَةَ ثُمَّ صَرَفَكُمْ عَنْهُمْ لِيَبْتَلِيَكُمْ وَلَقَدْ عَفَا عَنْكُمْ وَاللَّهُ نُورُ فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ

"Andolsun ki Allah size verdiği sözü yerine getirdi. Hatırlayın ki O'nun izniyle kâfirleri öldürüyordunuz, ama Allah size istediğiniz zaferi gösterdikten sonra gevşediniz, emre itaat hususunda birbirinizle tartıştınız ve emre aykırı hareket ettiniz; içinizden kimi dünyayı istiyordu, kiminiz de âhireti istiyordunuz; derken Allah denemek için onların karşısında sizi bozguna uğrattı. Sonunda yine de sizi bağışladı. Allah müminlere karşı lutufkârdır."⁶⁶⁹

"Bu ifade, daha önce -126.⁶⁷⁰ ve 150.⁶⁷¹ ayetlerde zikri- geçen ilahi yardım ve -aynı ayette bulunan 'Sonunda yine de sizi bağışladı' lafzına binaen- günahları affetme ile alakalıdır."⁶⁷² Yani ilgili ayetlerde bulunan Allah'ın yardımını ve affi, O'nun ne kadar fazl ve ihsan sahibi olduğunu gösteren delillerdir.

174. ayet:

فَانْقَلَبُوا بِنِعْمَةِ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ وَاللَّهُ نُورُ فَضْلٍ عَظِيمٍ

"Bunun üzerine Allah'ın lutuf ve keremiyle kendilerine hiçbir fenalık dokunmadan geri döndüler. Allah'ın rızasına da uymuş oldular. Allah büyük lutuf sahibidir."⁶⁷³

"Bazı müfessirler demiştir ki; bu ifade 'Onlar (173. ayette⁶⁷⁴ bahsi geçen savaştan ve insanların korkutmasından çekinmeyen müminler) Rasûlullâh'a itaat konusunda Allah'ın rızasına uydular. Allah da lutuf ve inayetiyle, onları işlerinde muvaffak kıldı.' manasındadır. Bu ifadede savaşa katılmayanların içlerine bir nedamet verme ve savaşa çıkanların elde ettikleri şeylerden onları mahrum etme sebebiyle hatalarını ortaya koyma vardır."⁶⁷⁵

⁶⁶⁹ Âl-i İmrân 3/152.

⁶⁷⁰ "Allah bunu, sırf size bir müjde olsun ve bununla kalpleriniz yatışsın diye yapmıştır. Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir."

⁶⁷¹ "Oysa sizin mevlânız (koruyup kollayanınız) Allah'tır ve O, yardımcıların en iyisidir."

⁶⁷² Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 9/389.

⁶⁷³ Âl-i İmrân 3/174.

⁶⁷⁴ "Birtakım insanlar onlara, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun" dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" diye cevap verdiler."

⁶⁷⁵ Râzî, Mefâtihu'l-gayb, 9/434.

40. ZÜ'NTİKÂM İSMİ (ذو انتقام)

İntikam, “cezalandırma, kınama” gibi anlamlara gelen **nakm** kökünden türeyen intikâm kelimesi “öç alma, haksızlık yapanın haksızlığa uğrayan tarafından cezalandırılması, suç ve günah işleyeni gerektiği şekilde cezalandırma, kötülüğe ceza ile karşılık verme” mânasında kullanılmaktadır.⁶⁷⁶ Allah tarafından verilen ceza yer yer intikam kelimesiyle ifade edilmektedir. Mâide sûresinde⁶⁷⁷, putperest iken müslüman olanların geçmişteki günahlarının affedildiği bildirildikten sonra eski kötülüğüne dönecek kimseyi Allah’ın cezalandıracağı belirtilirken yine intikam masdarından fiil kullanılmıştır.⁶⁷⁸ Halîmî ve Râzî’ye göre “müntekım”; hak edene hak ettiği kadar azap edendir.⁶⁷⁹ Genel manada Allah’ın intikam alması, tefsirlerde genellikle “Allah’ın, kendisine âsi olan kişiye günahına uygun olarak ceza vermesi” diye açıklanmaktadır.⁶⁸⁰

Bu sıfat, Tirmizî’de “el-Müntekım” başlığı altında⁶⁸¹ yer alırken, Kur’ân-ı Kerîm’de dört ayette daima *azîz* ismiyle beraber geçmektedir: Mâide suresi 95. ayet, İbrâhim suresi 47. ayet, Zümer suresi 37. ayet ve Âl-i İmrân suresi 4. ayet. Biz Âl-i İmrân suresinde bulunan “ Allah’ın intikam alıcı” vasfının ayetle olan bağlantısını *azîz* ismini incelerken ortaya koymaya çalıştık (bk. sayfa 45).

Zikri geçen esmâ hakkında ilk dört sure baz alınarak bir **değerlendirme** yaparsak;

Allah ism-i a’zamı: Uluhiyete has bütün *kemal sıfatları* kendinde toplama; **Afîv** ismi: Izdırar ve mecburiyet anında zor birtakım yükümlülüklerle karşı tedricîlik gibi bazı hükümlerle *kolaylığın sağlanması* (Nisâ suresi 3, 99), kişinin gizli-açık, kalbî-bedenî *tüm günahlarının affedilmesi* (Nisâ 149); **Alî** ismi: ayetin evvelindeki birtakım sıfatları veya tevhid vurgusunu *tekit* edip pekiştirme (Bakara 255. ayet), zatının kudret, azamet ve gücüne delalet ederek bir *uyarı* niteliği taşıma (Nisâ 34).

Alîm ismi: *kulların her haline vakıf olma* ve onların ibadetleri ne maksatla yaptıklarını *bilme* (Bakara 29, 32, 215; Âl-i İmrân 63, 119; Nisâ 8, 12, 32, 35, 70, 104,

⁶⁷⁶ Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât*, 822.

⁶⁷⁷ el-Mâide 5/95.

⁶⁷⁸ M. Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cem*, 717.

⁶⁷⁹ Halîmî, *el-Minhâc*, 1/208; Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 7/134.

⁶⁸⁰ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 10/57.

⁶⁸¹ Tirmizî, “Da’avât”, 87.

170), yarattıklarının Allah'ın koyduğu hükümlerini uygulayıp uygulamadığını *kontrol* (Bakara 231, 246, 273, 283; Âl-i İmrân 92, 115; Nisâ 11, 17, 24, 26, 92, 111), *tehdit ve ikaz* (Âl-i İmrân 95, 154, Nisâ 39, 127); **Azîm** ismi: emirlerine hiçbir şekilde karşı gelmek mümkün olmayan ve aciz bırakılmayan, zatının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar *ululuk ve yüceliği* bünyesinde barındırma (Bakara 255).

Azîz ismi: *tehdit* olarak kafirlere ve Allah düşmanlarına zatının dünyada ve ahirette *celal ve yüceliğini gösterme* (Bakara 240, 260; Âl-i İmrân 62), *kudretle eş anlamda kullanma* (Bakara 220), Allah'ın *aciz bırakılmayacak olması* (Bakara 209; Âl-i İmrân 126; Nisâ 5, 158), *üstünlük ve galibiyet* anlamında diğer esmânın anlamını *pekiştirme* (Âl-i İmrân 6, 18); **Basîr** ismi: *ta'lil ve te'kit* ifade etme (Bakara 96, Âl-i İmrân 163), basîr ismi sebebiyle *amellerin zayi olmaması*, (Bakara 100, 233, 237), *müjde veya ikaz* ifade etme (Âl-i İmrân 20, 106), *alîm* ismiyle eş anlamda kullanma (Bakara 265, Âl-i İmrân 15).

Gafûr ismi: bazı ağır hükümlerin hafifletilip *kolaylık* sağlama ilkesinin gereği olma (Bakara 173, 226, 235, 255; Nisâ 23, 25), merhamete *merhametle karşılık verme* (Bakara 182, Âl-i İmrân 31), günah işleyip tövbe edene karşı *affedici olma* (Bakara 192, 199; Âl-i İmrân 89, 155; Nisâ 96, 100, 106, 110, 129), ayetin bağlamını *te'kit* etme (Bakara 218, Âl-i İmrân 129), *müjde* (Nisâ 152); **Ganî** ismi: ibadetlere muhtaç veya birtakım sorumluluklara sahip olmaktan Allah'ın *beri olması* (Bakara 263, 267; Nisâ 131).

Habîr ismi: *her şeyin bilgisine sahip olma* (Bakara 234; Nisâ 94), ahkamı ve onun dayandığı *maslahatı bilme*, kulların amel edip etmediğine vakıf olma (Bakara 271; Âl-i İmrân 180), *ikaz veya teselli* (Âl-i İmrân 153; Nisâ 128, 135); **Hakîm** ismi: ahkam ve şeriati tesis eden *hükümler vaz' etme* (Bakara 32, 209, 220, 228; Nisâ 11, 17, 24, 26), vaz' ettiği hükümlerde *hikmet sahibi olma* (Bakara 129, 240; Âl-i İmrân 18, 126; Nisâ 56, 92, 104, 111, 130, 158, 165, 170, 260), *idare ve tedbirde zayıf olmama* (Âl-i İmrân 62), *ilim-kudret-izzet* vasıflarının gereği ve devamı olma (Âl-i İmrân 6).

Halîm ismi; ceza vermede acele etmeyip kullarına *yumuşak davranma* (Bakara 235, 255, 263; Âl-i İmrân 155; Nisâ 12); **Hamîd** ismi: tüm güzel övgü ve *hamdleri kabul* etme, onlara layık olma (Bakara 267; Nisâ 131); **Hasîb** ismi: kafî gelme (Nisâ 6), hesaba çekme (Nisâ 86); **Hay** ismi: daîmî *hayata sahip olma* (Âl-i İmrân 2); **Kadîr** ismi: nimetin elden alınmasına veya bir hayrın yaratılmasına *gücü yetme* (Bakara 20, 106, 148, 259; Âl-i İmrân

165; Nisâ 133), *tehdit-ikaz* (Bakara 109; Âl-i İmrân 29, 189), Allah'ın nimet ve ihsanlarına *dikkat çekme* (Bakara 284), önceki ayet veya ifadeleri *te'kit* (Âl-i İmrân 26); **Kayyûm** ismi: mahlukatı için ebediyen *mukîm olma-bizâtihi var olma* (Âl-i İmrân 2).

Kebîr ismi: *kudret ve zatının yüce olması, ikaz* (Nisâ 34); **Mâlik** ismi: *ebedî hayatın hükümlerini Allah'a izafe etme* (Fâtiha 4); **Muhît** ismi: *mekan olarak her yeri kaplama ve Allah'ın takdirinden kaçamama* (Bakara 19), *bilme-haber olma* (Âl-i İmrân 120; Nisâ 108, 126); **Mukît** ismi: *ihtiyaç kadarını verme, gözetme* (Nisâ 85); **Nâsir-Nasîr** esması: *yardımcı ve destek olma* (Âl-i İmrân 150), mutlak kudret, mülkiyet ve hakimiyet vasıflarını öne çıkararak *tehdit ve ikaz* (Bakara 107, 120; Nisâ 45, 123, 173).

Rab ismi: *yegane mâlik ve terbiye edici* (Fâtiha 2), mutlak ihsan eden *muhsin* (Bakara 131); **Rahmân**: *rububiyet vasfının ve rahîm isminin gereği olma* (Fâtiha 1-3), *ziyade merhamet sahibi olma* (Bakara 163); **Rahîm** ismi: *sırf affedip merhamet gösterme* (Bakara 143, 218; Âl-i İmrân 31, 129), *ruhsatlar ve ihsana merhametle karşılık verme* (Bakara 173, 182, 226; Nisâ 25), *tövbeyi kabul edip günahları affetme* (Bakara 37, 54, 128, 160, 192, 199; Âl-i İmrân 89; Nisâ 16, 23, 64, 100, 106, 110, 129), *müjde-mükafat* (Nisâ 96, 152); **Rakîb** ismi: *ilim* (Nisâ 1); Raûf ismi: *sonsuz şefkat-merhamet* (Bakara 207, 143, Âl-i İmrân 30).

Semi' ismi: *duaları kabul etme* (Bakara 127, 137; Âl-i İmrân 38), *işitme-bilme-haberdar olma* ve ona göre mükafatlandırma (Bakara 224, 227, 244, 256; Âl-i İmrân 34, 35, 121; Nisâ 148), *tehdit-ikaz* (Bakara 181; Nisâ 58, 134); **Serû'l-hisâb** ismi: *duaya, vaad ve vaide karşılığını çabuk verme* (Bakara 102; Âl-i İmrân 19, 199); **Şâkir** ismi: *taatlerin karşılığını verme* (Bakara 158), *şükri kabul* (Nisâ 147); **Şehîd** ismi: *şahitlik* (Âl-i İmrân 98; Nisâ 79, 166), *bilme-haberdar olma* (Nisâ 33); **Tevvâb** ismi: *tövbeleri kabul ederek merhamet gösterme* (Bakara 37, 54, 128, 160; Nisâ 16, 64).

Vâsi' ismi: *rahmetin genişliği* (Bakara 115), *kudretinin genişliği* (Bakara 261, 268; Âl-i İmrân 173), *fazl ve mülkiyetinin genişliği* (Bakara 247; Nisâ 130); **Vehhâb** ismi: *lutuf ve ihsanı bol olup cömertçe verme* (Âl-i İmrân 8); **Vekîl** ismi: *koruyucu-dost* (Âl-i İmrân 173; Nisâ 171), *kifayet etme-kafî gelme* (Nisâ 81), *kudret* (Nisâ 132); **Velî** ismi: *yardımcı* (Âl-i İmrân 68, 122), *müminlere sükunet verme* (Bakara 107), “velî-nasîr yok ifadesinde” ise *vaîd* (Bakara 120; Nisâ 123, 173), *güven veren dostluk* (Nisâ 45); **Zû fazl ve Zül'-fazl**

esmâsı: *lutuf ve ihsan* sahibi olma (Bakara 105; Âl-i İmrân 74, 152, 174), *kötülüklerin engellenmesi ve mükellefiyetlerin kolaylaştırılmasının sebebi olma* (Bakara 243, 251); **Zü'ntikâm** ismi: *tehdit ve vaîd* (Âl-i İmrân 4).

SONUÇ

Kur'ân ilimleri içerisinde *münâsebet'ül-Kur'ân* ilminin ayrı bir değeri vardır. Bazı müfessirlerce bu ilim dalı Kur'ân'ın sağlamlığını ayet ve sûrelerin uyumundaki o yüceliği ispat eden birçok delil ve şahide sahiptir. Allah Teâlâ'nın Kur'ân'ı hakîm ve muhkem sıfatlarıyla nitelemesi, Kur'ân'ın beyânî i'câzı, sûrelerin -bazı alimlere göre surelere ilave olarak ayetlerin de- tevkifiliği (yani Kur'ân-ı Kerim'deki sıralanışlarının vahye dayalı olması) ve Allah'ın mesajı olan Kur'ân'ı tanıma yollarından biri olması bu delillerin öne çıkanlarından.

Münâsebetü'l-Kur'ân ilminin tekâmülü, diğer İslâmî ilimlerde olduğu gibi zaman almış ve akla arz edilip ondan kabulü beklenen bir ilim olması, diğer bir deyişle dirayet metodu ile oluşturulan bir alan olması beklenirken tam aksine (Taberî tefsiri gibi) birçok erken dönem tefsirinde -münâsebet yönü açıkça belirtilmeden- gerek sure gerek ayet merkezli olarak bu ilim ortaya konmaya çalışılmıştır. Tefsir kaynaklarında bu ilimden ilk bahsedenlerin -sistematik bir tarzda olmamakla birlikte- Esmâî ve Nisâbü'rî olduğu bilgisi yer alsa da Zemahşerî ve Râzî'den sonra sure ve ayetlerdeki münâsebetler daha çok incelenir hale gelmiştir. Şüphesiz bu alana özel çalışma yapan ilk alim *el-Burhân fî tertîbi süveri'l-Kur'ân* adlı eseriyle İbnü'z-Zübeyr es-Sakafî olmuş, onu *Nazmü'd-dürer* ile Bikâî, *Tenâsüku'd-dürer* ve *Merâşidü'l-me'tâli* adlı eserleriyle Suyûtî ve diğer alimler izlemiştir.

Münâsebet ilmi tesbiti zor bir ilim olduğu için bu sahada gayret gösteren alimler bir takım usuller koyma ihtiyacı hissetmişler ve münâsebetle meşgul olan bir kişinin *sure veya ayetin serdediliş amacını, sure veya ayeti meydana getiren öncülleri, bu öncüllerin sure veya ayete olan yakınlık derecelerini, münâsebetin tesbitinde gerekli olan belâgat kaidelerini* bilmek zorunda olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan ulema tarafından *tanzîr, mudâdde, istitrâd, tâhâllus, intikal, hüsnü'l-matlab, ihtirâs, teşâbühü'l-etrâf, hüsnü'l-hâtîme* vb. birkaç tenâsüb çeşidi vaz' edilmiş, bu ilim *ayet içi münâsebet, peşpeşe gelen sûreler arası münâsebet, sûrenin başı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebet, hurûf-ı mukattaa arasındaki münâsebet, sûrenin ismiyle olan münâsebeti* gibi bir kaç yönden incelenmiştir. Tezimize konu olan *ayet sonlarında bulunan esmânın ayetle olan münâsebeti* ise *ayet içi münâsebet* başlığı altında yer almıştır.

Şüphesiz *Münâsebetü'l-Kur'ân* ilmini savunanlar olduğu gibi eleştiren bir grup da mevcuttur. Bunlardan en öne çıkanlar İzzeddin bin Abdisselâm (öl. 660/1262), Şevkânî ve Gaznevî (öl. 487/1094) olmuştur. Her üçünün de münâsebet ilmine olan taarruzları benzer olmakla beraber ortak sebep; münâsebet ilminin Kur'ân'ın i'câzı ve nazmına ters oluşudur. Bu gruba göre Kur'ân'ın en can alıcı noktası ve benzerinin getirilemeyişinin nedeni, olay örgüsünün bir tertibe göre olmayışdır. Oysa münâsebet ilmi -ayet ile olay örgüsünü birbirine bağlamakla- bu i'câzı yerle bir etmiş, müfessirler ise bu konuda sadece zorlamaya gitmiştir. Ancak Şevkânî'nin böyle yorumlarda bulunup ardından kendisinin de birtakım münâsebetlerde bulunması, hem ona bir cevap niteliğinde olmuş, hem de *münâsebetü'l-Kur'ân* ilminin önemini ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerim'de Allah Teâlâ bizzat kendisi sadece Allah lafzı ile değil birçok sıfat ve vasıfla bizlere kendini tanıtmıştır. Ayet-i kerîmelerde esmâ-i hüsnâ ile dua edilmesi istenmiş, birçok varyantlarda gelen “Allah'ın doksan dokuz -yüzden bir eksik- ismi vardır. Bunları ezberleyip benimseyen (ihsâ) cennete girer” hadîs-i şerîfnde ise esmâ-i hüsnânın ezberlenip sayılması halinde cennete girileceği müjdesi verilmiştir. Bu müjdenin ardından -doğal olarak- esmâ-i hüsnânın mahiyeti, adedi, 99 sayısının dışına çıkılıp çıkılamayacağı, mevcut rivayetlerin kıyas ve tahlili, onu saymak ve ezberlemekten ne kastedildiği gibi mevzular tartışmaya açılmış ardından esmâ-i hüsnâ hakkında eserler telif edilmeye başlanmıştır. Bu alanda Ebû Abdullah el-Halîmi'nin *Minhâc*'i, Muhaddis Beyhakî'nin *Kitâbü'l-Esmâ ve's-Sıfat* adlı çalışması ve Tilmisânî'nin *Şerhu Esmâi'l-Hüsna* adlı kitabı öne çıkmış, sonraki dönemlerde de bu sahada eserler yazılmaya devam edilmiştir.

Sonuç olarak esmâ-i hüsnâ konusu hep merak edilmiş, bunun doğal bir uzantısı olarak da gözler Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen esmânın ayet-i kerîme ile irtibatına ve bu alanda yazılmış tefsirlere çevrilmiştir. Ancak *ayet sonlarında bulunan esmânın ayetle olan münâsebeti* konusunda müfessirler arasında da bir takım yöntem farklılıkları görülmüştür. Örneğin Taberî, münâsebeti kurarken bile rivayetçi özelliğini gözardı etmemiş, esmâyı daima aynı ayetle ilişkilendirmiş, ayet dışına çıkmamıştır. Öte yandan *Münâsebetü'l-Kur'ân* konusunda başucu kaynağımız *Nazmü'd-dürer*'in yazarı olan Bikâî'nin amacı -mümkün mertebe- her yönden münâsebeti tespit etmektir. Bikâî, genel manada tüm esmânın ayetle alakasını kurmuş, aynı esmâ olsa bile tekrar tekrar açıklamalarda

bulunmuştur. Böylelikle bu sahada mümtaz bir yere sahip olduğunu göstermiştir. Râzî ise tefsirinde esmânın ayetle olan münâsebetini sıklıkla ele almış diğer müfessirlerin yakalayamadığı birtakım incelikleri ifade etmiş ve bu alanda ulaşılması zor bir irtifa kazanmıştır. Münâsebet ilmini ifadeye yansıtma açısından ötekilerden farklı bir üslup arzeden Âlûsî tefsirinde ise Ebüssuûd Efendi'den alınan yorumlara en bariz şekilde rastlamaktayız. Âlûs -özünde Ebüssuûd Efendi- ayet sonlarında bulunan esmâ-i hüsnânın vaz' ediliş nedenini genel manada *tezyîl* ve *ta'lil* kavramları ile ifade etmiş adeta esmânın ayetin bir sebebi olduğunu, ayetin kendisinin ise bir sonuç ifade ettiğini sık sık dile getirmiştir Örneğin; Âlûsî'ye göre Allah Teâlâ âlîm ve azîz olduğu için kulları O'ndan sakınmalı, zatının onları gördüğünü unutmadan amellerini bu doğrultuda yapmalıdırlar.

Usûl alanında her daim kendisinden istifade edilen Süyûtî, tefsiri *ed-Dürrü'l-mensûr*'da ayet sonlarındaki esmâya değinmemiş, bu sahada ilklerden olan *Merâşidü'l-me'tâli' fi tenâsübi'l-makâti' ve'l-me'tâli'* adlı eserinde ise konumuz kapsamına dahil olmayan *sûrelerin sûrelerle olan bağlantısını* incelemiştir.

Nesefî tefsiri ise, ayet bağlamının en veciz şekilde kurulabildiği maksadın okuyucu üzerinde en güzel sûrette yerleşmesini sağlayan bir tarzda esmâ ile ayetin ilişkisini kuran bir eser olması hasebiyle ayet sonlarındaki esmânın ayetle olan münâsebetini inceleyen araştırmacılara doyurucu bilgiler sunmuştur.

Esmâ-i hüsnâ özelinde Kur'ân-ı Kerim'i incelediğimizde bunların genellikle ayet sonlarında yer alıp, çoğu zaman diğer esmâ ile terkip halinde bazen ise yalın halde bulunduğunu, aynı zamanda ayette yer alan mesajlara binaen *ikaz-tehdit*, *müjde*, *ta'lil*, *hikmet*, *tekit-teyit etme*, *tazîm*, *saygı hissi verme*, *tezyîl*, *beyan*, *teysîr* vb. amaçlarla zikredildiğini görmekteyiz.

İlk dört sûreyi baz alarak esmâ-i hüsnânın ayet ile münâsebeti incelendiğinde 40 esmâ bulunup Allah Teâlâ'nın en çok *âlîm* ismini zikrettiği, esmânın çoğunun kendi ayeti ile bağlantılı olduğu, az bir kısmının ise önceki ayetler ile ilişkili olduğu müşahede edilmiştir. Öte yandan Medenî ayetlerde, sebab-i nüzûle sahip olan ayetlerde veya ahkam ayetlerinde bulunan esmânın ayetle olan münâsebeti daha kolay ve direkt kurulurken, buna karşılık Mekkî ayetlerde ve ahlaki birtakım mesajlar içeren ayetlerde ise müfessirler

arasında ayetin bağlamı açısından görüş farklılıkları olup münâsebetin kurulması daha karmaşık veya dolaylı yollardan olmuştur.

İnsan zihninin iki unsur arasında bir ilişki kurmaya olan meyli sebebiyle münâsebet sahası oldukça geniş olup; “Mekkî-Medenî Surelerde Münâsebet”, “Ayet İçindeki Esmânın Ayetle Olan Münâsebeti”, “Şevkânî Özelinde Münâsebetle Muarız Olanlar ve Sebepleri” gibi birçok başlık halen araştırılmaya muhtaç konular arasında yer almaktadır.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1364.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Şuayb Arnaût-Âdil Mürşid vd.. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.

Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/2007.

Aydın, Hayati. "Esmâ-i hüsnâ ve Kur'an'daki Bağlam İlişkisi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 23/3 (2012), 190-129.

Bağdâdî, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *Usûlü'd-dîn*. İstanbul: Matbaatü'd-devle, 1346/1928.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-tenzil*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Şerhu'l-esmâ'i'l-hüsnâ (el-esmâ ve's-sifât)*. Cidde: Mektebetü's-Sevâdî, 1413/1993.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envârü't-tenzil ve esrârü't-te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahmân Maraşlı. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2010.

Bikâî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hırbevî. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. Kahire: y.y, 1413/1992.

Bursevî, İsmâil Hakkı b. Mustafa el-İstanbûlî el-Hanefî el-Celvetî. *Rûhu'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1405.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407-1987.

Çağrıçı, Mustafa. "Azîm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/329. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhît*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2000.

Ebüssuûd, el-İmâdî Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. *İrşâdü'l-'akli's-selîm*. Beyrut: Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.

Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi (me'ânî) esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 1424/2003.

Gülle, Sıtkı. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Esmâ-i hüsnâ ve Grupları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 128-129.

Halîmî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Hasen b. Muhammed b. Halîm el-Cürcânî. *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

Harâllî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. el-Hasen et-Tücîbî. *Türâs-ü Ebi'l-Hasen el-Harâllî el-Marakeşî fi't-tefsîr*. Ribat: Menşûrâtü'l-Merkezi'l-Câmiî li'l-Bahsi'l-İlmî, 1418/1997.

Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fi me'ânî't-tenzîl (Tefsîrü'l-Hâzin)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Muhâribî el-Gırnâtî el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-a'yüni'n-nevâzir fî 'ilmi'l-vücûh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1404-1984.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1399-1979.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî. *el-Fasl fî'l-milel ve'l-ehvâ' ve'n-nihal*. Kahire: Mektebetü'l-Hanecî, ts.

İbn Kesîr, İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme. y.y.:Dâru't-Tayyibe, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, ts.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sâdır, 1414.

İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredât-ü elfâzi'l-Kur'ân*. Dimeşk-Beyrut: Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1412.

Karagöz, İsmail. *Âyet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*. İstanbul: DİB Yayınları, 2010.

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân.* Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü Ehli's-sünne.* Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mennâu'l-Kattân. *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân.* Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 2000.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünenü'l-kübrâ.* thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şiblî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 14021/2001.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl.* thk. Yûsuf Ali Bedîvî - Muhyiddîn Dibmestû. Dâr-u İbn Kesîr, 2018.

Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn.* thk. Mustafa Abdü'l-Kâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1990.

Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.* 38/202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Paksoy, Kadir. "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi,* 11/1 (2011), 93.

Polater, Kadir. "Kur'ân'daki el-Esmâu'l-Hüsna ve Tenâsüb". *Marife,* 7/1 (Bahar 2007), 51.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebû'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb.* Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2000.

Reşîd Rızâ. *Tefsîrû'l-Menâr.* y.y.:el-Hey'etü'l-Mısriyye, 1990.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetu't-Tefâsîr.* Kâhire: Dâru's-Sâbûnî, 1417/1997.

Saîd Havvâ. *el-Esâs fi't-tefsîr*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nîsâbûrî. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Seyyid b. Kutb b. İbrâhîm b. Hüseyin, eş-Şâzilî. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1412.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm. el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 1974.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. *Fethu'l-kadîr*. Dâr-u İbn Kesîr-Dâru'l-Kelimi't-Tayyib: Dımaşk-Beyrut, 1414.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî el-Bağdâdî. *Câmi'u'l-beyân fi te'vîli'l-Kur'ân*. Kahire: Müessesetü'r-risâle, 2000.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. Mısır: Şeriket-ü Mektebe, 1395/1975.

Topaloğlu, Bekir. "Allah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/471. İstanbul: TDV Yayınları, 1989; "Alî". 2/370-371.

Topaloğlu, Bekir. "Basîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/103-104. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Topaloğlu, Bekir. "Esmâ-i hüsnâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Topaloğlu, Bekir. "Gafûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/286-287. İstanbul: TDV Yayınları, 1996; "Ganî". 13/348-349; "Habîr". 14/378-379.

Topaloğlu, Bekir. “Hakîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/181-182. İstanbul: TDV Yayınları, 1997; “Halîm”. 15/334-335; “Hamîd”. 15/458-459; “Hay”. 16/549-550.

Topaloğlu, Bekir. “Kâdir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/124. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Topaloğlu, Bekir. “Kayyûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

Topaloğlu, Bekir. “Melik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Topaloğlu, Bekir. “Muhît”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/40. İstanbul: TDV Yayınları, 2006; “Mukît”. 31/108-109.

Topaloğlu, Bekir. “Rab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/373-374. İstanbul: TDV Yayınları, 2007; “Rahmân”. 34/415-417; “Rakîb”. 34/431; “Raûf”. 34/468.

Topaloğlu, Bekir. “Semî´ ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/412. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Topaloğlu, Bekir. “Şehîd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/428. İstanbul: TDV Yayınları, 2010; “Şekûr”. 38/493.

Topaloğlu, Bekir. “Tevvâb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/48-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2012; “Vehhâb”. 42/610-611.

Topaloğlu, Bekir. “Vekîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/9-10. İstanbul: TDV Yayınları, 2013; “Velî”. 43/24-25.

Tuncer, Faruk. *Tenasup İlmi Açısından Kur’ân Sûrelerindeki Eşsiz Ahenk*. İstanbul: Işık Akademi Yayınları, 2003.

Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur’an Dili*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi, 1960.

Yavuz, Yusuf Şevki. “İlim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Yıldırım, Suat. “Azîz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/331. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yıldız, Sakıp. “Ayet ve Sûreler Arasındaki Münâsebet”. *Diyanet Dergisi*, 21/1 (Ocak 1985), 12.

Yılmaz, M. Faik. *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2009.

Yılmaz, M. Faik. “Münâsebâtü'l-âyât ve's-süver”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/569-571. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Yurdagür, Metin. “el-Esmâü'l-Hüsna'nın İhsâi ve el-Mukât İsmi'nin Düşündürdükleri”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2 (1985), 359-372.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Dâru'l-Hidâye, ts.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâc eş-Şâfiî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.